

ศึกษาการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
A STUDY OF THE CONSTRUCTIVE SPEECH USAGE
IN THERAVĀDA BUDDHISM

นายन्छกร กิริติเสถียร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

ศึกษาการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

นายchner กิรติเสถียร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF THE CONSTRUCTIVE SPEECH USAGE
IN THERAVĀDA BUDDHISM

MR. THANUJKORN KEERATISATIEN

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาไพเราะ จิตสีโล, ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ดร.)

.....กรรมการ

(พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสุลี)

.....กรรมการ

(รศ.บำรุง สุขพรรณ)

.....กรรมการ

(รศ.ดร.สมาน งามสนิท)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสุลี

กรรมการ

รศ.บำรุง สุขพรรณ

กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ผู้วิจัย : นายธนักร กิรดิเสถียร
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
- : พระมหากฤษณะ ตรุโณ ป.ธ.๓, พธ.บ. พธ.ม. (ปรัชญา),
Ph.D. (Philosophy)
 - : พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี ป.ธ.๘, พธ.บ. พธ.ม. (ธรรมนิเทศ)
 - : รศ.บำรุง สุขพรรณ วน.สสม. (ธรรมศาสตร์)
- วันสำเร็จการศึกษา : ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ก่อปรด้วยวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน

ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดหลักนวัคตฤศาสน์ในการใช้วาจา และการบรรลุเป้าหมายของการใช้วาจาขึ้นอยู่กับ การเลือกใช้ภาษา การเลือกคน การเลือกแคว้น การใช้ภาษาพูด และการใช้ภาษากาย ส่วนประเด็นการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์พบว่า พุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาคล้วนถือเป็นวาจาสุภาษิตได้ทั้งสิ้น โดยที่พุทธบริษัทก็ได้อาศัยวาจาสุภาษิตในการดำเนินชีวิตทั้งผู้ออกบวชและผู้ครองเรือน เป็นที่น่าสังเกตว่าการปฏิบัติตามพุทธพจน์ของฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ ฝ่ายบรรพชิตมักปฏิบัติตนในระดับโลกุตระ ขณะที่คฤหัสถ์ทั่วไปมักก่อนไปทางระดับโลกียะ

ด้านการประยุกต์ใช้วาจาในวิถีชีวิตประจำวันนั้น พบว่าคำสอนของพระศาสดาสามารถนำพาชีวิตของผู้ปฏิบัติตามให้เข้าถึงความสงบสุขได้ในสองระดับ กล่าวคือ การปฏิบัติที่ถูกต้องดีงามต่อตนเอง ต่อญาติมิตร บริวาร และสังคม ก่อปรด้วยความเข้าใจที่ถูกต้อง รู้ว่าชีวิตคืออะไร ควรดำเนินชีวิตให้เป็นสุขอย่างไร และรู้วิธีการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้โดยสันติวิธี อีกประการหนึ่งคือการดำรงชีวิตให้อยู่เหนือปัญหาทั้งปวง รู้เท่าทันความเป็นจริงว่าความสุขที่แท้จริงของชีวิตคืออะไร เส้นทางดำเนินสู่ความสุขที่แท้จริงเข้าถึงได้อย่างไร

ดังนั้น การศึกษาพุทธพจน์ให้เข้าใจถูกต้อง แล้วน้อมนำมาประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน จึงนับเป็นประโยชน์สูงสุดของชีวิตทั้งภพนี้และภพหน้า

Thesis Title : A Study of the Constructive Speech Usage in Theravāda Buddhism

Researcher : Mr. Thanujkorn Keeratisatien

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Krissana Taruno. Pali III, B.A., M.A., Ph.D. (Philosophy)

: Phramaha Boonlert Dhammatassi, Pali VIII, B.A., M.A.

: Assoc. Prof. Bamroong Sukphan, B.A. (Jour), M.S.W. (Social work)
Thammasat University.

Date of Graduation : 19 February 2008

ABSTRACT

This thesis consists of 3 purposes namely: 1. studying the principle of the speech usage in Theravāda Buddhism, 2. studying the constructive speech usage in Theravāda Buddhism, and 3. studying the constructive applied speech usage in the way of daily life.

The results of the study indicate that the speech usage in Theravāda Buddhism is based on the principles of Navangasatthusāsana and the achievement of the speech depends on the optional language, the selected men, the selected territories, the spoken language, and the bodily shown language. As for the issue of the constructive speech usage, it is found that Lord Buddha's speech wholly accepted Subhasitavācās are excellent. Both monks and Buddhist laymen depend on Subhasitavācās to lead their lives. It should be noted that there are some differences between monks and laymen about their actions, that is to say the monks prefer to have the supramundance action whereas the general laymen prefer the mundane level.

From the application of the speech usage in daily life, it is found that Lord Buddha's doctrines shown by Him enables His followers to lead their lives to the state of happiness. That is to say, the right action to friends and relatives, retinues and societies. Moreover, the right action consists of the right understanding (Sammāditthi), the knowledge of what the life is, how to carry on the happy life and how to solve all the arising problems by peaceful means.

Furthermore, how to lead one's life without any problems, how to realize the perceptive fact as to what the true happiness of life is are the ways to enter the path of perfect contentment.

So, the right understanding of the Buddha's words, can lead the people to gain happiness in daily life. It may be the highest benefit in this existence and in the next word.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากบุคคลหลายฝ่าย นับตั้งแต่พระคณาจารย์จนถึงอาจารย์คฤหัสถ์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้อย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่านไว้ ณ ที่นี้

กราบขอบพระคุณ พระศรีสิทธิมนี (พล อาภากรโร) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่เอาใจใส่ สนับสนุน เร่งรัด ให้นิสิตบัณฑิตวิทยาลัยมีความกระตือรือร้นในการทำวิจัย

กราบขอบพระคุณท่านรองคณบดี พระมหาภุชยะ ตรุโณ ประธานกรรมการที่ปรึกษา ที่คอยติดตามดูแลเอาใจใส่ ให้คำแนะนำ

กราบขอบพระคุณ พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสุลี กรรมการที่ปรึกษา ซึ่งคอยดูแลตรวจทานงานวิจัยให้อย่างละเอียด

กราบขอบพระคุณพระครูโฆสิตาสนัน ทนฺตโกวิท ที่กรุณาช่วยค้นหาแนะนำหนังสือวิทยานิพนธ์ เพื่อการศึกษาขอบเขตและแนวทางในการทำวิจัยครั้งนี้

ขอบพระคุณท่าน รศ.บำรุง สุขพรรณ ที่กรุณาช่วยตรวจสอบผลงาน ขอขอบพระคุณท่านอาจารย์รังษิ สุทนต์ ซึ่งได้สละเวลาให้คำปรึกษา

ขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติทำวาสุกรี เจ้าหน้าที่หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตลอดจนเจ้าของลิขสิทธิ์ผลงานทางวิชาการทุกท่านที่ผู้วิจัยได้ใช้อ้างอิง

ผู้วิจัยขออุทิศคุณประโยชน์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้แด่คุณกิตติ กิริติเสถียร พี่ชาย ผู้เอ็นดูน้องคนนี้เสมอมา คุณแม่ดี กิริติเสถียร ผู้ให้ลมหายใจและทุกสิ่งทุกอย่างแก่ลูก และสุดท้ายขออุทิศกุศลกรรมในงานวิจัยเล่มนี้เป็นเครื่องไทยธรรมแด่คุณพ่อแสง กิริติเสถียร ผู้ล่วงลับ

นายธนันกร กิริติเสถียร

๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ข)
กิตติกรรมประกาศ.....	(ค)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(ช)
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับ	๗
บทที่ ๒ หลักการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๙
๒.๑ ความหมายของวาจาทั่วไป	๙
๒.๒ ความสำคัญของวาจาโดยทั่วไป	๑๐
๒.๓ ความหมายของวาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๔ ความเป็นมาของวาจา.....	๑๔
๒.๔.๑ ชั้นที่ ๕	๑๖
๒.๔.๒ อายุขณะ ๑๒	๑๗
๒.๔.๓ การทำงานของชั้นที่ ๕ และอายุขณะ ๑๒	๑๗
๒.๔.๔ กระบวนการเกิดวาจา.....	๑๙
๒.๔.๕ แผนภูมิการเกิดวาจา.....	๒๑
๒.๕ ความสำคัญของวาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๒
๒.๕.๑ การประกาศพระพุทธศาสนา.....	๒๒
๒.๕.๒ การเผยแผ่พุทธธรรม.....	๒๘
๒.๕.๓ การสืบทอดพระพุทธศาสนา.....	๓๒

๒.๖	วัตถุประสงค์การใช้วจา	๓๔
๒.๗	ลักษณะของวจา	๓๗
๒.๗.๑	วจนภาษา ในลักษณะวจาที่เป็นถ้อยคำ	๓๘
๒.๗.๑.๑	วจาทั่วไป	๓๘
๒.๗.๑.๒	วจาสุภาษิต	๓๙
๒.๗.๒	วจนภาษาในลักษณะวจาที่เป็นเจตนาวจา	๔๐
๒.๗.๒.๑	วจีกรรม	๔๑
๒.๗.๒.๒	สัมมาวจา	๔๓
๒.๘	ประโยชน์ของวจา	๔๔
๒.๙	ลักษณะพุทธพจน์	๔๕
๒.๙.๑	ลักษณะภายใน	๔๕
๒.๙.๒	ลักษณะภายนอก	๔๖
๒.๙.๓	ลักษณะทั่วไป	๔๗
๒.๑๐	การใช้วจาของพระพุทธเจ้า	๔๘
๒.๑๐.๑	หลักการ	๔๘
๒.๑๐.๒	วิธีการ	๔๙
บทที่ ๓	การใช้วจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๕๔
๓.๑	การใช้วจาของพระพุทธเจ้า	๕๕
๓.๑.๑	วจาแห่งการตรัสรู้	๕๕
๓.๑.๒	วจาที่สั่งสอนมงคลสูงสุด	๕๗
๓.๑.๓	วจาจีที่มาแห่งความสำเร็จ	๕๘
๓.๑.๔	วจาที่ทำให้แตกความสามัคคี	๕๙
๓.๑.๕	วจาที่ได้รับจากกัลยาณมิตร	๖๑
๓.๑.๖	วจาที่ตักเตือนการใช้วจา	๖๓
๓.๑.๗	วจาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย	๖๔
๓.๑.๘	วจาที่ใช้จัดความขัดแย้ง	๖๕
๓.๑.๙	วจาว่าด้วยความสุขที่แท้จริง	๖๖
๓.๑.๑๐	วจาอ่อนหวานถูกใจแม้สัตว์เดรัจฉาน	๖๘
๓.๒	การใช้วจาของพระภิกษุ	๖๙
๓.๒.๑	วจาว่าด้วยเบื้องต้นแห่งความดีงาม	๖๙

๓.๒.๒	วาทว่าด้วยเรื่อง ๒ ด้านแห่งสังขธรรม	๗๐
๓.๒.๓	วาทว่าด้วยชีวิตและความตาย.....	๗๑
๓.๒.๔	วาทว่าด้วยอินทรีย์ขจัดอินทรีย์.....	๗๒
๓.๒.๕	วาทจากโจร โหดกลับใจ	๗๔
๓.๓	การใช้วาจาของพระภิกษุณี.....	๗๕
๓.๓.๑	วาทปลอกโยนสู่ทางสว่าง.....	๗๕
๓.๓.๒	วาทช่วยนำสัตว์ออกจากข่ายแห่งมยา.....	๗๖
๓.๓.๓	วาทว่าด้วยความเป็นพราหมณ์	๗๗
๓.๓.๔	วาทที่ทำให้ได้คิด	๗๘
๓.๓.๕	วาทที่ทำให้รู้แยกดีชั่ว	๗๙
๓.๔	การใช้วาจาของอุบาสก.....	๘๒
๓.๔.๑	วาทที่กล่าวคำน่ารัก น่าพอใจ	๘๒
๓.๔.๒	วาทที่ไม่รู้คุณคน	๘๓
๓.๔.๓	วาทที่กล่าวอย่างจริงจัง.....	๘๔
๓.๔.๔	วาทที่ยอมรับความจริง.....	๘๕
๓.๔.๕	วาทว่าด้วยความละเอียด	๘๖
๓.๕	การใช้วาจาของอุบาสิกา	๘๗
๓.๕.๑	วาทแห่งคำสัตย์.....	๘๗
๓.๕.๒	วาทว่าด้วยเหตุให้เกิดผลประมาณมิได้	๘๘
๓.๕.๓	วาทว่าด้วยสิ่งอันเป็นที่รัก	๘๙
๓.๕.๔	วาทที่เป็นเพลงสุภาษิต.....	๙๐
๓.๕.๕	วาทที่กล่าวถึงชายในอุดมคติ	๙๑
บทที่ ๔	การประยุกต์ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน.....	๙๔
๔.๑	ความเข้าใจที่ถูกต้อง	๙๕
๔.๒	วาทเพื่อการสร้างสรรค์ระดับโลกิยะ	๙๗
๔.๒.๑	วาทเพื่อสร้างสรรค์ตนเอง	๙๗
๔.๒.๑.๑	ประโยชน์ภพนี้.....	๙๗
๔.๒.๑.๒	ประโยชน์ภพหน้า.....	๑๐๐
๔.๒.๑.๓	ประโยชน์ทั้งสอง	๑๐๑
๔.๒.๒	วาทเพื่อสร้างสรรค์ผู้อื่น	๑๐๑

๔.๒.๓	วาทาเพื่อสร้างสรรค้สังคัม.....	๑๐๗
๔.๓	วาทาเพื่อการสร้างสรรค้ระดับโลกุตระ.....	๑๐๕
๔.๓.๑	วาทาว่าด้วยเรื่องตัณหา.....	๑๐๕
๔.๓.๑.๑	ปัจจัยให้เกิดตัณหา.....	๑๑๑
๔.๓.๑.๒	ปัจจัยความดับตัณหา.....	๑๑๓
๔.๓.๑.๓	ทางดับตัณหาด้วยสติปัญญาน ๔.....	๑๑๖
๔.๓.๑.๔	อานิสงส์การเจริญสติปัญญาน ๔.....	๑๒๓
๔.๓.๒	ตัวอย่างการปฏิบัติระดับโลกุตระ.....	๑๒๔
๔.๔	วาทาเพื่อการแก้ปัญหาคความขัดแย้ง.....	๑๒๕
๔.๔.๑	ความหมายของคความขัดแย้ง.....	๑๒๖
๔.๔.๒	การแก้ปัญหาคความขัดแย้งด้วยหลักอริยสัง ๔.....	๑๒๖
บทที่ ๕	บทสรุปลและข้อเสนอแนะ.....	๑๓๐
๕.๑	สรุปลผลการวิจัย.....	๑๓๐
๕.๒	ข้อเสนอแนะ.....	๑๓๓
บรรณานุกรม.....		๑๓๔
ภาคผนวก.....		๑๓๘
ประวัติผู้วิจัย.....		๑๔๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ดังนี้

วินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ปรีวาร (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปนิบาต (ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरูปนิบาต (ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตุตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)

ช.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ช.อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
ช.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
ช.วิ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ (ภาษาไทย)
ช.เถร. (บาลี)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาลี (ภาษาบาลี)
ช.เถร. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา(ภาษาไทย)
ช.เถรี. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา (ภาษาไทย)
ช.ชา. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย)
ช.ม. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
ช.จ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ (ภาษาไทย)
ช.ป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
ช.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
ช.พุทธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
---------------	---	----------------------------------

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรค (ภาษาไทย)
-----------------	---	------------------------

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.ม.อ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวคคอกุฎกถา (ภาษาบาลี)
----------------	---	---

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสินี สีลขบฺชวคคอกุฎกถา
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมงฺคฺลวิลาสินี มหาวคคอกุฎกถา
ม.มฺ.อ. (บาลี)	=	มชฺฌิมนิกาย ปปญฺจสุทนี มุลปณฺณาสกอกุฎกถา
สํ.ม.อ. (บาลี)	=	สํยุตฺตนิคาย สารตฺถปฺปกาสินี มหาวารวคคอกุฎกถา
อง.สตุตค.อ. (บาลี)	=	องฺคฺตฺตรนิกาย มโนรตฺตปฺรณํ สตุตคาทินิปาตอกุฎกถา
อง.สตุตค.อ. (ไทย)	=	อังคฺตฺตรนิกาย มโนรตฺตปฺรณํ สตุตคกนิบาตอฏฺฐกถา

อง.อฎฐก. (บาลี)	=	อังกุตตรนิกาย มโนรตปุรณิ อฎฐกาทนิปาตอฎฐกถา
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธรรมปทอฎฐกถา
ขุ.สุ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตถโชติกา สุตตนิปาตอฎฐกถา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา = สารตถที่ปนีฎีกา

การใช้หมายเลขย่อ

พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย จะแจ้งเล่ม/ชื่อ/หน้าตามลำดับ หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๒๗/๓๕๕, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๕๐๘. หมายถึง สุตตนิปาตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคถาปาติ เล่ม ๒๖ ชื่อ ๑๐๒๗ หน้า ๓๕๕. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคถา เล่ม ๒๖ ชื่อ ๑๐๒๗ หน้า ๕๐๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาบาลีจะแจ้งหมายเลขย่อ ๒ ลักษณะ คือ

๑. แจ้ง เล่ม/หน้า เช่น ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๐๑ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมปทอฎฐกถา ภาค ๖ หน้า ๑๐๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒. แจ้ง เล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๔/๒๒๐. หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมตถโชติกา สุตตนิปาตอฎฐกถา เล่ม ๒ ชื่อ ๔๕๔ หน้า ๒๒๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาภาษาไทย ในกรณีเลข ๓ ตอน หมายถึง เล่ม/ภาค/หน้า เช่น อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๕๗-๘๑ หมายถึง อังกุตตรนิกาย มโนรตปุรณิ เอกนิบาต อรรถกถา แปล เล่ม ๑ ภาค ๒ หน้า ๕๗-๘๑ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในกรณี ๔ ตอน หมายถึง การแจ้ง เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมปทอรรถกถา เล่ม ๑ ภาค ๒ ตอน ๑ หน้า ๑๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฎีกา ภาษาบาลี จะแจ้ง เล่ม/หน้า เช่น อง.เอกก.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕๗ หมายถึง อังกุตตรนิกาย เอกกนิปาตฎีกา เล่ม ๑ หน้า ๒๕๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปกรณ์วิเสส ภาษาไทย จะแจ้ง ชื่อ/หน้า เช่น วิ.สุทฺธิ (ไทย) ๔๒๘/๗๑๘ หมายถึง วิสุทฺธิมรรค ชื่อ ๔๒๘ หน้า ๗๑๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมโลกยุคโลกาภิวัตน์ มีนวัตกรรมเกิดขึ้นมากมายหลายด้าน เช่น เครื่องอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน การคมนาคมที่รวดเร็วประหนึ่งโลกทั้งใบเป็นหมู่บ้านเดียวกัน การสื่อสารระหว่างมนุษย์ด้วยกันพัฒนาไปไกลถึงขั้นเป็น โลกแห่งข้อมูลข่าวสาร การติดต่อพูดคุยกัน กระทบทำได้เพียงใช้ปลายนิ้วกดปุ่ม อีกทั้งมีการพัฒนารูปแบบการสื่อสารใหม่ ๆ ตลอดเวลา แต่ไม่ว่าการสื่อสารระหว่างมนุษย์จะพัฒนาไปอย่างไรก็ตาม การพูดหรือวาจาที่แสดงออกต่อหน้า ก็ยังเป็นการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะกระทำได้ที่ สะดวกรวดเร็ว ไม่จำกัดเวลา และสถานที่ ที่สำคัญคือการพูด สามารถสื่อสารให้เกิดความเข้าใจกันได้อย่างลึกซึ้งหรือเกิดความชัดเจนรุนแรงได้ยิ่งกว่าการสื่อสารด้วยวิธีอื่นใด

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อมนุษย์เกิดมาหากไม่ได้ฝึกปรือทางกายภาพ กล่าวคือ ระบบของการใช้เสียงมิได้เสียหายหรือเป็นใบ้เสียแล้ว ทุกคนย่อมพูดได้ โดยเริ่มฝึกพูดตั้งแต่พ่อแม่ ผู้ปกครอง เป็นเบื้องต้น จากนั้นคือญาติพี่น้อง ครูบาอาจารย์ เพื่อน ๆ สื่อทางวิทยุโทรทัศน์ เป็นต้น ทำให้เกิดพัฒนาการพูดให้คนอื่นรู้เรื่องได้ แต่คำพูดที่เปล่งเสียงแสดงความหมายออกมานั้น ผู้ที่ได้ยินเสียงจะเกิดความรู้สึกประทับใจหรือความชิงชังเสียใจก็ขึ้นอยู่กับผู้พูดนั้นว่า เขาเพียงแต่พูดได้เท่านั้น หรือว่าเขาได้ฝึกฝนตนเองจนเรียกได้ว่าเป็นคนที่พูดเป็นหรือไม่เพียงใด เพราะปุถุชนยังถูกอำนาจกิเลสครอบงำอยู่ภายใน ฉะนั้นหากผู้พูดไม่รู้เท่าทันกิเลสที่บังการอยู่ก็อาจพูดไปด้วยแรงแห่งโลภะ โทสะ โมหะ

การพูดด้วยโลภะ คือพูดด้วยความอยากได้ใคร่ดีในทางมิชอบ เพื่อลาภ ยศ สรรเสริญ กล่าวคือ พูดเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ ทรัพย์สินเงินทอง ตำแหน่ง หน้าที่การงาน เกียรติยศ ชื่อเสียง ทั้งเพื่อแก่ตนเองและพวกพ้อง โดยไม่คำนึงถึงความชอบธรรม เข้าทำนองไม่ได้ด้วยเกล้าก็เอาด้วยกล บางครั้งก็พูดไปปรยประโยชน์ ไปปดมดเท็จ เอาชนะคะคานแบบไม่มีเหตุผล เพียงหวังทำลายฝ่ายตรงข้าม การพูดอย่างนี้ถ้าเกิดในวงการชนชั้นปกครองแล้วย่อมสร้างความระส่ำระสาย และเป็นเหตุให้เกิดความเสียหายขึ้นได้ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง จนนำไปสู่การแตกความสามัคคีของคนในชาติ กระทั่งส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ปฏิรูปการปกครองเมื่อวันที่ ๑๙

กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๕^๑ ตามมาด้วยคลื่นใต้น้ำ และเหตุการณ์รุนแรงเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕^๒ เรื่องการพูดด้วยโลภะนั้น ปรากฏในพระไตรปิฎกว่าด้วยสงฆ์ทำปกาสนียกรรมแก่พระเทวทัต กรณีพระเทวทัตกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงมอบการบริหารหมู่สงฆ์ให้แก่ตน^๓

การพูดด้วยโทสะ คือพูดด้วยความโกรธ ความขุ่นเคืองใจ ใช้อารมณ์มากกว่าใช้เหตุผล กล่าวคือ มีแต่การใช้คำพูดที่เชือดเฉือน หยาบคาย จาบจ้วง คำทอ ฝ่ายหนึ่งกล่าวหาให้เกิดความเสียหาย อีกฝ่ายก็ตอบโต้ไม่ลดละ เกิดการแบ่งฝักแบ่งฝ่าย เช่น มีการจัดชุมนุมปราศรัยโจมตีกัน มีการเผชิญหน้ากัน ปะทะคารมกัน หรือถึงขั้นใช้กำลังเข้าประทุษร้ายกัน

บางครั้งคำพูดหรือวาจาไม่กึ่งคำ ที่ไม่สร้างสรรค์ของผู้ปกครองก็สามารถทำให้ผู้ชุมนุมประท้วงรู้สึกเดือดดาล เข้าร่วมชุมนุมต่อต้านเพิ่มขึ้นมากมาย เมื่อมีการสลายฝูงชน ผู้ชุมนุมก็ต่อสู้ถึงขั้นจลาจล เสียเลือดเนื้อและชีวิตไปมาก ดังกรณีพฤษภาทมิฬเป็นตัวอย่าง^๔ เรื่องการใช้คำพูดโต้แย้งกันด้วยโทสะปรากฏในพระไตรปิฎกว่าด้วยเรื่องภิกษุชาวกรุงโกสัมพีทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องการกระทำของภิกษุรูปหนึ่งว่าอาบัติหรือไม่อาบัติ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่าอาบัติ อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าไม่อาบัติ ได้เถียงกันจนเกิดการทะเลาะวิวาทแตกแยกเป็นสองฝักสองฝ่าย ในที่สุดก็เกิดความแตกแยกขึ้นในหมู่สงฆ์^๕

การพูดด้วยโมหะ คือ พูดด้วยความหลง ความไม่รู้ตามความเป็นจริง หรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น ในกรณีที่เกิดขึ้นกับเรื่องการเมืองการปกครอง ที่มีปัญหายุ่งเหยิง ลับซับซ้อน จนไม่อาจหาทางออกหรือยุติปัญหาลงได้ง่าย ๆ เพราะต่างฝ่ายต่างถือทิฐิ ยึดความคิดและคำพูดของตนเป็นใหญ่ ความสมานฉันท์เป็นเพียงความหวังของฝ่ายเป็นกลาง กระทั่งหลายฝ่ายเห็นว่าการเมืองการปกครองเข้าถึงทางตัน สาเหตุจากนายกรัฐมนตรีนขณะนั้นประกาศยุบสภา ทั้งที่ความเป็นจริงทางที่จะให้เดินสู่หนทางประชาธิปไตยยังมี หากทุกฝ่ายมีความจริงใจที่จะแก้ปัญหา แต่หลายฝ่ายก็ออกมาพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าให้ใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช

^๑ดูรายละเอียดใน “การปฏิรูปการปกครอง,” หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ (๒๑ กันยายน ๒๕๔๕) : ๑.

^๒ดูรายละเอียดใน “ระเบิด ๑ จุดใน กทม.,” หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ (๑ มกราคม ๒๕๕๐) : ๑.

^๓ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๗/๓๓๖/๑๘๐-๑๘๒.

^๔ดูรายละเอียดใน <http://www.geocities.com/thaifreeman/17may/may.html>

^๕ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๑/๓๓๓-๓๓๘.

๒๕๔๐ มาตรา ๗ เข้าแก้ไขสถานการณ์ เป็นต้น^๖ ปัญหาการพูดด้วยโมหะเพราะถือตัวว่าเป็นพหูสูตฉลาดกว่าใคร จนสร้างความเดือดร้อนให้กับตัวเองปรากฏในอรรถกถาภิลสูตร^๗

วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว แม้จะมีต้นเหตุมาจากกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขั้นสันดานของมนุษย์ หรือจะว่าเป็นเรื่องศีลธรรมและจริยธรรมส่วนบุคคลก็ตาม แต่ประการหนึ่งที่จะปฏิเสธมิได้ก็คือว่า การพูดหรือการใช้วาจา นั้น เป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่สามารถระงับความพึงพอใจหรือความไม่พึงพอใจของแต่ละฝ่าย ให้ขยายวงกว้างออกไป จนไม่สามารถควบคุมได้ ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น ดังนั้นการพูดจึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง เพราะมีผลกระทบคน กระทบท่าน และที่สำคัญยิ่งคือกระทบต่อชนทั้งหลายโดยส่วนรวม ชนิดไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในบางกรณี

ความสำคัญของการใช้วาจาจึงอยู่ที่ว่า ผู้พูดเพื่อสื่อสารกันนั้น ใช้ความระมัดระวังในคำพูดหรือวาจาเพียงใด พูดด้วยเจตนาที่เป็นกุศลหรืออกุศล พูดดีหรือพูดชั่ว เพราะว่าการพูดช่วยยอมนำความเกลียดชังและความทุกข์มาสู่ ส่วนการพูดดีช่วยยอมนำประโยชน์ ความรักและความสุขมาให้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เราตถาคตรู้จักถ้อยคำที่แท้จริงที่ประกอบด้วยประโยชน์และเป็นที่รักที่ชชอบใจของผู้อื่น เราตถาคตย่อมรู้กาลที่จะกล่าวถ้อยคำนั้น”^๘

การใช้คำพูดเป็นหรือใช้วาจาดีนั้น ปรากฏในพระไตรปิฎกเรื่องนันทวิสาละ ว่าด้วยการพูดดี เรื่องการใช้วาจาว่าด้วยการพูดดี เพื่อแก้ปัญหาในเรื่องดังกล่าวมีมาในอรรถกถาเรื่องเดียวกัน โดยมีพราหมณ์ผู้หนึ่งไปทำพนันเอาทรัพย์กับเศรษฐีผู้หนึ่งว่า หากโคของตนสามารถลากเลื่อน ๒๐๐ เล่มที่บรรทุกน้ำหนักจนเต็มให้เคลื่อนที่ไปได้ คนก็จะได้เงินพนันนั้น แต่หากโคของตนลากไปไม่ได้ เศรษฐีก็จะเป็นฝ่ายชนะได้เงินไป เมื่อพราหมณ์พูดดีกับโค โคจึงยอมลากเลื่อนไป^๙

นอกจากนี้มีคำพังเพยกล่าวไว้ว่า “ทุกข์กายอยู่ได้ ทุกข์ใจอยู่ไม่ได้” คำพูดนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ความทุกข์ที่เกิดจากใจนั้น ส่งผลเสียยิ่งกว่าที่เกิดทางกาย เหตุผลคือทุกข์ที่เกิดทางกาย เช่น ความเจ็บปวด เมื่อยล้า หรือความเจ็บไข้ได้ป่วยแม้เป็นทุกข์ทางกาย แต่ถ้าใจของบุคคลนั้นมีความอดทน คิดเสียว่าเป็นธรรมดา เกิด แก่ เจ็บ ตาย ใจของเขาก็ยังมีความเข้มแข็งอยู่ได้ ก็อาจอยู่ได้โดยไม่มีโทมนัส ตรงข้ามหากบุคคลนั้นได้รับคำพูดไม่ดีจนเกิดโทมนัส มีความคับแค้นใจ ไม่สบายใจ

^๖ดูรายละเอียดใน “เสนอใช้มาตรา ๗ ในการแก้ไขวิกฤตการณ์,” หนังสือพิมพ์มติชน (๒๖ เมษายน ๔๕) : ๑๕.

^๗ดูรายละเอียดใน มจก. (ไทย) ๒/๑๖๕.

^๘ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๘.

^๙ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๓/๒๘/๑๒.

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑/๓๐๘-๓๑๑.

ตลอดเวลา ความทุกข์ ความเจ็บป่วยทางกายก็อาจเกิดขึ้นได้พร้อม ๆ กับความทุกข์ทางใจ จนต้องหนีให้พ้น ๆ จากสภาพที่เป็นอยู่ โดยหลีกเลี่ยงปัญหาหรือไม่ก็ใช้ความรุนแรงเข้ายุติปัญหา

ผู้วิจัยเห็นว่า บุคคลที่เป็นสาเหตุให้ผู้อื่นเกิดความทุกข์นั้น คือบุคคลที่พูดไม่เป็นนั่นเอง กล่าวคือ พูดจาไม่สร้างสรรค์ประโยชน์ เมื่อเป็นดังนี้ บุคคลเช่นใดเล่าที่เป็นผู้มีวาจาสร้างสรรค์ประโยชน์ วาจาสร้างสรรค์คืออะไร สำคัญอย่างไรจะได้ศึกษาในบริบทต่อไป ทั้งนี้ เพราะรู้ว่าวาจาที่สร้างสรรค์มีคุณค่าไม่เฉพาะต่อปัจเจกบุคคล แต่ยังสามารถเอื้อประโยชน์ต่อการอยู่ร่วมกันโดยสันติของคนในสังคม ประเทศชาติ แม้กระทั่งการมีสันติภาพของโลกโดยส่วนรวม ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาหลักการใช้และวิธีการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อเป็นองค์ความรู้นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหลักการใช้และการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้วาจา

๑.๔ คำจำกัดความของคำศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ วาจา หมายถึง การสื่อภาษาที่เป็นถ้อยคำ คำกล่าว คำพูด ซึ่งใช้สื่อความหมายกันโดยทั่วไป ถ้อยคำที่เป็นวาจาสุภาษิต พระพุทธพจน์ วาจาที่เป็นเจตนาวาจา ที่เรียกว่า วจิวินัย หรือวินภาษา

๑.๔.๒ สร้างสรรค์ หมายถึง วาจาที่ประกอบด้วยประโยชน์ ก่อให้เกิดความสุข ความเจริญในการดำเนินชีวิต ทั้งทางโลกและทางธรรม

๑.๔.๓ การใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ หมายถึง วิธีการใช้วาจาของพระพุทธเจ้าและพุทธบริษัท ที่มีมาในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือ หนังสือพิมพ์ อินเทอร์เน็ต ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้วาจา และให้หมายถึงการนำพุทธพจน์มาใช้ในการสร้างสรรค์ในชีวิตประจำวัน

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังขารม สรุปลงใจความได้ว่า ภาษาที่คนเราใช้ส่วนใหญ่อยู่ในระดับสมมติ ซึ่งอาจจะบังความจริงในระดับปรมาตได้ เพราะคนเรามีความยึดติดในภาษาตามที่ตนมีอยู่ จึงไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้ คนที่เข้าใจความจริงก็คือ รู้ว่าภาษานั้นเป็นเพียงสื่อเพื่อเข้าถึงสังขารม แต่ไม่ได้สื่อสังขารม เพราะว่าภาษาแสดงสังขารมออกมาไม่ได้ แต่ภาษาสามารถทำให้คนที่ฉลาดใช้ความคิดพิจารณาเชื่อมโยง เพื่อจะเข้าถึงความจริงได้ต่อไป^{๑๑}

๑.๕.๑ พระมหาไพรัช โชติรัตโน (เชื้อแก้ว) กล่าวถึงการศึกษาคำสำคัญของวาจาในงานวิจัย สรุปลงใจความได้ว่า คำสำคัญของวาจาในพระพุทธศาสนา ได้แก่ วาจาที่เป็นถ้อยคำ มีความสำคัญในการสื่อสารและเผยแผ่คำสอนในศาสนา วาจาถ้อยคำที่เป็นสุภาษิต มีประโยชน์ต่อผู้พูดเอง ส่วนวาจาที่เป็นวจีกรรม มีความสำคัญในฐานะที่เป็นกรรม ผลของวจีกรรมย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย กล่าวคือ วจีกรรมฝ่ายกุศลย่อมให้ผลดี และวจีกรรมฝ่ายอกุศลย่อมให้ผลที่ไม่ดี ผลที่เกิดจากวจีกรรมย่อมมีได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๑๒}

๑.๕.๒ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ) ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายในการใช้วาจาแสดงธรรม ๔ อย่าง ในหนังสือเรื่องพุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา สรุปลงใจความได้ว่า พุคให้เขารู้ คือ ถ้าคนฟังมั่นใจว่าผู้พูดมีความรู้เรื่องที่เขาพูดจริง ก็สามารถปลุกดันให้เกิดความเชื่อได้ พุคให้เขาฟัง เรื่องที่นำมาพูดนั้นมีผลกระทบต่อผู้ฟัง คนฟังจะสนใจฟังเรื่องเหล่านั้น พุคให้คิด เรื่องนั้นต้องนำคิด

^{๑๑}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังขารม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๔.

^{๑๒}พระมหาไพรัช โชติรัตโน (เชื้อแก้ว), “มโนทัศน์เรื่องวาจาในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเชิงวิเคราะห์,” วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

ได้ประโยชน์เป็นรูปธรรมด้วย และพูดให้ทำ เป็นเรื่องใหญ่ที่สุด ผู้พูดจะต้องเป็นที่เชื่อถือและศรัทธาของผู้ฟัง เป็นเรื่องที่คุณฟังสนใจอยู่ก่อนหรือสามารถกระตุ้นให้เกิดความสนใจ^{๑๑}

๑.๕.๓ อุดม บัวเพียร กล่าวถึงความหมายของการพูด สรุปความได้ว่า การพูด คือ กระบวนการสื่อสารความคิดจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง โดยมีภาษา น้ำเสียง และ อากัปกริยาเป็นสื่อ เป็นสัญลักษณ์แห่งความเข้าใจระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และเป็นการแสดงออกถึงอารมณ์และความรู้สึก โดยใช้ภาษาและเสียงสื่อความหมาย^{๑๒}

๑.๕.๔ นัทรารุณ ตันนะรัตน์ กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการพูด สรุปได้ว่า เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมประชาธิปไตย มีบุคลิกภาพที่ดีเข้ากับสภาพของสังคมได้ รู้จักวิธีถ่ายทอดวิชา ให้แก่ผู้อื่น สามารถแสดงออกซึ่งความคิดเห็นที่ดี มีวิจารณ์ญาณ รู้จักคิด รู้จักโต้แย้งอย่างมีเหตุผล และรู้จักใช้อำนาจที่มีหลักฐานในการพูด สามารถสื่อความหมายกับผู้อื่นซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบัน^{๑๓}

๑.๕.๕ เสนาะ ผดุงฉัตร กล่าวถึงการพูดสองแบบ ได้แก่ การพูดได้ คือ การพูดที่เปล่งออกมาเป็นภาษามนุษย์ ส่วนเมื่อฟังแล้วมีความหมายอย่างไรเป็นอีกเรื่องหนึ่ง และการพูดเป็น คือ การพูดให้คนฟังชื่นชอบ เชื่อถือ คล้อยตาม เกิดความนิยมชมชอบในตัวผู้พูด การจะทำได้เช่นนี้ต้องหมั่นศึกษาและฝึกฝน^{๑๔}

๑.๕.๖ ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์ กล่าวว่า นักวิทยาศาสตร์ได้ยอมรับในความสำคัญของภาษาในการสื่อสารแล้ว ต่อมาเมื่อการสื่อสารมีการพัฒนามากขึ้นจึงมีผู้วิเคราะห์สารหรือตัวภาษาว่า น่าจะแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ วจนภาษา ภาษาที่ใช้ถ้อยคำ ได้แก่ คำพูดที่ตกลงร่วมกันใช้ในสังคม มีระบบ มีหลักเกณฑ์ทางภาษาและไวยากรณ์ และอวจนภาษา ภาษาที่ไม่ใช้ถ้อยคำ^{๑๕}

^{๑๑}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ), **พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : พรสิวกการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๑-๕๔.

^{๑๒}อุดม บัวเพียร, **วาทวิทยา กลยุทธ์การพูดอย่างมีประสิทธิภาพ...ในทุกโอกาส**, (กรุงเทพมหานคร : ชูเปอร์เบรน, ๒๕๓๓), หน้า ๔.

^{๑๓}นัทรารุณ ตันนะรัตน์, **หลักวาทกร, แก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๕.

^{๑๔}เสนาะ ผดุงฉัตร, **วาทศาสตร์ ศิลปะเพื่อการพูด**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๑๕}ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์, **พูดได้ พูดเป็น**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บพิศการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐.

๑.๕.๗ สวนิต ชมภักย์ กล่าวถึงการสื่อสารที่ประสบผลสำเร็จ สรุปความได้ว่า ภาษาเป็นองค์ประกอบภายใต้สารเนื้อหาของสาร คือ ความคิดที่เป็นเรื่องราวนั้นไม่สามารถถ่ายทอดออกมาได้ถ้าไม่มีภาษา ภาษาเป็นสื่อให้เนื้อหาเกาะเกี่ยวไปยังผู้รับสารให้เกิดความเข้าใจ ภาษาคือตัวสาร วาจาหรือคำพูดคือ สื่อเพื่อถ่ายทอดภาษาหรือสารให้ผู้รับสารเข้าใจ สารทุกชนิดไม่ว่าจะสั้นยาวมากน้อยเพียงใด ก่อนที่จะเกิดความเข้าใจร่วมกันได้ จะต้องส่งมาในรูปของภาษาหรือสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น สารจะปรากฏขึ้นโดยตัวของมันเองแท้ ๆ ไม่ได้^{๑๔}

๑.๕.๘ รองศาสตราจารย์ วิจิตร อวาทะกุล กล่าวถึงเรื่องมนุษยสัมพันธ์กับการพูด สรุปความได้ว่า มนุษย์รับคำชม ปฏิเสธคำติเตียน ถ้ามีผู้ให้คำแนะนำดีชม ในการแก้ไขข้อบกพร่องให้กับผู้ใด ผู้ได้รับคำแนะนำควรจะพอใจ แต่มันไม่ค่อยเกิดผลในทางปฏิบัติ ถ้าจะให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีแล้ว อย่าตำหนิติเตียน แต่หาแง่มุมหรือจุดเด่นและพูดเฉพาะตรงจุดนั้น อย่าพูดถึงเรื่องที่ไม่ดี^{๑๕}

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัย เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาค้นคว้าข้อมูลและดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาข้อมูลจากกัมภีร์พระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกา

๑.๖.๒ ศึกษาค้นคว้าจากตำรา เอกสารและงานวิจัย

๑.๖.๓ รวบรวมข้อมูล

๑.๖.๔ เรียบเรียงผลการวิจัยและนำเสนอข้อมูล

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบหลักการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้เข้าใจการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๓ ทำให้ทราบการประยุกต์ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน

^{๑๔} สวนิต ชมภักย์, การสื่อสารของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : ๖๘ การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๖๖.

^{๑๕} วิจิตร อวาทะกุล, เทคนิคมนุษยสัมพันธ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอเอส พรินติ้ง เฮ้า จำกัด, ๒๕๒๘), หน้า ๑๘.

บทที่ ๒

หลักการใช่วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

วาจา (speech) หรือคำพูดเป็นวิธีการสื่อความหมายหรือการสื่อสาร (communication) ระหว่างบุคคล ซึ่งมาอยู่รวมกันในสังคม เพราะมีการพูดจาปราศรัยต่อกัน จึงเป็นบ่อเกิดแห่งการปฏิสัมพันธ์ (interaction) ระหว่างผู้พูดกับผู้ฟัง เมื่อเป็นเช่นนี้ วาจา คำพูด คำกล่าว ที่แสดงออกมาจากใจจึงมีผลกระทบต่อทั้งผู้พูดและผู้ฟัง พูดดีเป็นศรีแก่ปาก พูดชั่วอัปราชัย ดังนั้นการใช่วาจาจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้เกิดทักษะ (skill) ในการพูดจาที่ดี สร้างสรรค์ประโยชน์และความสงบสุขในวิถีชีวิตประจำวัน ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และสังคมส่วนรวม

๒.๑ ความหมายของวาจาทั่วไป

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของวาจาไว้ดังนี้

วาจา หมายถึง ถ้อยคำ, คำกล่าว, คำพูด^๑

วาจา มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า word, words, speech^๒

ฉัตรวรุณ ดันนะรัตน์ กล่าวไว้ในหลักวาทการว่าดังนี้

คำว่า Speech นั้นแปลได้หลาย ๆ อย่าง เช่น วาทการ วาทศิลป์ วาทศาสตร์ การพูด และอื่น ๆ

ความหมายของคำว่า “Speech” นั้นกินความกว้างมาก แต่ก็พอจะย่อได้ว่า speech คือ พฤติกรรม (behavior) ในการสื่อความหมายของมนุษย์ด้วยการพูด (oral communication) โดย

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๖๖.

^๒ดำเนิน การเด่น และ เสถียรพงษ์ วรรณปก, พจนานุกรมไทยอังกฤษ ฉบับปรับปรุงใหม่ ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓), หน้า ๔๖๒.

การใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น เสียง ภาษา อากัปกิริยาท่าทาง เพื่อถ่ายทอดความรู้ ความคิดเห็น และความรู้สึกรู้สึกจากผู้พูดไปสู่ผู้ฟัง^๖

พันเอกปิ่น มุกทุกันต์ ให้ความหมายของวาจาดังนี้

วจา หมายถึง การเจรจา คือการแสดงเจตนาของตนให้คนอื่นเข้าใจโดยตรง ได้แก่ การพูด โดยทางอ้อมได้แก่ การแสดงออกแทนคำพูดทุกวิธี เช่น การใช้ภาษาใบ้ สายหน้าเมื่อปฏิเสธ พยักหน้าเมื่อรับ การบอกกล่าวด้วยอักษร เช่นการเขียนหนังสือ การทำเครื่องหมายด้วยภาพ หรือด้วยแสงสี การแสดงโดยปฏิกิริยา เช่น การครองผ้ากาสาเยอย่างนักบวช การแต่ง เครื่องแบบอย่างทหาร การแต่งเครื่องแบบตำรวจ การแสดงตัวเป็นข้าราชการ กิริยาเหล่านี้ถ้า ทำเพื่อให้ผู้อื่นเชื่อว่าตนเป็นเช่นนั้น ก็อนุโลมเป็นวจา^๗

ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์ กล่าวว่า

นักวิทยาศาสตร์ได้ยอมรับในความสำคัญของภาษาในการสื่อสารแล้ว ต่อมาเมื่อการสื่อสาร มีการพัฒนามากขึ้น จึงมีผู้วิเคราะห์สารหรือตัวภาษาว่า น่าจะแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ วจนภาษา ภาษาที่ใช้ถ้อยคำ ได้แก่ คำพูดที่ตกลงร่วมกันใช้ในสังคม มีระบบ มีหลักเกณฑ์ทาง ภาษาและไวยากรณ์ และอวจนภาษา ภาษาที่ไม่ใช้ถ้อยคำ^๘

จากความหมายดังกล่าวจึงสรุปได้ว่า คำว่า วจา หมายถึง ถ้อยคำหรือคำพูดที่กล่าว ออกมาเป็นภาษาในการสื่อความหมายโดยทั่วไป ซึ่งเรียกว่า วจนภาษา และหมายถึงการแสดงออก ทางร่างกาย กิริยาท่าทาง การบอกกล่าวด้วยเครื่องหมายต่าง ๆ ตลอดจนการแต่งกายที่แสดงถึง สถานะและเชื้อชาติเหล่านี้เรียกว่า อวจนภาษา

^๖ฉัตรวรุณ ดันนะรัตน์, หลักวาทการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๖.

^๗ปิ่น มุกทุกันต์, พันเอก, แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

^๘ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์, พูดได้ พูดเป็น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐.

๒.๒ ความสำคัญของวาจาโดยทั่วไป

คำพูดหรือภาษาเป็นสื่อที่แสดงออกถึงความในใจ บ่งบอกถึงความคิด ความรู้สึก ความต้องการ ความไม่ต้องการหรือเฉย ๆ ความทุกข์ ความสุข ความรัก ความชังหรือไม่ใส่ใจ ดังนั้นเป็นต้น ขณะเดียวกันยังแสดงถึงอุปนิสัยใจคอของผู้พูดอีกด้วย ดังนั้น คำพูดที่ผู้พูดสื่อออกมาจึงอาจส่งผลที่เป็นประโยชน์ก่อให้เกิดความสำเร็จ ได้รับความสุขความเจริญในชีวิต หรืออาจทำให้ผู้พูดประสบกับความล้มเหลวในชีวิต เกิดความทุกข์ ความเสื่อมแก่ตนเอง ขึ้นอยู่กับที่ผู้ฟังใช้คำพูดอันเป็นน้ำทิพย์ชโลมใจหรือเป็นยาพิษกัดกร่อนจิตใจของผู้ฟัง ดังที่พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ได้กล่าวไว้ว่า

...ในบรรดามลด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นมบก ลมทะเล ลมใต้ฝุ่น ลมสลาตัน ซึ่งร้ายลือกันนักหนาว่าร้ายแรงมาก แต่ก็ยังเบากว่าลมปากคน ลมปากของคนนี้มันพัดแผ่ว ๆ พัดค่อย ๆ แต่ว่าฤทธิ์มันแรง ลมบกเมื่อมันแรงมาหลังคาเรือนปลิวกระจายไปคนละทิศละทาง แต่ลมปากตกบวมมันเสียนขึ้นบ้างหลังคาเรือนไม่กระดิกสักนิด แต่พอบ้านแม่เรือนถูกพัดกระจาย ings ลูกที่งเต้าไปคนละทาง^๖

สุนทรภู่ กวีเอกของโลก ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพูดไว้ในบทกลอน “นิราศภูเขาทอง” ว่าดังนี้

“ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์
มีคนรักกรสดี้อยอร่อยจิต
แม้้นพูดชั่วตัวตายทำลายมิตร
จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา”^๗

จากคำกลอนดังกล่าวจะเห็นการพูดจาที่ต่างกันสองด้าน ผู้ที่สื่อภาษาเป็นหรือพูดจาดีพูดไพเราะอ่อนหวาน สร้างสรรค์ประโยชน์ มักทำให้ผู้ฟังเกิดความพึงพอใจให้ความเมตตานิยมชมชอบ คนพูดจาดี พูดน่าฟังจึงมีโอกาสรสร้างควมก้าวหน้าและความสำเร็จให้แก่ตนเองได้อย่างคาดไม่ถึง ในทางตรงข้าม คนพูดไม่ดี พูดไม่เป็น สื่อภาษาไม่สร้างสรรค์ พูดแล้วระคายหู เพราะใช้คำพูดที่ก้าวร้าว หยาบคาย ก็อาจส่งผลให้ผู้พูดได้รับความเกลียดชัง เกิดความล้มเหลวในชีวิตขึ้นได้ เสียทั้งเพื่อน เสียทั้งงานในที่สุด

^๖ปิ่น มุทุกันต์, พันเอก, มงคลชีวิต ภาค ๑, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), หน้า ๓๕๕.

^๗เทพ สุนทรสารทูล, เพลงยาวนิราศสุนทรภู่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔.

ใน โคลง โลกนิติ มีคำประพันธ์ไว้ดังนี้

“ทรัพย์มากหากถ้อยแท้	วาจา
ชนไปชอบพูด	คิดต้อง
น้อยทรัพย์อัปยศ	ทราทรูป
แต่เพราะถ้อยคำพริ้ง	เพริศสิ้นทั้งมวล” ^๔

ถึงจะเป็นคนร่ำรวย แต่ถ้าพูดจาหยาบช้ายก็ไม่มีใครชื่นชมเป็นแน่ คนที่ยากจนชั้นแค้น หรือมีรูปร่าง แต่ถ้ามองถ้อยคำดีงามก็ถือว่าประเสริฐกว่าผู้ใดทั้งสิ้น สถานะทางสังคมจึงมิได้เป็นเครื่องตัดสินความดีงาม สำคัญที่การใช้วาจาอย่างถูกต้องเหมาะสม

ฉัตรวรุณ ตันนะรัตน์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพูด (speech) สรุปได้ดังนี้

การพูดทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย การพูดนั้นจะประกอบด้วยน้ำเสียง กิริยาท่าทาง ตลอดจนสีหน้าของผู้พูด ฉะนั้น เมื่อเราได้ยินการพูด และเห็นท่าทางประกอบ เราก็จะเข้าใจเรื่องราวที่พูดได้ง่ายกว่าการอ่านแต่เพียงอย่างเดียว

การพูดเป็นเครื่องมือของการสมาคม และทำให้เกิดความสำเร็จในชีวิต วาจาเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งความฉลาด อุปราศัยใจของผู้พูด ตลอดจนถึงความมีไมตรีต่อกัน จึงกล่าวได้ว่า การพูดเป็นบันไดขั้นแรกในการสมาคม เป็นเครื่องมือที่ช่วยทำให้กิจการสำเร็จลุ่วงไป ด้วยดี ทั้งด้านศาสนา การค้า และการเมือง...^๕

สรุปความสำคัญของการใช้วาจาโดยทั่วไปได้ว่า การพูดเป็นวิธีการสื่อความหมายหรือสื่อสาร (communication) จากผู้พูดสู่ผู้ฟัง เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน ทั้งยังเป็นเครื่องมือพื้นฐานที่สำคัญในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม พัฒนาคุณภาพชีวิตสู่ความสงบสุขและความสำเร็จ กอปรด้วยประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และประเทศชาติ ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง เป็นต้น

^๔ โคลง โลกนิติ, ฉบับถอดความร้อยแก้ว, **บันทึกสยาม**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทไพลินบุ๊คเน็ด จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๐.

^๕ ฉัตรวรุณ ตันนะรัตน์, **หลักวาทการ**, หน้า ๓-๕.

๒.๓ ความหมายของวาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงความหมายในด้านการสื่อภาษา เพื่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างสัตว์ทั้งหลายในรูปของวิญญูติรูป^{๑๐} ดังมีวจนัตถะวิเคราะห์ศัพท์ดังนี้

อธิปายั วิญญาเปตติ = วิญญตฺติ รูปใด ทำให้ผู้อื่นรู้ถึงความประสงค์ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า วิญญูติ

วิญญาเปตติ = วิญญตฺติ รูปที่พึงรู้ได้ด้วยตนเอง ฉะนั้น ชื่อว่า วิญญูติ

วิญญาเปตติ ชนา วิญญาเปตฺติ วา ชานหิ อญฺญมญฺญตฺส จิตฺตานิ เอตยาติ = วิญญตฺติ

ชนทั้งหลายทำให้รู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น หรือชนทั้งหลายรู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า วิญญูติ

หมายความว่า เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งแสดงกิริยาอาการกวักมือหรือพุดขึ้นแล้ว ผู้อื่นย่อมรู้ความมุ่งหมายของผู้นั้นได้ ก็เพราะว่าการกวักมือหรือการพุดนั้นมีการพิเศษเกิดอยู่ด้วย อาการพิเศษนี้เรียกว่า วิญญูติรูป และถ้าไม่มีวิญญูติรูปแล้ว การเคลื่อนไหวของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ผิดอะไรกับการเคลื่อนไหวของใบไม้ และเสียงที่พุดของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ผิดอะไรกับเสียงฟ้าร้องฝนตก เมื่อเป็นเช่นนี้ ชนทั้งหลายก็จะรู้จิตใจซึ่งกันและกันไม่ได้ ฉะนั้น อาการพิเศษที่เกิดอยู่ในการเคลื่อนไหวและการพุดของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่า วิญญูติรูป คือ

๑. กายวิญญูติรูป มีวจนัตถะว่า กายเน วิญญตฺติ = กายวิญญตฺติ อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการเคลื่อนไหว ฉะนั้น อาการพิเศษคือการเคลื่อนไหวร่างกายนั้น จึงเรียกว่า กายวิญญูติ

๒. วิจิวิญญูติรูป มีวจนัตถะว่า วิจิยา วิญญตฺติ = วิจิวิญญตฺติ อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการพุด ฉะนั้น อาการพิเศษคือการพุดนั้น จึงชื่อว่า วิจิวิญญูติ

วิญญูติรูปมี ๒ อย่าง คือ

๑. โภชนวิญญูติ หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่ทำให้คนอื่นรู้ถึงความประสงค์ของตน

^{๑๐}พระสัทธัมมโชติกะธัมมะจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ**, ปริเฉทที่ ๑-๒-๖, จุฬาทิสรธรรมิกะตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๘๗.

๒. ปวัตตนวิญญูติ หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่เป็นไปตามปกติ มิได้มุ่งหมายให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน

ฉะนั้น ในวิญญูติรูปทั้ง ๒ นั้น จึงแบ่งออกได้เป็น ๔ คือ

- ๑. โภชนกายวิญญูติ
- ๒. ปวัตตนกายวิญญูติ
- ๓. โภชนวจวิญญูติ
- ๔. ปวัตตนวจวิญญูติ^{๑๑}

จากข้อความข้างต้น พอจะสรุปได้ว่า วาจาในที่นี้เป็น โภชนวจวิญญูติ ซึ่งหมายถึง การเคลื่อนไหวของวาจาที่ทำให้คนอื่นรู้ถึงความประสงค์ที่อยู่ในใจของตน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การแสดงออกทางเจตนาวาจา ด้วยคำพูดที่เป็นกุศล อกุศล หรืออพยาคต เป็นประโยชน์หรือมิโทษ ขึ้นอยู่กับศีลธรรมจริยธรรมของผู้พูด การแสดงออกทางเจตนาวาจาที่นับเป็นกรรมและวิบากไปพร้อมกันทีเดียว ก็ขณะกล่าวเจตนาวาจาที่เป็นกุศล อกุศล หรืออพยาคตอยู่นั้น จัดเป็นกรรม เมื่อกล่าวเจตนาวาจานั้นจบลงแล้วก็จัดเป็นวิบากที่จะได้รับจากการกระทำทางวจีกรรมต่อไป และปวัตตนวจวิญญูติ ซึ่งหมายถึง การเคลื่อนไหวทางวาจาที่เป็นไปตามปกติ มิได้เป็นเจตนาวาจาที่ก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษ มิได้มุ่งหมายให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตน เป็นแต่เพียงการสนทนากันตามธรรมดา การทักทาย การเล่าเรื่อง เล่านิทาน ดังนี้ เป็นต้น การใช้วาจาเหล่านี้ไม่ก่อให้เกิดกรรมและวิบาก เพราะไม่มีเจตนาเป็นที่ตั้ง

พระอภิธรรมปิฎก ชัมมสังคณี ปราภุขข้อความยืนยันความหมายของการสื่อภาษาทางวาจา ดังนี้

รูปที่เป็นวจวิญญูติ นั้นเป็นไฉน การพูด การเปล่งวาจา การเจรจา การกล่าว การป่าวร้อง การโฆษณา วาจาวิเภท แห่งบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล มีจิตเป็นอกุศล มีจิตเป็นอพยาคต นี้เรียกว่า วาจา การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ภาวะที่แสดงให้รู้ความหมาย ด้วยวาจานั้น รูปนี้ ชื่อว่าเป็นวจวิญญูติ^{๑๒}

พระสิริมังคลาจารย์ ได้กล่าวถึงวาจาที่ใช้เจรจกันตามธรรมดาทั่วไป และการกระทำทางวาจาที่มีเจตนาทางใจประกอบไว้ในมังคลัตถทีปนี ดังนี้

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

^{๑๒} อภิ.สง.(ไทย) ๓๔/๖๓๕/๒๐๓.

ในอรรถกถาสุภาสิตสูตร สุตตนิบาต และในฎีกาสุภาสิตสูตร ปัญจนินบาต อังคุตตรนิกาย กล่าวว่

“วาจาที่เจรจากันอันมาในพากย์มีอาทิอย่างนี้ว่า ‘วาจาที่พูด วาจาที่เปล่ง คำเป็นคลอง’ ดังนี้ก็ดี ว่า ‘วาจาอันหาโทษมิได้ สบายหู’ ดังนี้ก็ดี ชื่อว่าวาจา แต่วิญญูติวาจาอย่างนี้ว่า ‘ความงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ เป็นต้น นี้เรียกว่า สัมมวาจา’ ”

ในวิกัณฑ์แห่งสิกขาบทนั้น เจตนาข้อมได้ชื่อว่า วาจา ด้วยเหตุนี้ ในอรรถกถาแห่งสิกขาบทนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจตนาที่นับเนื่องในมิจฉาวาจา อันยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้นชื่อว่า วาจา” (เช่นเจตนาพุดมุสา)

ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านจึงกล่าวว่า “เจตนาชื่อว่า ปิสุณวาจา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า บุคคลข้อมกล่าวคำส่อเสียดด้วยเจตนาอัน...” “ถ้ากรรมอันบุคคลทำด้วยวาจา กรรมนั้นท่านเรียกว่า ‘วจีกรรม’ ”^{๑๓}

จึงสรุปได้ว่า วาจาคือการพูด การกล่าว การเจรจา การโฆษณา หรือการเปล่งเสียงพูด โดยมีได้มีจุดประสงค์หรือมีเจตนาที่เป็นกรรม เป็นเพียงการพูดจาสื่อความหมายตามธรรมดาทั่วไป ส่วนวจีกรรม ได้แก่ วาจาที่มีเจตนาที่จะพูดหรือมีเจตนาที่จะงดเว้นการพูด ด้วยถ้อยคำที่เป็นกุศล อุกุศล หรืออพยากต ทั้งหมดนี้เป็น วิจิวิญญูติ หรือ วจนภาษา

๒.๔ ความเป็นมาของวาจา

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีแนวคิดว่ การกระทำทางกาย วาจา หรือพฤติกรรม (behavior) ของมนุษย์ที่ปฏิบัติการและสัมพันธ์กับโลก ไม่ว่าจะเป็นการกระทำภายในคือการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ตลอดจนความรู้สึก ความจำ ความคิด หรือการกระทำที่แสดงออกภายนอกในทางที่ดี (กุศล) ไม่ดี (อกุศล) และเฉย ๆ (อพยากต) เหล่านี้ ศูนย์กลางหรือที่ตั้งของการรับรู้และการปฏิบัติการเพื่อสัมพันธ์กับโลก คือ จิต มโน วิญญูณ^{๑๔} ซึ่งใช้เป็นไวยากรณ์กันได้ หรือที่เรียกทั่ว ๆ ไปว่าใจ ดังมีคาถาธรรมบทว่า

มโนปุพฺพชฺฌมา ฐมฺมา	มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฐุเจน	ภาสติ วา กโรติวา
ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ	จกฺกัว วหโต ปทํ

^{๑๓}มจ.ที. แปล เล่ม ๒, หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๔}ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๕๕.

...มนสา เจ ปสนุเนน ภาสติ วา กโรติวา

ตโต นั สุขมเนวติ ฉายาว อนุปายินี

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จด้วยใจ

ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย

เพราะความชั่วนั้นทุกข้อมติดตามเขาไป เหมือนลื้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป
 ฉะนั้น

...ถ้าคนมีใจดี ก็จะถูกดีหรือทำดีตามไปด้วย

เพราะความดีนั้นสุขข้อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น^{๑๕}

จากพุทธพจน์ดังกล่าว เห็นได้ว่าวาจาที่กล่าวออกมานั้นเป็นเครื่องมือของใจที่แสดงให้ผู้อื่น
 รับรู้ได้ว่าเป็นวาจาที่สร้างสรรค์หรือไม่ และวาจานั้นเองที่ทำให้เกิดทุกข์ สุขในชีวิต ขณะเดียวกัน
 ใจยังเป็นผู้สร้างสรรค์สรรพสิ่งให้วิจิตร ปราณีต พิศดาร ดังมีบาลีแสดงไว้ในปรมัตถทีปนี^{๑๖}

จิตตวิจิตตตาย สญญาวิจิตตา

สัจญาวิจิตตตาย ตณหาวิจิตตา

ตณหาวิจิตตตาย กมฺมานีวิจิตตานี

กมฺมวิจิตตตาย เตสํ ตีรจฺจนาคตานี วิจิตตตา เวทิตพฺพา^{๑๖}

ความวิจิตรของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น เพราะกำเนิดวิจิตร กำเนิดวิจิตรเพราะการ
 กระทำทางกาย วาจา ใจ วิจิตร การกระทำทางกาย วาจา ใจที่วิจิตรนั้น เพราะต้นหาคือความพอใจ
 วิจิตร ต้นหาวิจิตร ก็เพราะสัญญา คือความจำเรื่องราวต่าง ๆ วิจิตร สัญญาวิจิตร ก็เพราะจิตวิจิตร

จึงสรุปได้ว่า วาจาเป็นช่องทางในการทำคามวิจิตรให้แก่สรรพสัตว์ โดยเฉพาะมนุษย์

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการของชีวิต มีองค์ประกอบหลายส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็น
 รูปธรรม เหมือนดังรถยนต์คันหนึ่งย่อมประกอบขึ้นจากชิ้นส่วนต่าง ๆ เช่น ตัวถัง ล้อ เบาะนั่ง
 พวงมาลัยรถ เครื่องยนต์กลไกของระบบขับเคลื่อนทั้งหลาย ตลอดจนน้ำมันรถ ทั้งหมดนี้ทำให้
 รถยนต์ที่สร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว สามารถขับเคลื่อนไปบนท้องถนนได้ ชีวิตของมนุษย์ก็คล้ายคลึง
 กัน กล่าวคือ ประกอบด้วยร่างกาย (รูป) และจิตใจ (นาม) มีอวัยวะต่าง ๆ และความรู้สึกนึกคิด
 ประกอบกันขึ้นเป็นหนึ่งเดียวคือมนุษย์ อย่างไรก็ตาม กระบวนการดังกล่าวมีองค์ประกอบสำคัญ

^{๑๕} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๓-๒๔.

^{๑๖} แลคีสยาคอ, ปรมัตถทีปนี, ฎีกาใหม่, หน้า ๑๗.

ที่ทำให้ชีวิตดำรงอยู่และปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันได้ทั่วไปตามเหตุปัจจัยแห่งโลกียวิสัย สูงขึ้นไปคือชีวิตที่ดำเนินไปเพื่อความหลุดพ้น มีความสงบ สว่าง และสันติสุขเป็นเป้าหมายหรือเป็นที่ตั้ง นั่นคือหนทางแห่งโลกุตรวิสัย องค์ประกอบดังกล่าวคือ **ขั้นที่ ๕** อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรี ๒๒ ปัจจัย ๒๘ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒

องค์ประกอบที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปตามที่กล่าวมานั้น เห็นได้ว่ามีขั้นที่ ๕ และอายตนะ ๑๒ เป็นสองส่วนสำคัญที่ปฏิบัติการและสัมพันธ์กับโลกลำดับต้น ๆ และเกี่ยวข้องกับการใช้วาจา โดยตรง ดังจะอธิบายต่อไป

๒.๔.๑ ขั้นที่ ๕ (The Five Aggregates) ประกอบด้วย รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์^{๑๑} ดังต่อไปนี้

๑. **รูป (corporeality)** ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารและพลังงานเหล่านั้น

๒. **เวทนา (feeling หรือ sensation)** ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และทางใจ

๓. **สัญญา (perception)** ได้แก่ ความจำได้ หมายถึง กำหนดรู้อาการ เครื่องหมาย ลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (object) นั้น ๆ ได้

๔. **สังขาร (mental formations)** ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือกลาง ๆ ประชุมแต่งการตรัสรู้ที่นึกคิดในใจ และการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น สรรพชา สติ หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริย เรียกว่า ง่าย ๆ ว่า เครื่องปรุงของจิต เครื่องปรุงของความคิด หรือเครื่องปรุงของกรรม

๕. **วิญญาณ (consciousness)** ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ^{๑๒}

จึงสรุปได้ว่า สังขาร คือ ตัวกำเนิดของการใช้วาจาที่กล่าวออกมา

^{๑๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๒๕๕.

^{๑๒}ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

๒.๔.๒ อายตนะ ๑๒ (Sense-fields) คือ

๑. จักขยตนะ (ตา)
๒. รูปายตนะ (รูป)
๓. โสทยตนะ (หู)
๔. สัททยตนะ (เสียง)
๕. ฆนายตนะ (จมูก)
๖. คันธยตนะ (กลิ่น)
๗. ชิวหายตนะ (ลิ้น)
๘. รสยตนะ (รส)
๙. กายยตนะ (กาย)
๑๐. โภกฺขัฏฺพยตนะ (สัมผัส)
๑๑. มนยตนะ (ใจ)
๑๒. ชัมมยตนะ (เรื่องราว)^{๑๕}

จะเห็นได้ว่า โสตะ (หู) คู่กับ สัทตะ (เสียง)^{๒๐} เมื่อมากระทบกันจึงทำให้เกิดความเข้าใจในวาจาขึ้นมา

๒.๔.๓ การทำงานร่วมกันของขั้นที่ ๕ และอายตนะ ๑๒^{๒๐}

๑. อายตนะภายใน ๖ (internal sense field) ได้แก่ จักขุ โสตะ ฆนาระ ชิวหา กาย มโน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ทำหน้าที่เป็นทวารหรือแดนเชื่อม (sense-doors) กับปรากฏการณ์ภายนอก คืออายตนะภายนอก ๖

๒. อายตนะภายนอก ๖ (external sense field) ได้แก่ รูป สัทตะ คันธะ รส โภกฺขัฏฺพะ และธรรม (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และเรื่องราว) ทำหน้าที่สร้างปรากฏการณ์ภายนอก คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โภกฺขัฏฺพารมณ์ ธรรมารมณ์ (อารมณ์ ๖)

๓. วิญญาณทำหน้าที่เป็นตัวรู้หรือรับรู้อารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และทางใจ หรือรับรู้อารมณ์ ๖ ที่เกิดจากอายตนะภายนอก ๖ ซึ่งผ่านมาจากทวารหรือแดนเชื่อมหรือ

^{๑๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๔๒/๓๓๕.

^{๒๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๐๑/๑๒๐.

^{๒๑} จากการค้นคว้าของผู้วิจัย

อายตนะภายใน ๖ อัน ได้แก่ ประสาททั้ง ๕ และทางใจนั่นเอง ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดผัสสะ

๔. ผัสสะ ได้แก่การประจวบกันของอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญานทั้งสามส่วนนี้มีวิญญานเท่านั้นเป็นตัวรู้กระบวนการเหล่านี้ คือ ถ้าเกิดกับจักขุ (ตา) เรียกว่า จักขุวิญญาน เกิดกับโสต (หู) ก็เรียกว่าโสตวิญญาน เป็นต้น โดยมีกระบวนการทำงานดังนี้คือ

เสียงกระทบโสตเกิดสัททวารมณ วิญญานทำหน้าที่รู้สัททวารมณ เกิดโสตวิญญาน คือ การรับรู้เสียงต่าง ๆ ทำให้ได้ยินเสียงในลักษณะต่าง ๆ จุดนี้มีเวทนาเข้ามาตรวจสอบว่าที่เห็นนั้นทำให้เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ โดยมีตัวสัญญาจำได้ว่าเสียงนั้นเสียงนี้ และหมายรู้ว่าชอบ ไม่ชอบ หรือเฉย ๆ การตรัสตรีกนีกคิดจึงเกิดขึ้นที่นี้ ถึงตอนนี้สังขารก็เข้ามาร่วมปรุงแต่งคุณภาพของจิตให้ดี ให้ชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ ทำให้เกิดปฏิบัติการปรุงแต่งด้านตรัสตรีกนีกคิดขึ้น โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ คืดคิก็พุดคิ คืดชั้วก็พุดชั้ว

เรื่องราวในชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ซึ่งปฏิบัติการร่วมกันนี้ในมัชฌิมนิกาย มูลปิ่นฉาสกั มรฐปิ่นฉิกสูตร ท่านพระมหากัจจายนะ ได้อธิบายให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ดังนี้

โสตวิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตและสัททวารมณ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์โดยอ้อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยอ้อมตรีกอารมณ์นั้น บุคคลตรีกอารมณ์โดยอ้อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่ต่าง ๆ แห่งบัญญัติสัญญา^{๒๒} ย่อมครอบงำบุรุษ ในเสียงทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางหูทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน

เมื่อมีโสต มีสัททวารมณ และมีโสตวิญญาน เป็นไปได้ที่เขาจะบัญญัติผัสสะ เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อมีการบัญญัติเวทนา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อมีการบัญญัติสัญญา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อมีการบัญญัติวิตก เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยในแง่ต่าง ๆ แห่งบัญญัติสัญญา^{๒๓}

^{๒๒}บัญญัติสัญญา หมายถึงสัญญาอันประกอบด้วยกิเลสเป็นเหตุเนื่องซ้ำ คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๐๑/๔๐๑.

^{๒๓}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๔.

๒.๔.๔ กระบวนการเกิดวาทา

ผัสสะ คือการกระทบกันระหว่างอายตนะภายใน คือ โสตะ และอายตนะภายนอก คือ สัททะ โดยมีวิญญาณคอยรับรู้สภาวะที่เกิดขึ้นทั้งหมด ซึ่งทำให้เกิดการปฏิบัติกรของเวทนา (เสวย อารมณ์) สัญญา (หมายรู้อารมณ์) สังขาร (คิดปรุงแต่งอารมณ์) ตามลำดับ โดยที่สังขารเป็น คุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ซึ่งแต่งจิตให้ดีให้ชั่ว หรือกลาง ๆ ปรุงแต่งการตรัสรู้ นึกคิดในใจและการแสดงออกทาง วาทา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม ดังนั้น เจตนาจึงเป็น ที่มาของความคิดทางใจหรือความตั้งใจ ที่ก่อให้เกิดการเปล่งเสียงออกมาเป็นวาทา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำการกรรมด้วยกาย วาทา ใจ”^{๒๔}

ในกรณีการพูด สังขารจะถูกจัดประเภทเสียใหม่ให้สอดคล้องกับบทบาทของมัน โดย แบ่งตามทวารที่แสดงออก เป็นวจีสังขาร เรียกตามชื่อเจตนาที่เป็นตัวนำว่า วจีสัญเจตนา หรือเรียก ตามงานที่ทำออกมาว่า วจีกรรม^{๒๕}

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ) ได้ให้ความชัดเจนเกี่ยวกับความเป็นมาของ การแสดงออกทางวาทา ว่าดังนี้

วจีสังขาร ได้แก่การปรุงแต่งวาทา วิตกวิจาร แปลว่า ความตรึกความตรอง วิตกวิจารนี้ เป็นต้นของวาทาที่ทุก ๆ คนพูด คือ พูดจากใจที่วิตกวิจารที่ตรึกตรอง อาจกล่าวได้ว่าจิตใจนี้พูดก่อน คือตรึกตรองขึ้นมาก่อนจึงพูดออกทางวาทา ถ้าไม่มีวิตกวิจารขึ้นในใจก่อน การพูดอะไรออกไปก็ เป็นวาทาของคนเพื่อคลัง หรือเพื่อในเวลาหลังจะไม่เป็นภาษา...^{๒๖}

ในคัมภีร์มหาปฎิฐาน^{๒๗} แสดงถึงเหตุที่ทำให้เกิดการกระทำทางกาย วาทา ใจ ได้แก่ เหตุ ๖ ซึ่งเป็นปัจจัยอุดหนุน ส่งเสริมให้นามรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลาย ถ้าไม่มีเหตุ บรรดาสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่เกิด ฉะนั้น เหตุนี้จึงนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด พระพุทธองค์จึงทรงแสดง “เหตุปัจจัย” นี้ไว้เป็นอันดับแรก เหตุ ๖ ประการ ได้แก่ โลกะ โทสะ โมหะ อโลกะ อโทสะ อโมหะ แยกออกไปตามชาติแห่งจิต ๔ ประการ ดังนี้ คือ

^{๒๔} อัง.ภก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๓๔.

^{๒๖} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ), สัมมาปฏิฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗๑-๓๗๒.

^{๒๗} พระสังฆมมโชติกะธัมมาจริยะ, มหาปฎิฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๗๑-๓๗๒.

๑. อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ที่ประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล
๒. กุศลเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่ประกอบกับจิตที่เป็นกุศล
๓. วิบากอพยากตเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่ประกอบกับสเหตุกวิปากจิต
๔. กิริยาอพยากตเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่ประกอบกับสเหตุกิริยาจิต

เหตุทั้ง ๖ ประการนี้ มีอำนาจช่วยอุดหนุนสัมปยุตตธรรม กล่าวคือ จิตและเจตสิกให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยจิตตชรูป^{๒๘} และปฏิสนธิกัมมชรูป เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ช่วยอุดหนุนให้ตั้งอยู่ได้และสามารถที่จะให้เจริญขึ้นได้ เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยมีรากแก้วยึดไว้ให้ตั้งอยู่ได้มั่นคง แตกกิ่งก้านสาขา ออกดอกออกผลเจริญงอกงามขึ้นฉันใด เมื่อ โลกเหตุเกิดขึ้นแก่บุคคลใดแล้ว สัมปยุตตธรรมคือ โลกจิตและเจตสิก พร้อมด้วยอกุศลจิตตชรูปก็ย่อมจะเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น และเมื่อ โลกจิตนี้เกิดขึ้นแล้วยากที่จะถอนได้ ซึ่งเปรียบเหมือนรากแก้วที่ยึดต้นไม้ไว้ให้ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง และสามารถจะกำเริบขึ้นในจิตของบุคคลนั้นมากขึ้น จนเป็นเหตุให้เกิดกายวิญญูติ กล่าวคือ ทำการทุจริตทางกาย เช่น การลักขโมย หรือก่อให้เกิดวชิวิญญูติ กล่าวคือ ทำการทุจริตทางวาจา มีการพูดเท็จ เป็นต้น ซึ่งเปรียบเหมือนต้นไม้ที่งอกงามเจริญขึ้นโดยอาศัยรากแก้วนั้น ส่วนเหตุอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน

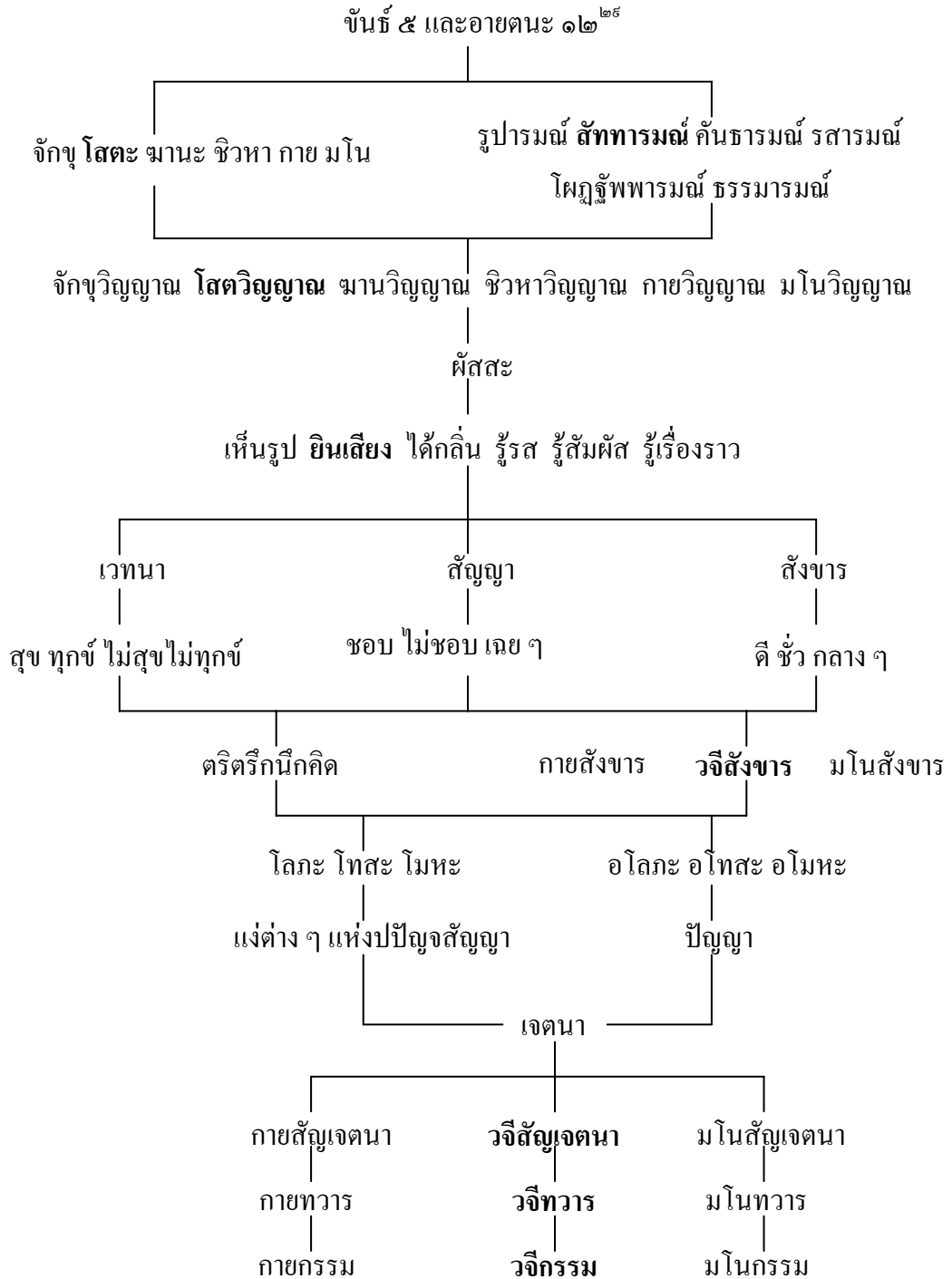
สรุปได้ว่า ความเป็นมาของวาจานั้น เกิดขึ้นจากขั้น ๕ และอายตนะ ๑๒ ทำงานร่วมกัน ดำเนินไปสู่การปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ โดยมีเวทนา สัญญา และสังขาร ทำงานสอดประสานกัน ก่อให้เกิดวิตกวิจารณ์คือความตรึงตรึงนึกคิดในทางที่ดีหรือที่ชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ ไม่มีดีไม่มีชั่วด้วยอำนาจของเจตนา คือกายสัญญาเจตนา วชิสัญญาเจตนาและมโนสัญญาเจตนา ที่ได้รับอิทธิพลจากเหตุ ๖ เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกายกรรม วชิกรรม และมโนกรรม

เพราะฉะนั้น การกระทำ การพูด การเปล่งวาจา การกล่าวถ้อยคำที่ดี ที่ไม่ดี หรือที่เป็นกลาง ๆ จึงเกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่มีอยู่ในจิตใจเป็นตัวบงการให้ เป็นไปตามแต่ละกรณีขึ้นอยู่กับระดับคุณธรรมของผู้ใช้วาจา

ผู้วิจัยได้เขียนแผนภูมิแสดงความเป็นมาของการเกิดวาจา เพื่อให้เกิดความชัดเจนและง่ายต่อการทำความเข้าใจยิ่งขึ้น ดังภาพในหน้าถัดไป

^{๒๘}จิตตชรูป ในที่นี้หมายถึง รูปที่เกี่ยวกับการพูดและการเคลื่อนไหวร่างกาย ดูรายละเอียดใน **ปรมัตถโชติกะ, จิต เจตสิก รูป นิพพาน, ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖, หน้า ๕๐-๕๔.**

๒.๔.๕ แผนภูมิการเกิดวาจา

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{๒๕} จากการศึกษาของผู้วิจัย

๒.๕ ความสำคัญของวาทาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

สมัยพุทธกาล พระศาสดาและพระอริยสาวกของพระองค์ได้จาริกไปทั่วชมพูทวีป เพื่อเปิดประตูมตธรรม อนุเคราะห์ชาวโลกตามพุทธประสงค์ ด้วยเหตุนี้ การสื่อสารด้วยวาทาของผู้สดับธรรมจึงมีความสำคัญยิ่งใน ๓ ด้าน คือ การประกาศพระพุทธศาสนา การเผยแผ่พุทธธรรม การสืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๕.๑ การประกาศพระพุทธศาสนา

ในโพธิกถา พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ กวางคัน โภทิพฤกษ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา เมืองคยา แคว้นมคธ เสวยวิมุตติสุขอยู่ ๑ สัปดาห์ แล้วเสด็จเปลี่ยนอิริยาบถตามสถานที่อื่นบริเวณใกล้เคียงจนครบ ๗ สัปดาห์^{๑๑} จึงได้เสด็จกลับไปประทับ ณ กวางคันขอชลาณีโคตร ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยว่า ธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุแล้วนั้น ผู้เป็นบัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาชนผู้ยังยึดติดยินดี เพลิดเพลินในอาลัยย่อมรู้ได้ยาก จึงทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมไปเพื่อแสดงธรรม^{๑๒}

ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความดำริของพระผู้มีพระภาค จึงลงจากพรหมโลก แล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวัตแล้วทูลอาราธนาขอให้พระองค์แสดงธรรมโปรดสัตว์ทั้งหลาย เพราะผู้มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ แล้วได้ทูลคาถาสรุปใจความสำคัญได้ว่า “ในกาลก่อน ธรรมที่ไม่บริสุทธิ์อันคนที่มีมลทิน คิดค้นไว้ปรากฏในแคว้นมคธ พระองค์โปรดทรงเปิดประตูมตธรรมนั้นเกิดขอเหล่าสัตว์ จงฟังธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ปราศจากมลทินได้ตรัสรู้แล้วตามลำดับ...เพราะจักมีผู้รู้ธรรม”

ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคถึง ๓ ครั้ง พระองค์จึงได้รับคำทูลอาราธนา จากนั้นทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุทรงได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก เปรียบเหมือนกอบัวในน้ำ บัวบางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พินน้ำ จมอยู่ในน้ำ บัวบางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกขึ้นพินน้ำ ไม่แต่น้ำ

ครั้นแล้ว ได้ตรัสคาถาตอบท้าวสหัมบดีพรหม ดังนี้

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด
เราได้เปิดประตูมตธรรมแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว
ท่านพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๖/๑-๑๐.

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

จึงมิได้แสดงธรรมที่ประณีตคล่องแคล่วในหมู่มนุษย์^{๑๒}

ท้าวสหัมบดีพรหมทราบแล้ว จึงถวายอภิวัตกระทำให้ประทัภษณแล้วอันตรธานไป

กรณีพระผู้มีพระภาคมิได้น้อมพระทัยไปเพื่อแสดงธรรม จนท้าวสหัมบดีพรหมร้อนใจ เข้าทูลขอให้แสดงธรรมโปรดสัตว์โลกนั้น ผู้วิจยเห็นว่าอาจเป็นเพราะเมื่อออกจากการเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาหใหม่ ๆ คงยังมีได้ทรงดำริถึงการตรวจดูสัตว์โลก ครั้นได้รับคำอาราธนาให้แสดงธรรม จึงได้ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุเป็นครั้งแรก ด้วยเหตุนี้กระมังพุทธจักขุตลอด ๔๕ พรรษา ต่อมา พระผู้มีพระภาคจะทรงตรวจดูสัตว์โลกก่อนย่ำรุ่งทุกวัน เพื่อส่องดูด้วยพุทธจักขุว่าวันนี้มีใครบ้างที่ได้อุปนิสัยในการบรรลุธรรมแล้ว จึงได้เสด็จไปโปรด

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงระลึกถึงอาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ทรงทราบว่าทั้งสองท่านได้ทำกาละแล้วจึงตัดสินพระทัยเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี แคว้นกาสิ ระหว่างทางมีอุปกาสิกผู้หนึ่งเข้ามาทูลถามว่า “... ท่านบวชอุทิศใจใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบอุปกาสิกผู้นั้น มีความตอนหนึ่งว่า

“...เราจะไปเมืองหลวงแห่งกาสิ ประกาศธรรมจักร ตีกลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน”^{๑๓}

ครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปัญจวัคคีย์ได้แสดงอาการกระด้างกระเดื่อง พระศาสดาตรัสถึง ๓ ครั้งว่าพระองค์เป็นอรหันต์ศรีสุขอบโดยพระองค์เอง ทั้งหมด ก็ไม่ยอมเชื่อ จึงได้เตือนสติไปว่า “พวกเธอยังจำได้หรือไม่ว่า ถ้อยคำเช่นนี้เราได้เคยกล่าวในกาลก่อน” ปัญจวัคคีย์จึงได้คิด ที่สุดก็ยอมเชื่อฟัง เงี่ยโศตสดับพระธรรมเทศนาของพระศาสดา

พระผู้มีพระภาคได้ประกาศธรรมจักรกับปวัตตนสูตร อันเป็นธรรมเทศนาครั้งแรกในโลก แก่ปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุไม่พึงเสพทางสุดโต่ง ๒ อย่าง จากนั้นตรัสแสดงอริยสัจ ๔ จนพระโกณฑัญญะได้บรรลุนิพพาน พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โภคทัณฺเฑาะฏฺเฐ ได้รู้แล้วหนอ ท่านผู้เจริญ โภคทัณฺเฑาะฏฺเฐ ได้รู้แล้วหนอ” (อัญญาโภคทัณฺเฑาะฏฺเฐ) โภคทัณฺเฑาะฏฺเฐ จึงได้กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท

หลังจากที่อัญญาโภคทัณฺเฑาะฏฺเฐอุปสมบทแล้ว ต่อมาพระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะ และพระอัสสชิ ก็ได้บรรลุนิพพานในวันถัด ๆ มา เมื่อได้สดับธรรมมีกถาจบลง ครั้นได้รับการ

^{๑๒}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘-๘/๑๒-๑๕.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐-๑๑/๑๕-๑๗.

อุปสมบทแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนัตตลักขณสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ ครั้งนั้นภิกษุทั้ง ๕ รูป ได้บรรลุพระอรหัตผล จึงมีพระอรหันต์รวม ๖ รูป^{๓๔}

วันหนึ่งเวลาบ่าย ยศกุลบุตรมีจิตเบื่อหน่ายชีวิตครองเรือน ได้ลงจากเรือนไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เปล่งอุทานไปตลอดทางว่า “ท่านผู้เจริญที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ” พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นยศกุลบุตรเดินบ่นมา เมื่อเข้ามาใกล้จึงได้ตรัสว่า “ยสะ ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเถิดยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ” เมื่อยศกุลบุตรนั่งลงแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุบุพพิคาแก่ยศกุลบุตร

เมื่อทราบว่ายศกุลบุตรมีจิตผ่องใส ปราศจากนิเวศแล้ว จึงประกาศสามกัถสิกขธรรมเทศนา ยศกุลบุตรได้บรรลุโศคาปัตติผล ครั้นรุ่งเช้าเศรษฐีผู้บิดาตามมาพบท่านยสะ ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ ก็ได้บรรลุโศคาปัตติผล ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต นับเป็นอุบาสกคนแรกที่ถึงพระรัตนตรัย ส่วนยศกุลบุตรนั่งฟังอยู่ด้วยจนบรรลุอรหัตผล และขอบรรพชาอุปสมบทเป็นพระอรหันต์รูปที่ ๗ รุ่งเช้าพระผู้มีพระภาคเสด็จพร้อมด้วยพระยสะ ไปฉันที่เรือนเศรษฐีผู้บิดา ได้แสดงธรรมโปรดมารดาและภรรยาของพระยสะจนบรรลุโศคาบัน ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต นับเป็นอุบาสกสองคนแรกของโลก

ต่อมาพระยสะได้พาสาหาย ๔ คนคือ วิมล สุพาหุ ปุณณชิ และควัมปติ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้สดับพระธรรมเทศนาแล้วบรรลุอรหัตผล นอกจากนั้นสหายชาวชนบทของพระยสะจำนวน ๕๐ คน ได้ทราบข่าวการบวชของเพื่อน ปรีกกายกันว่าการบวชของพระยสะคงไม่ใช่เรื่องต่ำทราม จึงพากันไปหาพระยสะได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคสดับพระโอวาทจนสำเร็จพระอรหันต์แล้วต่างทูลขอบรรพชาอุปสมบท รวมมีอรหันต์ในโลก ๖๑ รูป^{๓๕}

ประเด็นที่แสดงให้เห็นถึงการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ของพระพุทธเจ้าดังพระดำรัสแนะนำพุทธสาวกทั้ง ๖๐ รูป ก่อนที่จะส่งไปแสดงธรรมประกาศพระพุทธศาสนา ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรม มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^{๓๖}

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. ๔/๑๒-๒๔/๑๘-๓๑.

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. ๔/๒๕-๓๑/๓๑-๔๐.

^{๓๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

อีกกรณีหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงการพูดโน้มน้าวอย่างสร้างสรรค์คือครั้งที่พระผู้มีพระภาคได้เสด็จจาริกไปทางตำบลอรุเวลา เสด็จหลีกจากทาง เข้าไปยังไพรสณฑ์แล้วได้ประทับนั่งอยู่ ณ ควางไม้ต้นหนึ่ง ขณะนั้นสหายภิกษุวัคคีย์ ๓๐ คน ออกตามหาหญิงแพศยาที่ขโมยของหนีไป จนได้เห็นพระผู้มีพระภาคจึงเข้าเฝ้าพระองค์ ถึงที่ประทับกราบทูลถามว่า “พระองค์ทรงเห็นหญิงคนหนึ่งบ้างไหม”

พระผู้มีพระภาคทรงย้อนถามว่า “กุมารทั้งหลาย พวกเธอมีความต้องการหญิง ไปทำไม”

สหายภิกษุวัคคีย์จึงกราบทูลถึงเรื่องที่พวกตนพร้อมภรรยาบำเรอกันในไพรสณฑ์แห่งนั้น และนำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์แก่สหายคนหนึ่งซึ่งไม่มีภรรยา ต่อมาหญิงแพศยาได้ขโมยของหนีไป ขณะพวกตนเผลอเรอบำเรอกันจึงเที่ยวตามหาหญิงแพศยาคนนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กุมารทั้งหลายพวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร การที่พวกเธอจะแสวงหาหญิงหรือแสวงหาตน อย่างไหนประเสริฐกว่ากัน”

“การที่พวกข้าพระองค์แสวงหาตนนี้แหละประเสริฐกว่า พระพุทธเจ้าข้า”

“กุมารทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นพวกเธองั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่พวกเธอ”

ต่อจากนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสอนุปพิทก้าและสามุกังสิกกรรมเทศนา เมื่อแสดงธรรมจบลง ภิกษุวัคคีย์ทุกคนได้บรรลุอรหัตผลแล้วกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระผู้มีพระภาคได้ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ภิกษุทั้ง ๓๐ รูป^{๓๖}

จากการศึกษายังพบว่า พระผู้มีพระภาคทรงใช้วาจาให้เป็นประโยชน์เฉพาะตอนที่พระองค์เห็นว่าเหมาะสมกับกาลแล้วเท่านั้น ซึ่งเห็นได้จากคราวที่พระองค์ได้เสด็จไปยังอาศรมของชฎิลอรุเวลกัสสปะ ขอพักในโรงไฟที่มีพญานาคคู่ร้าย มีฤทธิ์มาก ณ ที่นั้นพระศาสดาได้แสดงปาฏิหาริย์เพื่อกำราบอรุเวลกัสสปะ ๕ ครั้ง และเรื่องย่อย ๆ อีก ๑๑ ครั้ง

แม้ชฎิลอรุเวลกัสสปะได้ประจักษ์ถึงอิทธิานุภาพของพระผู้มีพระภาคว่าทรงมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก็จริง แต่ก็ยังคิดว่าพระศาสดาไม่เป็นพระอรหันต์เช่นตนอยู่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่าได้แสดงฤทธานุภาพจนชฎิลอรุเวลกัสสปะเกิดความเลื่อมใสแล้ว จึงทรงดำริว่า

“โมฆบุรุษนี้คงจักมีความคิดอย่างนี้ไปอีกนานว่า พระมหาสมณะมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากจริง แต่ไม่เป็นพระอรหันต์เหมือนเราแน่ อย่างกระนั้นเลย เราพึงให้ชฎิลนี้สลัดใจ” จึงได้ตรัสกับชฎิลอรุเวลกัสสปะว่า “กัสสปะ ท่านไม่ใช่พระอรหันต์แน่ ทั้งยังไม่ถึงอรหัตตมรรค แม้ปฏิปทาของท่านอันจะเป็นเหตุให้เป็นพระอรหันต์หรือถึงอรหัตตมรรคก็ยังไม่”

เมื่อชฎิลอรุเวลกัสสปะได้ฟังดังนี้จึงได้ซบศิรชะลงแทบพระบาทพระผู้มีพระภาค กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบทในทันที พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “กัสสปะ ท่านเป็นผู้ นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ

^{๓๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๖/๔๕-๔๖.

เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน ท่านจงบอกกล่าวพวกเขา ก่อน ให้พวกเขาทำตามที่เราบอกเขาเข้าใจ”

ชฎิลอรุเวลกัศสปะได้เข้าไปหาบริวาร ๕๐๐ คน ถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย เราต้องการจะประพาศพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ ท่านทั้งหลายจงทำตามที่เราบอกเขาเข้าใจ” ชฎิลเหล่านั้นมีความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอยู่แล้ว จึงขอบวชด้วยทั้งหมด ๕๐๐ คน ต่อมาชฎิลผู้น้องอีก ๒ คน คือ นทีกัศสปะ บริวาร ๓๐๐ คน และคยาก็สสะ บริวาร ๒๐๐ คน ก็ขอบวชทั้งหมด จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้พากิจกุ ๑,๐๐๐ รูปตามเสด็จไปยังตำบลคยาสีสะ ทรงแสดงอาทิตยปริยายสูตร สรุปความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน

ภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นของร้อน รูปทั้งหลายเป็นของร้อน...

ภิกษุทั้งหลาย โสตะเป็นของร้อน

ภิกษุทั้งหลาย เสียงทั้งหลายเป็นของร้อน

ภิกษุทั้งหลาย โสตวิญญูณเป็นของร้อน

ภิกษุทั้งหลาย โสตสัมผัสเป็นของร้อน

แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะ โสตสัมผัส เป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่าร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความคร่ำครวญ เพราะทุกข์ เพราะโทมนัส เพราะความคับแค้นใจ

มานะเป็นของร้อน กลิ่นทั้งหลายเป็นของร้อน...

ชีวหาเป็นของร้อน รสทั้งหลายเป็นของร้อน...

กายเป็นของร้อน โผฏฐัพพะทั้งหลายเป็นของร้อน...

มนะเป็นของร้อน ธรรมทั้งหลายเป็นของร้อน...

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้...ย่อมเบื่อหน่าย แม้ใน โสตะย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียงทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน โสตวิญญูณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ใน โสตสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ที่มีมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะ โสตสัมผัส เป็นปัจจัย...

เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี” เมื่อภิกษุทั้ง ๑,๐๐๐ รูปสดับพระธรรมเทศนาจบลงจิตก็พ้นจากอาสวะทั้ง ๑,๐๐๐ รูป สำเร็จเป็นพระอรหันต์^{๓๘}

^{๓๘}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓-๕๔/๔๓-๖๕.

จากตำบลดยาสีสะ พระผู้มีพระภาคทรงพาพระอรหันตสาวก ๑,๐๐๐ รูปตามเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์นครหลวงแคว้นมคธ ประทับ ณ เจดีย์บริเวณสวนตาล พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าวจึงเสด็จพร้อมด้วยพราหมณ์คฤหบดีชาวมคธ จำนวน ๑๒ นहुต (หนึ่งหมื่น) เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ ที่ประทับ

พระศาสดาทรงทราบความคิดของเหล่าพราหมณ์คฤหบดีชาวมคธ ๑๒ นहुตเหล่านั้นด้วยพระทัยที่แท้พระอรุณเวลกัสสปะหรือพระองค์เป็นอาจารย์กันแน่ จึงตรัสเชิญท่านพระอรุณเวลกัสสปะว่า

“ท่านอยู่อรุณเวลมานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้พอม ท่านเห็นอุบายอะไร จึงได้ละไฟเสีย...”

พระอรุณเวลกัสสปะทูลตอบว่า

“ขัณฐ์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญงามทั้งหลาย คือ รูป เสียง รสและสตรีทั้งหลาย ข้าพระองค์ได้รู้ในอุปธิว่า นั่นเป็นมลทิน เพราะฉะนั้นจึงมิได้ยินดีในการเช่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา”

“กัสสปะ ใจของท่านไม่ยินดีในรูปเสียงและรสเหล่านั้นแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ใจของท่านยินดีในสิ่งไรเล่า ในเทวโลกหรือมนุษย์โลก กัสสปะ ท่านจงบอกสิ่งนั้นแก่เรา”

ข้าพระองค์ได้เห็นบทอันสงบ ไม่มีอุปธิ ไม่มีกังวล ไม่ข้องอยู่ในกามภพ มีอันไม่แปรเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ธรรมที่ผู้อื่นจะพึงแนะนำให้ได้ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงมิได้ยินดีในการเช่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา”

ต่อจากนั้นท่านพระอรุณเวลกัสสปะลุกขึ้นจากอาสนะ ชบศิระระแทบพระบาทพระผู้มีพระภาค กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก...”

ขณะนั้น พราหมณ์คฤหบดีชาวมคธทั้ง ๑๒ นहुตเหล่านั้นก็ทราบว่า พระอรุณเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบดังนั้นแล้วจึงได้ตรัสอนุบุพพิทกา คือ ทรงประกาศ ทานกถา สีกกถา สักคกถา กามาทีนวกถา เนกขัมมานิสังสกถา

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าพวกเขามีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส จึงทรงประกาศสามกัถสิกขธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุ ได้เกิดแก่พระเจ้าพิมพิสารและพราหมณ์คฤหบดีชาวมคธ ๑๑ นहुต จากนั้นพระเจ้าพิมพิสารทูลเรื่องที่ทรงสมพระประสงค์ ๕ ประการ

วันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปเสวย ณ ราชนิเวศน์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายอุทยานเวฬุวันแต่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข นับเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา^{๓๕}

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๘/๖๕-๗๒.

เรื่องราวการประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า นับตั้งแต่วันแรกที่แห่งปฐมเทศนา จนกระทั่งตลอดพระชนมายุอีก ๔๕ พรรษาต่อมา พระผู้มีพระภาคไม่เคยหยุดพุทธกิจนี้เลย พุทธธรรมของพระองค์จึงได้แพร่กระจายไปทั่วชมพูทวีป จนสามารถกลบกระแสแห่งศาสนาพราหมณ์ที่มีมาช้านานนับพันปี ความสำเร็จในครั้งนั้น ความสำคัญอยู่ที่การเลือกใช้ภาษาในการสื่อความหมาย เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า แคว้นมคธเป็นแคว้นใหญ่ มีอำนาจมาก ประชาชนทั่วไปใช้ภาษามาคธีในการสื่อสาร รวมทั้งแคว้นโกศลก็ใช้ภาษานี้ในการพูดจาเช่นเดียวกัน พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงเลือกเอาภาษาของชาวมคธ คือภาษามาคธีในการประกาศพระพุทธศาสนา เป็นผลให้พุทธบริษัทสามารถเข้าใจพระสัทธรรมของพระพุทธองค์ได้อย่างรวดเร็ว ภาษามาคธีดังกล่าวเป็นที่มาของภาษาบาลีนั่นเอง ดังมีผู้รู้ให้ทัศนะไว้ดังนี้^{๔๐}

อี. วินดิช และ เอส. เลวี (E. Windisch and S. Levi) กล่าวว่า “ภาษามาคธีเป็นรากฐานของบาลีและบาลีก็เป็นภาษาหนังสือของภาษามคธ”

เจมส์ อิลลิส กล่าวว่า “เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ภาษาสันสกฤตมิได้เป็นภาษาพูดของชนทั้งหลาย ส่วนบาลีเป็นภาษาพูดภาษาหนึ่ง ที่ใช้กันอยู่ในอินเดียเวลานั้น เป็นภาษาของแคว้นมคธ ดังนั้น ภาษามาคธีจึงเป็นชื่อดั้งเดิมและถูกต้องของภาษาบาลีโดยไม่ต้องสงสัย”

วินเตอร์ นิทซ์ ยืนยันว่า บาลีกับมคธเป็นภาษาเดียวกัน เป็นภาษาหนังสือ ภาษาวรรณคดีที่เหล่าพุทธศาสนิกชนได้ใช้เป็นเอกเทศ และอุบัติขึ้นจากส่วนต่าง ๆ ผสมกันไม่มากนักน้อย เช่นเดียวกับภาษาหนังสือทุกภาษาที่เกิดจากสำเนียงภาษาใดภาษาหนึ่งเป็นหลัก ซึ่งบาลีในฐานะเป็นภาษาหนังสือได้เจริญมาถึงรัชสมัยของพระเจ้าวิภูคคามณีนกัษัตริย์ในประเทศลังกา

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาพูด เพื่อการประกาศพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งยังใช้ในการทรงจำพระธรรมวินัย และใช้บันทึกลงในพระไตรปิฎกหลังพุทธสมัยด้วย ดังจะได้กล่าวต่อไป

๒.๕.๒ การเผยแผ่พุทธธรรม

หลังจากที่พระผู้มีพระภาคได้ส่งพระอรหันตสาวกออกเผยแผ่พุทธพจน์ไปทั่วแคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีปแล้ว ได้ปรากฏเหตุการณ์การใช้วาจาที่สร้างสรรค์โดยพุทธสาวกรูปหนึ่ง มีฉายาว่า พระอัสสชิ ซึ่งได้เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ด้วยอิริยาบถอันสงบ น่าเลื่อมใส ขณะนั้นอุปติสสปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของท่านสัตยชัยเวฬุบุตร ได้เห็นปฏิปทาของท่าน เกิดความประทับใจ เดินตาม

^{๔๐}ฉลาด บุญลอย, ประวัติวรรณคดีบาลี ตอนที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕), หน้า ๘๑.

ท่านไป รอนจนท่านฉันเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้เข้าไปเรียนถามถึงหลักธรรมของพระศาสนาที่ท่านบวชอุทิศอยู่

พระอัสสชิตอบว่า ท่านเป็นผู้บวชใหม่ เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัยของพระศาสนา ยังไม่สามารถแสดงธรรมโดยพิศดาร แต่จะกล่าวแต่ใจความโดยย่อ อุปติสสปริพาชกราบเรียนท่านพระอัสสชิว่า

“เอาเถอะ ผู้มีอายุจะน้อยหรือมากก็ตาม จงกล่าวเถิด

จงกล่าวแต่ใจความแก่ข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าต้องการแต่ใจความเท่านั้น

ท่านจักทำพญฺญชนะให้มากไปทำไม”

พระอัสสชิจึงได้บรรยายธรรมแก่อุปติสสปริพาชกว่า

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ

พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น

พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”

ทันทีที่พระอัสสชิบรรยายธรรมจบ ธรรมจักขุได้เกิดขึ้นแก่อุปติสสปริพาชกว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” จึงกล่าวว่า

“ถ้าธรรมนี้มีเพียงนี้ ท่านก็ได้รู้แจ้งแทงตลอดทางอันหาความโศกมิได้แล้ว อันเป็นทางที่พวกข้าพเจ้ายังไม่ได้เห็น ล่วงเลยมาแล้วหลายหมื่นกัป”

หลังจากลาพระอัสสชิแล้ว อุปติสสปริพาชกกลับไปเล่าธรรมคาถาดังกล่าวให้สหายโกณฑปริพาชกฟัง ทันทีที่ฟังจบ โกณฑปริพาชกก็ได้ธรรมจักขุเหมือนกัน ต่อมาทั้งสองคนได้พาปริพาชกอีก ๒๕๐ คนเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคที่เวฬุวันวิหารแล้ว กราบทูลขอบรรพชาอุปสมบททุกคน ภิกษุบริวาร ๒๕๐ รูปได้บรรลอรหัตตตั้งแต่วันแรกอุปสมบทแล้ว ส่วนพระโกณฑได้สดับชาตุกัมมัญฐาน^๑ในวันที่ ๗ จึงบรรลอรหัตตผล ได้รับการขนานนามว่า “โมคคัลลานะ” ด้านพระอุปติสสะได้สดับที่ฉนขสูตร^๒ บรรลอรหัตตในวันที ๑๕ ได้รับการขนานนามว่า “สารีบุตร” ทั้งสองท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พุทธธรรมต่อมา^๓

หลักธรรมที่ยังผลให้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะบรรลุธรรม พอสรุปได้ดังนี้

^๑ คุรายละเอียดใน อจ.สตุตค. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖-๑๑๕.

^๒ คุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑-๒๐๖/๒๓๕-๒๔๔.

^๓ คุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐-๖๓/๓๒-๓๕.

ธาตุกัมมัญฐาน

ในจบปลายมานสูตร ความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าทรงแนะนำอุบายแก้ความง่วงแก่พระโมคคัลลานะ โดยไม่ให้มนสิการถึงสัญญาที่หาให้วังง ถ้ายังละความง่วงนั้นไม่ได้พึงตรีกตรองพิจารณาธรรมตามที่ได้สดับมา ขึ้นต่อไปถ้ายังง่วงอยู่ให้สาธยายธรรม ขอนชองหูทั้ง ๒ ข้าง บีบนิ้วตัว ลูกขึ้นยี่น ใช้น้ำลูบตา เหลียวคูทิสทั้งหลาย แหงนดูดาว กำหนดหมายแสงสว่างว่าเป็นกลางวัน เเดินจงกรมตามลำดับ ถ้ายังละความง่วงไม่ได้ก็พึงสำเร็จสหัสไสยาตั้งสติกำหนดว่าจะลุกขึ้นไว้ในใจ พอตื่นก็รีบลุกขึ้น ตั้งใจว่าจะไม่นอนอีก

จากนั้นตรัสไม่ให้ชุงว^{๔๔} เข้าไปยังตระกูล เพราะจะทำให้ฟุ้งชานขาดสมาธิ อีกประการหนึ่ง อย่างกล่าวถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ทุมเถียงกันเมื่อมีการพูดมาก จิตก็ห่างจากสมาธิ พระองค์ยังตรัสสรรเสริญ การคลุกคลีด้วยเสนาสนะที่สงบ ไม่คลุกคลีกับคนทั้งปวง

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ท่านพระโมคคัลลานะจึงได้ทูลถามถึงข้อปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น มีความสำเร็จสูงสุด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “โมคคัลลานะภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับมาว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น...^{๔๕} ครั้นกำหนดครุธรรมทั้งปวงนั้นแล้ว จึงเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือไม่สุขไม่ทุกข์ เธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง...ความคลาย...ความดับ...ความสลัดคืนในเวทนาเหล่านั้นอยู่ เมื่อพิจารณาดังนี้เธอก็ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ก็ไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งก็ปรินิพพานเฉพาะคน^{๔๖}

ทิมณฑสูตร

ในทิมณฑสูตร มีวาจาสำคัญตอนหนึ่งที่ทำให้พระสารีบุตรบรรลุดุจธรรมสูงสุดพอสังเขปว่า ปริพาชกชื่อทิมณฑจะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่าท่านมีทัญญูว่า “สิ่งทั้งปวงไม่เป็นที่พอใจแก่เรา”

พระผู้มีพระภาคได้อธิบายถึงทัญญูเป็นเหตุให้เกิดวิวาททุมเถียงกันหลายประการ เช่น ตรัสว่า ถ้าเราจะยึดมั่น ถือมั่นทัญญูของเราว่า สิ่งทั้งปวงเป็นที่พอใจแก่เรา แล้วยืนยันอย่างแข็งขันว่า นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง เราก็จะพึงถือผิดจากสมณพราหมณ์ที่มีทัญญูต่างกัน ก็อาจจะมีการทุมเถียงกัน มีการทำลายกัน มีการเบียดเบียนกัน วิญญูชนนั้นเมื่อพิจารณาเห็นการถือผิดกัน การทุมเถียงกัน การทำลายกัน และการเบียดเบียนกัน ในตนจึงละทัญญูนั้น และไม่ยึดถือทัญญูอื่น การละการสลัด ทังทัญญูเหล่านั้น ย่อมมิได้ค้ำด้วยประการอย่างนี้

^{๔๔} “งวในที่นี้หมายถึง มานะ อภ. สตุตท.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๑๕๒

^{๔๕} “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นในที่นี้หมายถึง ชันธ ๕ อยตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อภ. สตุตท.อ. (ไทย) ๔/

^{๔๖} “ปรินิพพานเฉพาะคน ในที่นี้หมายถึงดับกิเลสได้เอง อภ. สตุตท.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๑๕๔

จากนั้นตรัสต่อไปว่า “อัคริเวสสนะ รูปกายนี้เกิดจากมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุมมาส มีความไม่เที่ยง มีการได้ทา บีบนิ้ว แดกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา...เมื่อท่านพิจารณาเห็นกายนี้โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นจุโรคร เป็นจุจหัวผี เป็นจุจลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่งเบียดเบียน เป็นจุจผู้อื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ท่านย่อมละความพอใจในกาย ความเชื่อใจในกายและความยอมตามกายได้... สุขเวทนาไม่เที่ยง...ทุกข์เวทนามก็ไม่เที่ยง...แม้ทุกขมสุขเวทนามก็ไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป และดับไปเป็นธรรมดา

เมื่ออริยสาวกเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น...อัคริเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ย่อมไม่ทะเลาะวิวาททุ่มเถียงกับใคร ๆ โวหารใดที่ชาวโลกนิยมพูดกันก็ไม่ยึดมั่นกล่าวไปตามโวหารนั้น”

ขณะนั้นท่านพระสารีบุตรยืนถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคอยู่ ได้สดับและพิจารณาเห็นตามอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปทาน

ความสำเร็จยิ่งใหญ่ในการเผยแผ่พุทธธรรมจนพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าหยั่งรากลึกถึงจิตใจของชาวมคธถึง ๑๒๐,๐๐๐ คนได้ภายในเวลาเพียง ๔ เดือน^{๓๖} เพราะพระผู้มีพระภาคมีวิธีที่ลุ่มลึกในการเผยแผ่ กล่าวคือ

๑. การเลือกใช้ภาษา พระผู้มีพระภาคทรงเลือกภาษามาคธีซึ่งเป็นภาษาพื้นเมืองที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในแคว้นมคธขณะนั้น และคงจะใช้กันกว้างขวางออกไปในชมพูทวีป เพราะขณะนั้นแคว้นมคธกำลังเรืองอำนาจ ภาษามาคธีก็ย่อมแพร่ไปยังถิ่นอื่น ๆ มิใช่เพียงใช้อยู่ในแคว้นมคธเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การสื่อความหมายด้วยวาจาจึงไม่เป็นปัญหา เพราะผู้รับฟังเข้าใจได้ดี

๒. การตรวจดูระดับสติปัญญา ในแต่ละวันพระผู้มีพระภาคทรงมีพุทธกิจประจำวัน ๕ อย่าง^{๓๗} คือ ตอนใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลกที่สามารถบรรลุธรรมเพื่อเสด็จไปโปรด โดยพิจารณาตามระดับสติปัญญาของบุคคล ๔ เหล่า จากนั้นตอนเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคก็จะเสด็จทรงรับบิณฑบาตและแสดงธรรมโปรดผู้ที่สามารถบรรลุธรรมนั้น

๓. การเลือกบุคคล เพื่อความแน่นอนของผลที่จะได้รับ จึงทรงเลือกผู้สมควรที่สุดก่อน เช่นกรณีแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์เป็นกลุ่มแรกนั้น มีความสำคัญต่อการเผยแผ่พระธรรมคำสอน

^{๓๖}แสวง อุดมศรี, พระวินัยปิฎก ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๗.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘๕.

เป็นอย่างยิ่ง เพราะถ้าโปรดผู้ที่มีปัญญาน้อย สดับธรรมเทศนาแล้วไม่เข้าใจ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่อาจประสบความสำเร็จตั้งแต่ต้นเลยก็เป็นได้

๔. การหยั่งรู้ความคิดของผู้อื่น พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณหยั่งรู้ได้ว่าใครกำลังคิดอะไร แล้วนำความคิดของคนนั้นมาเป็นแนวทางในการนำเสนอเนื้อหาให้เหมาะสมกับสถานการณ์ กล่าวคือ สามารถแก้ปัญหาหรือตอบคำถามข้อข้องใจของคน ๆ นั้น ได้อย่างตรงจุดตรงประเด็น อันจะทำให้การแสดงธรรมในแต่ละครั้งสัมฤทธิ์ผลได้อย่างเต็มที่

๕. การเลือกหลักธรรม พระผู้มีพระภาคทรงเลือกธรรมที่เหมาะสมกับแต่ละคน หรือแต่ละกลุ่ม เพื่อให้เกิดประสิทธิผลเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะกลุ่ม หรืออีกนัยหนึ่งคือ การใช้วาจาให้มีประสิทธิภาพสูงสุด นั่นคือ ทำให้ผู้สดับธรรมเทศนาได้ดวงตาเห็นธรรมเร็วที่สุด ดังกรณีทรงนำสัมมาจักกัปปวัตตนสูตรมาแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ซึ่งชอบปฏิบัติตนด้วยการทรมาร่างกายตามแนวทางอศตกิลมถาโยค โดยหักมุมจริตของปัญจวัคคีย์ว่าบรรพชิตไม่ควรเสพทางสุดโต่งทั้ง ๒ ด้าน คือ กามสุขัลลิกานุโยคหรืออศตกิลมถาโยค แต่ควรดำเนินตามทางสายกลาง คือหลักมัชฌิมาปฏิปทา โดยมีอริยอัฏฐังคิกมรรคเป็นแนวทางดำเนิน ดังนี้เป็นต้น

วิธีการเผยแผ่ดังกล่าวมาข้างต้น พระผู้มีพระภาคทรงมีพระปรีชาสามารถสูงยิ่งในการใช้กลยุทธ์ด้านการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์แก่ทวยเทพและมนุษย์ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์กับการใช้วาจาได้โดยทั่วไป

๒.๕.๓ การสืบทอดพระพุทธศาสนา

ในพุทธสมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงปกครองแคว้นมคธที่เกรียงไกรและเรืองอำนาจได้แผ่ขยายอิทธิพลครอบคลุมมัธยมประเทศทั่วไป ภาษามาคธีจึงรุ่งโรจน์ มีอิทธิพลตามไปด้วย เมื่อพระผู้มีพระภาคตัดสินพระทัยใช้ภาษามาคธีในการประกาศพระพุทธศาสนา ภาษามาคธีหรือต่อมาคือภาษาบาลีก็ได้รับการท่องจำปากต่อปาก (Oral Tradition) แบบมุขปาฐะ โดยมีได้บันทึกหรือเขียนลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตลอดพุทธสมัย

ภายหลังพุทธสมัย พุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาคยังคงได้รับการถ่ายทอดสืบทอดกันมาด้วยปากต่อปากแบบวิธีมุขปาฐะดังกล่าว จนกระทั่งพระธรรมสังคากาจารย์ได้สังคายนาพระธรรมวินัย ไว้เป็นหมวดหมู่ถึง ๓ ครั้ง เรียกว่า พระไตรปิฎก โดยใช้วิธีปุจฉา วิสัชนา จากความทรงจำที่แม่นยำด้วยการท่องปากเปล่า ดังปรากฏในประเทศไทยสมัยก่อน เราก็มีความนิยมท่องหนังสือคำเจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน หรือท่องพระปาติโมกข์โดยอาศัยการท่องปากต่อปากจากครูบาอาจารย์ จนจำได้แม่นยำ และท่องสืบทอดกันมาถึงอนุชนรุ่นหลัง พระไตรปิฎกก็เช่นกัน ตั้งแต่สังคายนา

ถูกสืบทอดเป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ครั้งแรก ศิษย์สายพระอุบาลีก็จดจำพระวินัยปิฎก ศิษย์สายพระอานนทก็จดจำพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกสืบ ๆ กันมาโดยไม่ขาดสาย^{๔๕}

หลักฐานที่ยืนยันได้ว่า พระพุทธศาสนาสืบทอดด้วยวิธีมุขปาฐะนั้น พระอานนทก็ได้กล่าวยืนยันกับพราหมณ์โคปโกโมคัลลณะว่า

ทวารสีติ พุทธโต คณฺหิ เทว สหสฺसानิ ภิกฺขุโต
จตุราสีติสหสฺसानิ เย เม ชมฺมา ปวตุคฺติโน^{๔๖}

เราได้เรียนมาจากพระพุทธเจ้า ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี จากภิกษุ ๒,๐๐๐

พระธรรมชั้นจิ่งรวมธรรมที่เราจำของคล่องปากได้ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี^{๔๗}

การท่องจำดังกล่าวได้กระทำมาจนถึงการสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาทวีป (ถ้านับเฉพาะที่ทำสังคายนาในศรีลังกาก็เป็นครั้งที่ ๒) ประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ในสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย โดยมีพระรักษิตมหาเถระเป็นประธาน ทำที่อาโลกเลนสถาน ณ มตเลขนบท หรือที่เรียกกันว่ามลัยชนบท แล้วให้มีการจารึกพุทธพจน์ลงในใบลาน สาเหตุของการจารึกก็เพราะว่าถ้าใช้วิธีท่องจำต่อไปอาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมลง นอกจากนั้นพระสงฆ์ยังได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยธรรมชาติและภัยสงครามอยู่เนือง ๆ ทำให้ไม่มีเวลาท่องจำ อาจทำให้ช่วงการสืบทอดขาดลงได้ มีคำกล่าวว่าการจารึกครั้งนี้ได้จารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย^{๔๘}

การรักษาพุทธพจน์โดยการท่องจำด้วยภาษาบาลีสืบต่อกันมาไม่ขาดสายในฝ่ายเถรวาทนั้น ทำให้พระสังฆกรรมของพระพุทธเจ้าไม่วิปริตคลาดเคลื่อนไป สามารถรักษาอรรถและพยัญชนะได้ถูกต้องครบถ้วน สมดังที่พระพุทธโฆสเถระได้รจนาไว้ดังนี้

...ความรู้ในการกล่าวอรรถและธรรมตามหลักภาษา มีอรรถาธิบายว่า สภาวนิรุตติ (ภาษาที่แท้) คือถ้อยคำที่ใช้กันตายตัว ไม่วิปริตคลาดเคลื่อนในอรรถและธรรมนั้น ความรู้ในการกล่าวถ้อยคำ คือ การพูด การเปล่งถ้อยคำ ได้แก่ ความรู้อันถึงซึ่งความแตกฉานในมูลภาษาของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ภาษามคธที่เป็นสภาวนิรุตติ ซึ่งได้ชื่อว่า ธรรมนิรุตติ (ภาษาดี) นั้น โดยนัยว่า พอได้ย่นถ้อยคำที่พูดหรือเปล่ง ก็รู้ว่า ‘นี่เป็นสภาวนิรุตติ นี้ไม่ใช่สภาวนิรุตติ’ ดังนี้ เป็นนิรุตติปฏิสัมภิตา จริงอยู่ ผู้ถึงนิรุตติปฏิสัมภิตา พอได้ย่นคำว่า ‘ผลสุโต เวทนา’ ดังนี้

^{๔๕}ปรีชา ทิชนิงค์, บาลี-สันสกฤตที่เกี่ยวกับภาษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้า, ๒๕๓๔), หน้า ๔.

^{๔๖}บุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๒๗/๓๕๕.

^{๔๗}บุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๕๐๘.

^{๔๘}ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕), หน้า ๖๑.

เป็นต้น ก็รู้ได้ว่าเป็นสภวานิรุตติ แต่พอได้ยินคำว่า ‘ผลสา เวทโน’ ดังนี้เป็นต้น ก็รู้ได้ว่านี้
ไม่เป็นสภวานิรุตติ^{๕๗}

สรุปได้ว่า ตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พุทธบริษัทได้ใช้วิธีท่องจำพุทธ
พจน์ปากต่อปาก ด้วยภาษามาคธีหรือบาลี เพื่อการทรงจำและสืบทอดพระธรรมวินัย จนผ่านไป
ประมาณ ๔๓๑ ปีหลังพุทธปรินิพพานแล้ว จึงได้มีการจารึกพระธรรมวินัยเป็นภาษาบาลีลงใน
ใบลาน เรียกว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกคราวสังคายนาครั้งที่ ๕ ที่ประเทศศรีลังกา

ผู้วิจัยเห็นว่า ความสำคัญของวจา ๑ ประการดังกล่าวคือ การประกาศพระพุทธศาสนา
การเผยแผ่พุทธธรรม และการสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นส่วนของการใช้วจาได้สร้างสรรค์ที่สุด
สำหรับมนุษยชาติทางหนึ่ง ในแง่ของการดำรงพุทธศาสนาให้คงอยู่ได้ยาวนานที่สุดเท่าที่พุทธบริษัท
สามารถทำได้

๒.๖ วัตถุประสงค์การใช้วจา

เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคได้ประกาศพระธรรมจักรให้เริ่มหมุนทวนกระแสวัฏสงสาร
ใหม่ ๆ จนได้พระอรหันตสาวกถึง ๖๐ รูปภายในระยะเวลาอันสั้น จากนั้นจึงได้รับสั่งให้ภิกษุสงฆ์
ต่างแยกย้ายไปคนละทาง เพื่อเผยแผ่พระสัทธรรม ครั้งนั้นพระสุคตบรมศาสดาได้ปรารภพระพุทธ
ประสงค์เพื่อการนั้นว่า

๑. เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก
๒. เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก
๓. เพื่อประโยชน์เกื้อกูล
๔. เพื่อความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์

พุทธพจน์ดังกล่าวเกิดจากพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อเหล่าเวไนยสัตว์ที่มีรูปสีในตาน้อยจะ
ได้รู้ธรรม สามารถก้าวพ้นจากห้วงเหวแห่งสังสารวัฏ ดังมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่น่าจะนำมาสนับสนุน
พระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคดังนี้

๑. เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรง
จารึกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนทั้งหลาย ดังกรณีที่ได้เสด็จไปประทับสงครามระหว่างสองนคร
ของหมู่พระญาติสองฝ่าย ซึ่งวิวาทกันเพราะการแย่งน้ำที่ใช้ทำนาข้าว ดังจะกล่าวต่อไปในบทที่ ๔
อนึ่ง ประเด็นเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมากนี้น่าจะสอดคล้องกับพุทธกิจ ๕ ประการดังนี้

- ๑.๑ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต
- ๑.๒ เวลาเย็นทรงแสดงธรรม

^{๕๗}วิ.สุทฺธิ. (ไทย) ๔๒๘/๓๑๘.

๑.๓ เวลาข้าค่าประทาน โอวาทแก่เหล่าภิกษุ

๑.๔ เวลาเที่ยงคืนตอบปัญหาเทวดา

๑.๕ เวลาใกล้รุ่งทรงพิจารณาหาบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้และที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรม^{๕๔}

๒. เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก กรณีนี้เห็นได้จากครั้งที่พระโมคคัลลานะได้เรียกพระภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ท่านได้เล่าถึงครั้งที่หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดแห่งหนึ่งได้เกิดความคิดปริวิตกกับคำว่า “คุณูปภาพอันประเสริฐเป็นอย่างไร” จนเกิดความคิดฟุ้งซ่านขึ้น

พระผู้มีพระภาคได้เสด็จเข้าไปหาท่านด้วยฤทธิ์แล้วตรัสว่า “โมคคัลลานะผู้เป็นพราหมณ์ อย่าประมาทคุณูปภาพอันประเสริฐ เธอจงรวมจิตตั้งไว้ในคุณูปภาพอันประเสริฐ ทำจิตให้เป็นธรรมเอกผุดขึ้นในคุณูปภาพอันประเสริฐ ตั้งจิตมั่นไว้ในคุณูปภาพอันประเสริฐ”

ด้วยเหตุที่พระผู้มีพระภาคเสด็จมาตรัสแนะนำทำให้วิตกจิราของท่านสงบระงับไปแล้ว ได้บรรลุทุติยฌานมีความผ่อนคลายภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีจิรา มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

ท่านโมคคัลลานะได้กล่าวกับพระภิกษุทั้งหลายนั้นว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย แท้จริงบุคคลเมื่อจะกล่าวถึงคนใดคนหนึ่งหรือผมให้ถูกต้อง ควรกล่าวว่า ‘สาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์ได้บรรลุความรู้อันยิ่งใหญ่’^{๕๕}

๓. เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เรื่องนี้ในนิสสยวรรค ทุติยสมาธิสูตร ปราภุคความตอนหนึ่งพอสรุปได้ว่า พระผู้มีพระภาคได้รับสั่งเรียกพระภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสถามว่า

“ภิกษุทั้งหลายมิได้หรือไม่ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในชาติ ๔ มีชาติดินเป็นต้นในฉน ๔ มีอากาศัญญาจตคนฉน เป็นต้น ในโลกนี้ว่าเป็นโลกนี้ ในโลกหน้าว่าเป็นโลกหน้า ไม่ต้องมีสัญญา แม้ในรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน...แต่ต้องมีสัญญา”

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าธรรมทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก เป็นที่พึ่ง แล้วได้ขอประทานวโรกาสเฉพาะพระผู้มีพระภาคให้ทรงอธิบายเนื้อความ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามีได้ ภิกษุทั้งหลายจึงทูลถามว่ามีได้อย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสัญญาอย่างนี้ว่า ภาวะที่สงบประณีตคือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิกิเลสทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนด ความดับ นิพพาน ภิกษุทั้งหลายมิได้หรือไม่ การที่ภิกษุได้สมาธิโดยไม่ต้องมีสัญญาในชาติดินว่าชาติดิน...ในเสียงที่ได้ยิน...แต่ต้องมีสัญญา” (ภาวะที่สงบประณีต)

^{๕๔} พระศาสนโสภณ, สวดมนต์แปล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๓-๓๔.

^{๕๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๕/๓๒๕-๓๒๖.

จะเห็นได้ว่าพระคำรัสสอนทำนองนี้มีอยู่ตลอดโดยเฉพาะกับภิกษุสาวกทั้งหลาย
ทั้งนี้เพื่อความเกื้อกูลให้เกิดความรู้ความเข้าใจนั่นเอง

๔. เพื่อความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ ในประเด็นนี้ สำหรับมนุษย์คงไม่ต้องกล่าวถึง
ส่วนความสุขแก่ทวยเทพนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงให้โอกาสแก่ทวยเทพทั้งหลายได้เข้าเฝ้าเมื่อเวลา
เที่ยงคืน เพื่อให้ทวยเทพได้ถามปัญหาข้อข้องใจดังในสักกปัญหาสูตร ความตอนหนึ่งว่า ท้าวสักกะ
รับสั่งทวยเทพชั้นดาวดึงส์และปัญจสิขะ คนธรรพ์เทพบุตรมาเพื่อ ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า ท้าวสักกะจะตรัสถามปัญหาที่ประกอบด้วยประโยชน์
เสมอ และจะเข้าใจที่พระองค์ทรงตอบได้ฉับพลันทีเดียว จึงทรงโปรดให้เข้าเฝ้า เมื่อพระผู้มีพระภาค
ทรงประทานพระวโรกาสแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพได้ทูลถามปัญหาข้อที่ ๑ ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์
พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และสัตว์เหล่าอื่นอีกจำนวนมากต่างมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า
‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร จงเป็นผู้ไม่ถูกลงโทษ จงเป็นผู้ไม่มีศัตรู จงเป็นผู้ไม่ถูกเบียดเบียน จง
เป็นผู้ไม่จองเวรกันอยู่เถิด’ แต่เพราะมีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเล่า พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มี
ศัตรู ถูกเบียดเบียน ยังจองเวรกันอยู่”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “จอมเทพ พวกเทพ มนุษย์...และสัตว์เหล่าอื่นอีก
จำนวนมาก ต่างมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร...’ แต่เพราะมีอิสสา (ความ
ริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) เป็นเครื่องผูกมัด พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูก
เบียดเบียนจองเวรกันอยู่” ท้าวสักกะได้ฟังพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคจึงมีพระทัยชื่นชมยินดี

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคยังมีพระประสงค์ให้ชาวโลกทำตามคำสั่งสอนของพระองค์
ดังเห็นได้จากครั้งที่พระอัญญาโกณฑัญญะบุพพสาวกได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทเฉพาะพระพักตร์
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติ
พรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”^{๕๖}

ในขุททกนิกายธรรมบท เทวสหายวัตถุ^{๕๗} กล่าวถึงภิกษุ ๒ สหายซึ่งบวชพร้อมกันรูปหนึ่ง
รู้ตัวว่าบวชเมื่อแก่ ไม่สามารถเรียนคัมภีร์ได้ดี จึงได้ทูลให้พระศาสดาตรัสบอกวิปัสสนาธุระแล้ว
พากันเพียรจนบรรลุพระอรหันต์ ฝ่ายภิกษุอีกรูปนั้น คิดเรียนทางคัมภีร์ ได้เรียนพระไตรปิฎกโดย
ลำดับ จากนั้นเที่ยวบอกรรรรมจนได้เป็นเจ้าคณะใหญ่ ๑๘ คณะ แต่แล้วเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถาม
ปัญหาตามสมาบัติเป็นต้น ฝ่ายคณิกภิกษุตอบไม่ได้แม้แต่ข้อเดียว ส่วนพระวิปัสสกเถระทูลตอบ
ปัญหาได้ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคจึงได้ตักเตือนภิกษุทั้งหลายที่นั่งฟังอยู่ แล้วตรัสกาลาดังนี้

คนที่กล่าวพุทธพจน์แม้มาก

แต่มัวประมาท ไม่ทำตามพุทธพจน์นั้น

^{๕๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๕๗}ดูรายละเอียดใน ขุ. ธ.อ. (ไทย) ๔/๒๐๘.

ย่อมไม่ได้รับผลแห่งความเป็นสมณะ
เหมือนคนรับจ้างเลี้ยงโคได้แต่นับโคให้คนอื่น ฉะนั้น
คนที่กล่าวพุทธพจน์แต่น้อย
แต่ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นปกติ
ละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้ว
รู้ชอบ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว
ไม่ยึดติดในโลกนี้และโลกหน้า
เขาย่อมได้รับผลแห่งความเป็นสมณะ^{๕๘}

ในฉัตตปาณิอุปสาทวัตถุ พระผู้มีพระภาคตรัสคานานี้แก่พระอานนเถระ ดังนี้

วจาสุภายิต^{๕๙} ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม
เหมือนดอกไม้งาม มีสีสวย (แต่) ไม่มีกลิ่น
วจาสุภายิต ย่อมมีผลแก่ผู้ทำตามด้วยดี
เหมือนดอกไม้งาม มีทั้งสีและมีกลิ่น ฉะนั้น^{๖๐}

สรุปได้ว่า พระพุทธประสงค์ข้างต้นนั้นได้สร้างสรรค์คุณูปการแก่สัตว์โลกทั้งหลายเป็น
อเนกประการ ทั้งได้ตอกย้ำพุทธบริษัทให้ตระหนักถึงความเป็นชาวพุทธที่ถูกต้อง คือ ไม่มัว
ประมาทอยู่แต่เพียงการพูดธรรมะเพียงลมปาก ปล่อยให้เวลาล่วงเลยไปโดยมิได้สนใจละอกุศลที่
ห่อจิตหุ้มใจอยู่ ย่อมไม่ได้รับอานิสงส์จากการรู้ธรรมได้เลย เหมือนการเสียเวลาเลี้ยงโคผู้อื่น นมโค
หรือเนื้อ โคนั้นก็มิได้เป็นของเรา ความไม่ประมาทในธรรมจึงอยู่ที่การทำตามพุทธพจน์ ซึ่งทำให้
ผู้ทำตามได้รับประโยชน์ที่มีความงามทั้ง ๓ ด้าน คือ รู้ปริยัติ เพียรปฏิบัติ มุ่งปฏิเวธ เหมือนดอกไม้งาม
มีทั้งสีและมีกลิ่นนั่นเอง

๒.๗ ลักษณะของวจา

ลักษณะของวจาทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมี ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะที่ใช้ภาษาถ้อยคำ
คำพูด หรือเสียงพูด เรียกว่าวจีวิญญัติ (วจนภาษา) และลักษณะที่ใช้แทนวจา คือ ลักษณะทางกายภาพ
กิริยา มารยาท สีหน้า ท่าทาง เรียกว่ากายวิญญัติ (อวจนภาษา)^{๖๑} ดังต่อไปนี้

^{๕๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕-๒๐/๓๐.

^{๕๙} วจาสุภายิต ในที่นี้หมายถึงพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก คุรกายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๔๒.

^{๖๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๑-๕๒/๔๓.

^{๖๑} เรื่องอวจนภาษาได้รวมไว้ในภาคผนวก

๒.๗.๑ วัจนภาษาในลักษณะวาจาที่เป็นถ้อยคำ

ลักษณะวาจาที่เป็นถ้อยคำคือ คำที่กล่าวอย่างวาจาทั่วไป และคำที่กล่าวสืบทอดกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็นคติสอนใจ^{๖๒} อย่างคำสุภาษิตหรือวาจาสุภาษิต

๒.๗.๑.๑ วาจาทั่วไป

วาจาโดยทั่วไป คือ การพูด การเปล่งวาจา การเจรจา การกล่าว การป่าวร้อง การโฆษณา วาจาเพื่อประโยชน์ในการสนทนาปราศรัยกัน เช่น การทักทาย การถามตอบ การเล่าเรื่อง เล่านิทาน และการพูดคุยกันธรรมดาถึงเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ในมหาปริณิพพานสูตร มาร ได้กราบทูลให้พระพุทธเจ้าปริณิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสพระวาจาตอบโดยสรุปว่า

“...เราจะยังไม่ปริณิพพานตราบเท่าที่พุทธบริษัท ๔ ของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก้ตัวกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่เที่ยงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ก็ยังบอก แสดงบัญญัติกำหนดเปิดเผยจำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามปรวาทที่เกิดขึ้นให้เรียวร้อย โดยชอบธรรมไม่ได้...ตราบเท่าที่พรหมจรรย์ของเรายังไม่บริบูรณ์กว้างขวางแพร่หลาย รู้จักกัน โดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ประกาศได้ดีแล้ว....มารผู้มีบาป ท่านจงอย่ากังวลเลย... จากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปริณิพพาน”^{๖๓}

พระสารีบุตรได้ปรารภเหตุแห่งการถามปัญหาว่า บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมถามปัญหากับผู้อื่นด้วยเหตุ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๕ อย่าง คือ

๑. บางคนถามปัญหาเพราะความโง่เขลา ความไม่เข้าใจ
๒. บางคนถามปัญหาเพราะปรารถนาลามก ความโลภอยากได้
๓. บางคนถามปัญหาเพราะต้องการอวดเด่นข่มเขา
๔. บางคนถามปัญหาเพราะประสงค์จะรู้
๕. บางคนถามปัญหาเพราะคิดว่าเมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าเขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขเขาโดยถูกต้อง^{๖๔}

ในสังคีตสูตร พระผู้มีพระภาคตอบปัญหาคด้วยวิธีตอบ ๔ แบบ คือ

^{๖๒} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๒๐๖.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๖.

^{๖๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๔๒.

๑. เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมา
๒. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงตอบ
๓. วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังแยกตอบ
๔. ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังนิ่งเสีย คือปัญหาที่ถามเรื่องไร้ประโยชน์^{๖๕}

๒.๗.๑.๒ วาจาสุภามิต

วาจาสุภามิตเป็นกถาณวาจาที่บุคคลพึงมีไว้ประดับตัว เพราะเป็นอุดมมงคลประการหนึ่งที่สามารถนำพาชีวิตของบุคคลนั้นให้ดำเนินไปในโลกอย่างมีสันติสุข ด้วยการกล่าวถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวาน สุภาพอ่อนโยน เมตตานุ่มนวล เป็นที่รักที่พอใจ มีประโยชน์ ไม่มีโทษ ไม่เบียดเบียน วิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน เป็นถ้อยคำของสัตบุรุษผู้รู้จักพูดถูกจังหวะ ถูกกาลเวลา ถูกโอกาส ถูกบุคคลและสถานที่ “ทำให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์และความสุขทั้งที่เป็น โลภียะและโลกุตระ”^{๖๖} จึงกล่าวได้ว่า “วาจาสุภามิตเป็นวาจาสูงสุด”^{๖๗}

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงลักษณะของวาจาสุภามิตแก่เหล่าพุทธบริษัท เพื่อเป็นหลักปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ในการใช้วาจาพูดคุยสนทนากันอย่างได้ประโยชน์ทั้งต่อคนพูดและคนฟัง ไม่เบียดเบียนกันให้เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น เป็นวาจาสุภามิตที่ใครทำตามได้ถือว่าเป็นวาจาสูงสุด พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนพระสูตรเกี่ยวกับวาจาสุภามิตไว้ ๒ สูตร คือ วาจาสูตร และสุภามิตสูตร ดังนี้

วาจาสูตร ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ปัญจมปัญณาสก์ แสดงลักษณะของวาจาสุภามิตว่า

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภามิต ไม่เป็นวาจาทุพภามิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. พูดถูกกาล
๒. พูดคำจริง
๓. พูดคำอ่อนหวาน
๔. พูดคำประกอบด้วยประโยชน์
๕. พูดด้วยเมตตาจิต

^{๖๕}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

^{๖๖}จุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๐/๒๑๘.

^{๖๗}จุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๓/๖๐๒.

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้แล เป็นวาจาสุภายิต ไม่เป็นวาจา
ทุภายิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน^{๖๘}

สุภาสิตสูตร ในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ สุตตนิบาต อรรถวรรค แสดงคำสุภายิตว่า

ภิกษุทั้งหลาย วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ เป็นสุภายิต ไม่เป็นทุภายิต ไม่มี
โทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุ
ทั้งหลายในธรรมวินัยนี้

๑. กล่าววาจาสุภายิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุภายิต (ไม่ส่อเสียด)
๒. กล่าววาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม (ไม่เพ้อเจ้อ)
๓. กล่าววาจาเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาไม่เป็นที่รัก (ไม่หยาบคาย)
๔. กล่าววาจาสัตย์จริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาเหลวไหล (ไม่มุสา)

ภิกษุทั้งหลาย วาจาที่ประกอบด้วย ๔ ประการนี้แล เป็นสุภายิต ไม่เป็นทุภายิต ไม่มี
โทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน^{๖๙}

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายคำว่า วาจาสุภายิตไว้ในอรรถกถาธรรมบทว่า “เอว สุภาสี
ตา วาจาติ สุภาสิตา วาจา นาม เตปิฏกั พุทธวจน.”^{๗๐} แปลว่า พุทธพจน์ชื่อว่าวาจาสุภายิตคือ
พระไตรปิฎก ด้วยเหตุนี้คำว่าพุทธพจน์จึงหมายถึงการใช้วาจาทั้งหมดของพระพุทธเจ้าที่ได้บันทึกอยู่
ในพระไตรปิฎก

๒.๗.๒ วัจนภาษาในลักษณะวาจาที่เป็นเจตนาวาจา

ในมังคลัตถทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ได้อธิบายถึงลักษณะของเจตนาวาจา โดยอ้าง
อรรถกถาสุภาสิตสูตร สุตตนิบาต และในฎีกาสุภาสิตสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

...วิญญูติวาจา อย่างนี้ว่า ‘ถ้ากรรมอันบุคคลทำแล้วด้วยวาจา’ ดังนี้ก็ดี เจตนาวาจาอย่างนี้
ว่า ‘ภิกษุทั้งหลายวาจาหยาบอันบุคคลสั่งเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไป
พร้อม’ ดังนี้ก็ดี นี้ได้มาโดยชื่อว่า วาจา วิญญูติวาจาเป็นต้นนั้น (ที่กล่าวมานั้น) ไม่ประสงค์ใน
บทว่า วาจา นี้ เพราะเหตุไร เพราะไม่ใช่วาจาที่เขาพึงใช้พูดกัน (โดยวาจาทั่วไป) ...ในวิภังค์
แห่งสิกขาบทนั้น เจตนายอมได้ชื่อว่า วาจา ด้วยเหตุนี้ในอรรถกถาแห่งสิกขาบทนั้น

ท่านจึงกล่าวว่า “เจตนาที่นับเนื่องในมิจฉาวาจา อันยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้น ชื่อว่า วาจา”

^{๖๘} ฦง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๓๘.

^{๖๙} จุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๓/๖๐๒.

^{๗๐} จุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๔๔.

แม้ในฎีกาแห่งสิกขาบทนั้น ท่านกล่าวว่า “บุคคลย่อมกล่าวด้วยเจตนาอัน เหตุอัน เจตนาอัน ชื่อว่า วาจา ได้แก่ เจตนาอันยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้น”

วาจาศัพท์ที่เป็นกรรมสาธนะ (เป็นเหตุให้เปล่งคำพูดออกมา) ย่อมเป็นไปในเจตนาด้วย เหตุอัน ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านจึงกล่าวว่า “เจตนาชื่อว่า ปิสุณวาจา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า บุคคลย่อมกล่าวคำส่อเสียดด้วยเจตนาอัน”

พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวคาถาประพันธ์ไว้ในวิสัยเป็นที่กำหนดวจีกรรมว่า

“ถ้ากรรมอันบุคคลทำด้วยวาจา กรรมนั้นท่านเรียกว่า ‘วจีกรรม’ วจีและวจีกรรมท่าน กำหนดซึ่งกันและกัน (คือเป็นอันเดียวกัน)”^{๑๑}

จากคำอธิบายข้างต้น กล่าวได้ว่า เจตนาวาจา คือ กรรมหรือการกระทำทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม เจตนาจกเว้นจากวจีทุจริต ๔ เรียกว่า สัมมาวาจา ตั้งใจกล่าวคำหยาบ คำส่อเสียด เรียกว่า มิจฉวาจา ดังนั้น เจตนาวาจาจึง ได้แก่ วาจาที่เป็นวจีกรรม วาจาที่เป็นสัมมาวาจา และวาจาที่เป็น มิจฉวาจา ฉะนั้นในที่นี้ขอกล่าวแต่วาจาเพื่อการสร้างสรรค์คือ วจีสุจริตและสัมมาวาจา ส่วนวจีทุจริต และมิจฉวาจา ซึ่งมีนัยตรงข้ามกันจะไม่กล่าวถึง

๒.๗.๒.๑ วจีกรรม

วจีกรรม คือ การกระทำทางวาจา การกระทำด้วยวาจา ทำกรรมด้วยคำพูด^{๑๒} ซึ่งแบ่งเป็น วจีทุจริตและวจีสุจริต

วจีสุจริต คือ การประพฤติชอบด้วยวาจา มี ๔ อย่าง คือ

๑. พูดจริง
๒. พูดไม่ส่อเสียด
๓. พูดคำสุภาพ
๔. พูดพอประมาณ^{๑๓}

ในอรรถกถาได้อธิบายวจีสุจริต ๔ ประการไว้ดังนี้^{๑๔}

^{๑๑}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^{๑๒}พระเทพเวที, (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๓.

^{๑๓}วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๗.

^{๑๔}พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา, เล่มที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕๘.

๑. พูดจริง ได้แก่ พูดจริง คำรงคำสัตย์ เพราะสืบทอดคำสัตย์ไว้ด้วยความจริง กล่าวคือ ไม่พูดเท็จในระหว่าง เพราะบางครั้งพูดเท็จ บางครั้งพูดจริง คำสัตย์ของบุคคลนั้นไม่สืบทอดด้วยความสัตย์ เพราะเขาพูดเท็จในระหว่าง เพราะฉะนั้นคนนั้นได้ชื่อว่าไม่ดำรงคำสัตย์ บุคคลไม่พูดเท็จ แม้เพราะเหตุความเป็นอยู่ ย่อมดำรงความสัตย์ไว้ด้วยความสัตย์เหมือนกัน มีความมั่นคงก็มีถ้อยคำมั่นคง เหมือนสีย้อมผ้า เหมือนหลักปักที่กองแกลบและเหมือนฟักวางบนหลังม้าจะนั้น คนหนึ่งมีถ้อยคำมั่นคงเหมือนรอยจารึกบนแผ่นดิน และเหมือนเสาเขื่อนจะนั้น แม้จะเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่ยอมพูดเป็นคำสอง เรียกบุคคลนี้ว่าผู้มีวาจามั่นคง เชื่อถือได้ มั่นอยู่ในคำสัตย์ คนบางคนเชื่อถือไม่ได้ เช่นเมื่อเขากล่าวว่า คนโน้นพูดเรื่องอะไร ก็พูดว่า พวกท่านอย่าเชื่อคำของเขาเลย คนหนึ่งเชื่อถือได้ เมื่อเขากล่าวว่า คนโน้นพูดเรื่องอะไรก็พูดว่า ถ้าว่า คนนั้นพูดถือเป็นประมาณได้ ไม่ต้องสอบสวนนี้ต้องเป็นอย่างนั้นดังนี้ บุคคลนี้ท่านกล่าวว่า เป็นบุคคลเชื่อถือได้ พูดจริงคือไม่พูดให้เกลื่อนกลาดแก่โลก คือไม่พูดให้ชาวโลกเข้าใจผิด

๒. พูดไม่ต่อเสียด ได้แก่ การพูดคำที่ทำให้เกิดความสามัคคี พูดสมานคนที่แตกต่างกัน เช่น เมื่อมิตรสองคนหรือผู้ที่ร่วมอุปัชฌาย์กันเป็นต้น แยกกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งเข้าไปหาคนทั้งสอง แล้วกล่าวคำมีเป็นต้นว่า การแยกกันนี้ไม่สมควรแก่ท่านทั้งหลายผู้เกิดในตระกูลเช่นผู้เป็นพหูสูตอย่างนี้ พูดส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน คือส่งเสริมคนที่สมานกัน เช่น เห็นคนสองคนพร้อมเพรียงกัน แล้วกล่าวคำมีเป็นต้นว่า การกระทำเช่นนี้สมควรแก่พวกท่านผู้เกิดในตระกูลเห็นปานนี้ ประกอบด้วยคุณเห็นปานนี้ แล้วทำให้หนักแน่นยิ่งขึ้น เพราะมีความพร้อมเพรียงเป็นที่น่ายินดี กล่าวคือ ความพร้อมเพรียงไม่มีในที่ใด ไม่ควรแม้จะอยู่ในที่นั้น ไม่พูดต่อเสียด คือ กล่าววาจาทำให้เขาพร้อมเพรียงกัน กล่าวคือ กล่าววาจาที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายพร้อมเพรียงกันอันแสดงถึงคุณของความสามัคคี

๓. พูดคำสุภาพ ได้แก่ การกล่าววาจาที่ไม่มีโทษ ไพเราะ โสด คือวาจาสบายหู เพราะไพเราะด้วยพยัญชนะ ไม่เกิดแสงหูจุกเข็มแทงหู เพราะไม่ทำให้เกิดความโกรธ ให้เกิดความรักไปทั่ว เพราะไพเราะ เป็นวาจาหยั่งลงถึงหทัย เพราะไม่มีอะไรกระทบไปถึงหทัยเข้าไปสู่จิตโดยสะดวก เป็นคำของชาวเมือง บริบูรณ์ด้วยคุณ อธิบายว่า เป็นคำพูดของชาวเมือง เพราะชาวเมืองเป็นผู้พูดเหมาะสมย่อมเรียกคนปูนบิดาว่าบิดา คนปูนพี่ว่าพี่ วาจาเป็นที่พอใจของชนหมู่มาก เพราะเป็นที่ชอบใจของชนหมู่มาก ทำความงดงามให้แก่ใจ ด้วยเป็นวาจาที่พอใจ

๔. พูดพอประมาณ ได้แก่ พูดถูกกาล เพราะพูดถูกกาลอันควร คือพูดตามกำหนดกาลที่ควรพูด เพราะพูดจริงแท้ตามความจริง เพราะพูดอิงประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า เพราะพูดอิงโลกุตรธรรม ๘ เพราะพูดอิงสังวรวินัย และปหานวินัย เพราะมีวาจาเป็นหลักฐาน กล่าวคำพูดอันควรจำไว้ในหทัย มีที่อ้างอิง มีส่วนสุด คือแสดงหัวข้อแล้วกล่าวไปตามที่หัวข้อของวาจานั้นปรากฏ ประกอบด้วยประโยชน์ คือ กล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ กล่าววาจาปราศจากโทษ

ตั้งสัทธาเป็นของมหาวิปัสณากรรมราชวิทยาลัย

๒.๗.๒.๒ สัมมาวาจา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงสัมมาวาจาว่ามี ๒ ได้แก่

๑. สัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนบุญ ให้ผลคืออุปธิ
๒. สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็น โลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค ดังนี้

๑. สัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะเป็นดังนี้คือ

เจตนาเป็นเหตุจวนจวนจากการพูดเท็จ
เจตนาเป็นเหตุจวนจวนจากการพูดส่อเสียด
เจตนาเป็นเหตุจวนจวนจากการพูดคำหยาบ
เจตนาเป็นเหตุจวนจวนจากการพูดเพ้อเจ้อ

๒. สัมมาวาจาอันเป็นอริยะเป็นดังนี้ คือ

การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุจวนจวนจากวิทัจจริต ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรค นี้เป็นสัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็น โลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุยอมพยายามเพื่อละมิจฉาวาจา ยังสัมมาวาจาให้ถึงพร้อมอยู่ ความพยายามของภิกษุนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติ ละมิจฉาวาจา มีสติเข้าถึงสัมมาวาจาอยู่ สติของภิกษุนั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาวายามะ ๓. สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมค้ำค้ำตามสัมมาวาจาของภิกษุนั้นไปด้วยประการดังนี้^{๑๕}

สัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ คือสัมมาวาจาในระดับจุฬศีลที่ยังหวังบุญกุศล เป็นสภาวะที่ยังกลัวกิเลสอยู่ คือ

เว้นจากการพูดเท็จ คือพูดแต่คำสัตย์ คำแรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก

เว้นจากการพูดส่อเสียด คือฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดี เพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

เว้นจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ

เว้นจากการพูดคำเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา^{๑๖}

^{๑๕}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๓๘.

^{๑๖}ที.สี. (ไทย) ๕/๑๕๔/๖๕-๖๖.

สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ คือหนึ่งในอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ดำเนินบนหนทางแห่งความหลุดพ้น เป็นการงดเว้นเด็ดขาดจากมิจฉาวาจาอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ สัมมาวาจาในระดับนี้มีสติคอยควบคุมการเปล่งวาจาตลอดเวลา เป็นสัมมาวาจาที่เป็นไปโดยธรรม ไม่มีแม้แต่จะคิดในทางชั่วเลย

สรุปได้ว่า วาจาทั่วไปเป็นวาจาที่ใช้สนทนาปราศรัยกันตามธรรมดา เป็นวาจาที่ไม่ประกอบกรรม ส่วนวชิกรรมเป็นวาจาที่ประกอบกรรม มีผลต่อตนเองและผู้อื่น ขึ้นอยู่กับการกระทำทางวาจาที่เป็นกุศล อกุศล หรืออพยภาค สุภายิตเป็นวาจาที่มีผู้กล่าวไว้ดีแล้ว มิใช่คำพูดที่แสดงเจตนาหรือคิดวันเจตนาที่เกิดจากผู้ใช้งานโดยตรง ผ่านการกลั่นกรองจากสังกมมานาน จึงเป็นวาจาที่ใช้เตือนสติตนเอง และวาจาสุภายิตเป็นวาจาที่เป็นพุทธพจน์หรือพระไตรปิฎก เช่นสัมมาวาจาเป็นวาจาที่พึงยึดถือปฏิบัติเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

๒.๘ ประโยชน์ของวาจา

เรื่องการพูดจาที่ดีนั้น ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อความเจริญความสุขของสังคมส่วนรวมยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น ยังมีประโยชน์เกื้อกูลที่ส่งผลติดตามไปถึงปรโลก ทั้งนี้ก็ด้วยวชิกรรมที่ได้ประพฤติปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบอย่างสม่ำเสมอ ดायไปแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงเรื่องทิพพจักขุญาณ ซึ่งมองเห็นสัตว์ผู้ประกอบด้วยวิทุจริตและวิสุจริตไปสู่ปรโลกแล้วว่า

“...เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้นั้นน้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า หมู่สัตว์ที่ประกอบด้วยกายทุจริต วิทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบด้วยสุจริต วิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๑๑}

^{๑๑}ที.สี. (ไทย) ๘/๒๔๖/๘๒-๘๓.

พระสิริมงคลจารย์ได้สรุปประโยชน์ของวาจาสุภาษิตไว้ในมงคลตปิปนี ดังนี้

๑. เป็นคำพูดไม่มีโทษ
๒. วิญญูชนติเตียนไม่ได้
๓. ไม่ทำตนให้เดือดร้อน
๔. ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
๕. ทำให้ได้ทรัพย์
๖. ทำประโยชน์ให้สำเร็จ
๗. ทำให้ได้สิ่งของ
๘. สมควรแก่คำพูด
๙. คนชื่นชม
๑๐. พ้นจากความตาย
๑๑. นำประโยชน์มาให้แก่ตนและผู้อื่น
๑๒. นำมาซึ่งโลกียสุขและโลกุตระสุข
๑๓. ทำให้บรรลुพระอรหันต์
๑๔. ทำให้บรรลुปัจเจกโพธิ
๑๕. ทำให้หมดกิเลส
๑๖. ลีนทุกข์^{๑๕}

๒.๕ ลักษณะพุทธพจน์

ลักษณะพุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาค ผู้วิจัยมองว่ามี ๓ ลักษณะ คือ ลักษณะภายใน ประการหนึ่ง ลักษณะภายนอกประการหนึ่ง และลักษณะทั่วไป

๒.๕.๑ ลักษณะภายใน

พุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาค นอกจากพระองค์จะเป็นต้นแบบทั้งปวงตามลักษณะของ วาจาในพระพุทธานุศาสนาดังกล่าวมาแล้ว พุทธพจน์ของพระองค์ยังมีลักษณะเด่นคือ การใดที่ พระองค์ทรงรับสั่งหรือตรัสแก่ผู้ใดนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงเห็นด้วยพระองค์เอง มิได้ฟังมาจากผู้หนึ่งผู้ใด ดังปรากฏในสัมมาทิฏฐิกสูตร ว่า

^{๑๕}พระสิริมงคลจารย์, มงคลตปิปนี (ปรโม ภาโค), หน้า ๒๔๒.

“ภิกษุทั้งหลาย เราได้เห็นเหล่าสัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

คำที่ว่า ‘เราได้เห็นเหล่าสัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ นั้น เราหาได้กล่าวเพราะรับฟังมาจากสมณะหรือพราหมณ์อื่น ๆ ไม่

ภิกษุทั้งหลาย ที่แท้แล้ว เรารู้อเอง เห็นเอง ทราบเองทั้งนั้น จึงกล่าวคำนี้ว่า ‘เราได้เห็นเหล่าสัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’^{๗๕}

นอกจากนั้นพระผู้มีพระภาคทรงประทับนั่งคู้บัลลังก์บนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้ ตั้งพระวรกายตรง ดำรงพระสติไว้เบื้องพระพักตร์ ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนพระองค์ ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทรงดำริแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระองค์ แก่ผู้อื่น แก่ทั้งสองฝ่าย และเป็นประโยชน์แก่โลกทั้งปวงเท่านั้น^{๗๖}

๒.๕.๒ ลักษณะภายนอก

ลักษณะภายนอก คือ การใช้พุทธพจน์นั้นทรงมีพระสุรเสียงกังวาล นุ่มนวล ไม่เบาเกินไป ไม่ดังเกินไป เมื่อทรงพระดำรัสกับพุทธบริษัททั้งหลาย ก็ไพเราะ ชวนฟัง และน่าประทับใจเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งอุตตรมาณพได้กล่าวไว้ว่า พระสุรเสียงที่พระผู้มีพระภาคเปล่งจากพระโอษฐ์ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ

๑. นุ่มนวล
๒. ฟังชัดเจน
๓. ไพเราะ
๔. ฟังง่าย
๕. กลมกล่อม
๖. ไม่พร่า
๗. ลุ่มลึก
๘. มีกังวาน^{๗๗}

^{๗๕} จุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๔๒๘-๔๒๙.

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๘๐-๔๘๑.

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๘๑.

ส่วนจึงพิจารณาหามณีได้กล่าวสรรเสริญว่าประกอบด้วยองค์ ๖ ประการ คือ

๑. ไพเราะ
๒. สุภาพ
๓. อ่อนหวาน
๔. นุ่มนวล
๕. เข้าใจง่าย
๖. ไม่มีโทษ^{๔๒}

เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในอาราม ก็ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงยกย่องบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท โดยที่ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก้อั้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา^{๔๓}

๒.๕.๓ ลักษณะทั่วไป

พระอรรถกถาจารย์ได้สรุปลักษณะทั่วไปในพุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาคไว้ ๑๘ ประการ ดังนี้

๑. โทสนาสนโต	(กำจัดโทสะ)
๒. คุณาธิคมนโต	(บรรลुकุณประโยชน์)
๓. สุทุทธาชนโต	(ให้ศรัทธา)
๔. ปญญาชนโต	(ให้ปัญญา)
๕. สาคถโต	(มีสาระ)
๖. สุพยญชนโต	(มีอักษรวิธี)
๗. อุดุดานปทโต	(ไม่จับซ้อน)
๘. คมุกิรคถโต	(ลึกซึ้ง)
๙. กณฺณสุขโต	(สบายหู)
๑๐. ททยงฺคฺมโต	(จับใจ)
๑๑. อนคฺคฺกํสนโต	(ไม่โอ้อวด)
๑๒. อปรมฺภวโต	(ไม่บังคับขู่เข็ญ)
๑๓. กรุณาสีตลโต	(เย็นด้วยพระกรุณา)
๑๔. ปญฺญาวทานโต	(ตรัสด้วยพระปัญญา)
๑๕. อาปาถรมณียโต	(เนื้อหาลึกซึ้ง)

^{๔๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๔.

^{๔๓}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๓/๔๘๑.

- ๑๖. วิมทุกขมโต (ทนต่อการพิสูจน์)
- ๑๗. สุขุขมานสุขโต (พึงสุขใจ)
- ๑๘. วิมฺลียมานหิตโต (สุขใจเมื่อคิดตาม)^{๔๔}

๒.๑๐ การใช้วาจาของพระพุทธเจ้า

การใช้วาจาของพระพุทธเจ้านั้น ผู้วิจัยมองว่ามี ๒ กรณี คือ ๑. หลักการ ๒. วิธีการ ดังต่อไปนี้

๒.๑๐.๑ หลักการ

หลักการ คือ สาระสำคัญที่ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ทรงวางแบบแผนการใช้ไว้ เรียกว่า “นวัคคัตถุศาสน์” พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้สรุปไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ดังนี้

นวัคคัตถุศาสน์ คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๘ คือ^{๔๕}

๑. สูตร ได้แก่ อุทโตวิภังค์ นิทเทส ชันชกะ ปริวาร พระสูตรในสุดตนิบาตและพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสูตระ หรือสูตรตันตะ กล่าวง่าย ๆ คือ วินัยปิฎก คัมภีร์นิทเทสทั้งสอง และพระสูตรทั้งหลาย
๒. เคยยะ ได้แก่ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถาวรรคในสังยุตตนิทาย
๓. ไวยากรณ์ ได้แก่ ความร้อยแก้วล้วน หมายถึงพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ
๔. คาถา ได้แก่ ความร้อยกรองล้วน หมายถึง อรรถคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุดตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร
๕. อุทาน ได้แก่ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสพรคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ พร้อมทั้งข้อความอันประกอบอยู่ด้วย รวมเป็นพระสูตร ๘๒ สูตร
๖. อิติวุตตะกะ ได้แก่ พระสูตร ๑๐๐ สูตร ที่ตรัสโดยนัยว่า วุคฺคฺ เตหฺมฺ ภควตา
๗. ชาตก ได้แก่ ชาตก ๕๐๐ เรื่อง มีอรรถกชาตก เป็นต้น

^{๔๔}ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๐/๒๐๕.

^{๔๕}พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๑.

๘. อภภูตธรรม หรือเรื่องอศจรรย์ ได้แก่ พระสูตรที่ว่าด้วยข้ออศจรรย์ไม่เคยมี ทุกสูตร เช่น ที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้ออศจรรย์ไม่เคยมี ๔ อย่างนี้ หาได้ในอานนท” ดังนี้ เป็นต้น

๙. เวทลละ ได้แก่ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจ ถามต่อ ๆ ไป เช่น จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาษณียสูตร และมหาปณณมสูตร เป็นต้น

๒.๑๐.๒ วิธีการ

วิธีการ คือ วิธีปฏิบัติตามหลักการที่วางไว้ เพื่อให้มีแบบแผนที่ดีในการสื่อสาร กรณีนี้ พระผู้มีพระภาคทรงเป็นต้นแบบของการใช้วาจาทั้งหมดในพระไตรปิฎกในรูปแบบนวงศัตถุศาสน์ ดังกล่าว การใช้วาจาของพระองค์จึงมีความชัดเจน เนื้อหาดี สร้างสรรค์ประโยชน์แก่ทุกฝ่าย อนึ่ง การใช้วาจาที่สร้างสรรค์นั้น เป็นจุดเริ่มต้นแห่งความสุขความเจริญของครอบครัว ซึ่งสามารถส่งผลในทางเดียวกันต่อสังคมและประเทศชาติ นับเป็นสังคมแห่งอารยะ สังคมที่มีแต่กุศลประโยชน์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียว คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคำพูดที่ไร้ประโยชน์ตั้งพันคำ”^{๘๖}

ในมรุษปิณฑกสูตร ทณฑปาณิศากยะได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์มีปกติกถาอย่างไร บอกลักษณะอย่างไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“ผู้มีอายุ บุคคลมีปกติกถาอย่างไรจึงไม่ได้เถียงกับใคร ๆ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์แล้ว ดำรงอยู่ในโลก...เรามีปกติกถาอย่างนั้น บอกลักษณะนั้นโดยประการนั้น”^{๘๗} “ถ้อยคำที่ได้เถียงกันก่อให้เกิดทุกข์และการทำร้ายได้ต่อกันจะมาถึง”^{๘๘}

ในอภยราชกุมารสูตร ได้กล่าวถึงเกณฑ์ในการตรัสวาจาของพระพุทธเจ้า โดยพระผู้มีพระภาคตรัสกับอภยราชกุมาร ดังนี้

ราชกุมาร ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

^{๘๖} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๖๑.

^{๘๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๕/๒๐๕.

^{๘๘} จุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑๓๓/๗๓.

วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตลาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตลาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

วาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตลาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

วาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตลาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะตลาคตรู้ความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๘๕}

ในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต โยธาชีวรกรก พระผู้มีพระภาคตรัสกับวัสการพราหมณ์ถึงสิ่งที่ควรกล่าวหรือไม่ นั้น มิได้ขึ้นอยู่กับ การรับรู้ความจริงทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ขึ้นอยู่กับว่า เมื่อกล่าวถึงสิ่งที่รู้เห็นนั้นแล้ว อกุศลธรรมเสื่อมลงและกุศลธรรมเจริญขึ้นหรือไม่ ดังนี้

พราหมณ์ เราไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่ได้เห็นเป็นสิ่งที่ควรกล่าว’ และไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่ได้เห็นเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว’ เราไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่ได้ฟังเป็นสิ่งที่ควรกล่าว’ และไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่ได้ฟังเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว’ เราไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่ได้ทราบเป็นสิ่งที่ควรกล่าว’ และไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่ได้ทราบเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว’ เราไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่รู้แจ้งเป็นสิ่งที่ควรกล่าว’ และไม่กล่าวว่า ‘ทุกสิ่งที่รู้แจ้งเป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว’

เมื่อบุคคลกล่าวถึงสิ่งใดที่ได้ฟัง...สิ่งใดที่ได้ทราบ...สิ่งใดที่รู้แจ้ง อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป เรากล่าวว่า... ‘สิ่งที่ได้ฟัง...สิ่งที่ได้ทราบ...สิ่งที่รู้แจ้งเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ควรกล่าว’ แต่เมื่อบุคคลกล่าวถึงสิ่งใดที่ได้ฟัง...สิ่งใดที่ได้ทราบ...สิ่งใดที่รู้แจ้ง อกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น เรากล่าวว่า ‘สิ่งที่ได้ฟัง...สิ่งที่ได้ทราบ...สิ่งที่รู้แจ้งเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ควรกล่าว’^{๘๖}

ในมหาสุญญตสูตร พระผู้มีพระภาคยังได้ตรัสถึงเรื่องที่ไม่ควรสนทนาและเรื่องที่ควรสนทนากันอย่างมีสติสัมปชัญญะ เพื่อทำจิตใจให้สงบระงับไม่เกิดความฟุ้งซ่าน ดังนี้

เราจักไม่พูดเรื่องเห็นปานนี้ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมือง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคน

^{๘๕}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๓-๘๘.

^{๘๖}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๓/๒๖๐.

กล่าวหาญ เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญ และความเสื่อม ซึ่งเป็นของเลวทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นปุถุชน ไม่ใช่ของ อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อ สงบระงับ เพื่อรู้อย่าง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน... เราจักพูดเรื่องเห็นปานนี้คือ เรื่องความมักน้อย เรื่องความสันโดษ เรื่องความสงัด เรื่องความไม่คลุกคลีกัน เรื่องการปรารถนาความเพียร เรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องวิมุตติ เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ^{๕๑}

ส่วนในปฐมกถาวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกถาวัตถุ ๒ สูตร ดังนี้

สูตรที่ ๑

๑. อัปปิจจกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาล้น)
๒. สันตญญิกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ)
๓. ปริเวกกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายใจ)
๔. อสังสัคคกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ)
๕. วิริยารัมภกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้มุ่งมั่นทำความเพียร)
๖. สิลกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล)
๗. สมาธิกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น)
๘. ปัญญาภาวกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา)
๙. วิมุตติกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์)
๑๐. วิมุตติญาณทัสสนกถา	(ถ้อยคำที่ชักนำให้สนใจและเข้าใจเรื่องความรู้ความเห็น ในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์)

พระผู้มีพระภาคทรงเตือนให้ภิกษุทั้งหลายขกถาวัตถุ ๑๐ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง ขึ้นมากล่าวหรือพูดจากันบ่อย ๆ ก็จะสามารถครอบงำเดชานุภาพของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่มี ฤทธิมาก มีอานุภาพมากนี้ด้วยเดชานุภาพของตนเองได้^{๕๒}

สูตรที่ ๒

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าภิกษุทั้งหลายไม่ควรสนทนาวิจารณ์กถาต่าง ๆ คือเรื่องพระราช เรื่องโจร เป็นต้น แล้วตรัสถึงฐานะที่ควรสรรเสริญ ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ตนเองเป็นผู้มักน้อย และแสดงคุณของความเป็นผู้มักน้อยแก่ภิกษุทั้งหลาย
๒. ตนเองเป็นผู้สันโดษ และแสดงคุณของความเป็นผู้สันโดษแก่ภิกษุทั้งหลาย

^{๕๑}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๘๕/๒๒๖.

^{๕๒}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๕/๑๕๒.

๓. ตนเองเป็นผู้สังัด และแสดงคุณของความเป็นผู้สังัดแก่ภิกษุทั้งหลาย
๔. ตนเองเป็นผู้ไม่คลุกคลี และแสดงคุณของความเป็นผู้ไม่คลุกคลีแก่ภิกษุทั้งหลาย
๕. ตนเองเป็นผู้ปรารภความเพียร และแสดงคุณของความเป็นผู้ปรารภความเพียรแก่ภิกษุทั้งหลาย
๖. ตนเองเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยศีล และแสดงคุณของความเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยศีลแก่ภิกษุทั้งหลาย
๗. ตนเองเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยสมาธิ และแสดงคุณของความเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยสมาธิแก่ภิกษุทั้งหลาย
๘. ตนเองเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยปัญญา และแสดงคุณของความเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยปัญญาแก่ภิกษุทั้งหลาย
๙. ตนเองเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยวิมุตติ และแสดงคุณของความเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยวิมุตติแก่ภิกษุทั้งหลาย
๑๐. ตนเองเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ และแสดงคุณของความเป็นผู้สมบรูณ์ด้วยวิมุตติญาณทัสสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย^{๕๓}

เรื่องหลักปฏิบัติ หรือวิธีดำเนินการใช้วาจาของพระพุทธเจ้าใน มหาโควินทสูตร ท้าวสักกะได้กล่าวยืนยันกับพวกเทพชั้นดาวดึงส์และสันทกุมารพรหมว่า

พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงปกคิตรสอย่างใดก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ทรงมีปกคิตรสอย่างใดก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างใดก็ตรัสอย่างนั้น เราไม่เคยเห็นพระศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณแม้เช่นนี้ ผู้ทรงปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม อย่างนี้ในอดีตเลย ถึงในบัดนี้เราก็ไม่เห็น (ใครอื่น) นอกจากพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น^{๕๔}

จึงเห็นได้ว่า พระผู้มีพระภาคมีปกติกล่าววาจาสร้างสรรค์ที่เป็นความจริงประกอบด้วยกุศลประโยชน์เท่านั้น พระองค์มองว่า “สังจะเท่านั้นเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย”^{๕๕} แต่การพูดความจริงนั้น ก็ต้องใช้ความระมัดระวังว่า พูดไปแล้วเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ กุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมลงหรือไม่ ถึงกระนั้นแม้จะเป็นประโยชน์ กุศลธรรมเจริญขึ้น พระองค์ก็ยังรู้กาล รู้เวลา กล่าวคือทรงรู้จักเลือกเวลาที่เหมาะสมในการพูดแต่ละครั้ง

^{๕๓} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๐/๑๕๓-๑๕๕.

^{๕๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๖, ๓๐๒/๒๓๑, ๒๓๗.

^{๕๕} จ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๔๓.

สรุปได้ว่า เรื่องหลักการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลาย ประการที่สำคัญ คือ

ประการแรก พระผู้มีพระภาคทรงเลือกภาษามาคธีหรือบาลีในการสื่อภาษา เพราะ นอกจากใช้กันแพร่หลายแล้ว ภาษามาลียังมีหลักภาษาที่เรียกว่า สภาวนิรุตติ คือ การใช้ถ้อยคำมี ลักษณะตายตัว ไม่วิปริตคลาดเคลื่อนในอรรถและธรรม จึงได้ชื่อว่า ธรรมนิรุตติ (ภาษาดี) เหตุ นี้ พุทธศาสนาเถรวาทจึงสามารถรักษาพุทธพจน์ดั้งเดิมไว้ได้จนถึงปัจจุบัน ด้วยวิธีการ ๓ อย่าง คือ การประกาศพระพุทธศาสนา การเผยแผ่พุทธธรรม และการสืบทอดพระพุทธศาสนา

ประการต่อมา พระผู้มีพระภาคทรงใช้หลักนวัคคัตถุศาสน์ในการสื่อภาษาหรือวาจา อย่างมีระเบียบแบบแผน อีกทั้งพุทธพจน์หรือวาจาทั้งหลายต้องสื่อความจริงที่พิสูจน์ได้ การพูดจา แต่ละครั้งต้องไม่เบียดเบียนทุกฝ่าย มีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ส่วนรวม

ประการสุดท้าย การรู้พุทธพจน์แม่นยำ ถึงกล่าวพุทธพจน์ได้คล่องปาก พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ก็มีประโยชน์ไม่มากไปกว่าเพียงได้รับการสรรเสริญเท่านั้น มิได้พบประโยชน์ที่แท้จริงต่อ ตนเองในด้านมรรคผลมากเท่ากับการปฏิบัติตามพุทธพจน์เลย

ด้วยเหตุทั้งหมดนี้ หลักการใช้วาจาได้อย่างสร้างสรรค์คือ

๑. การใช้ภาษามาลี
๒. การประกาศพระพุทธศาสนา
๓. การเผยแผ่พุทธธรรม
๔. การสืบทอดพระพุทธศาสนา
๕. การกล่าววาจาที่พิสูจน์ได้
๖. การกล่าววาจาไม่เบียดเบียน
๗. การกล่าววาจาที่สร้างสรรค์ประโยชน์
๘. การกล่าววาจาที่เหมาะสมกับกาล
๙. การถือปฏิบัติตามพุทธพจน์

ผู้วิจัยเห็นว่า หลักการทั้ง ๙ ประการดังกล่าว คือหลักการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๓

การใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยเห็นว่า การใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นเป็นเรื่องสำคัญ การสร้างสรรค์ที่สำคัญสูงสุดคือการดำรงพระพุทธศาสนาให้สถิตมั่นคงถาวรอยู่กับโลกตลอดพุทธกาลแห่งพระสังฆกรรมของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นจนครบ ๕,๐๐๐ ปี กล่าวคือ ความสำคัญ ๓ ประการซึ่งสามารถรักษาพระพุทธศาสนาเถรวาทให้สืบทอดจนถึงปัจจุบันนี้ได้แก่ ๑. การประกาศพระพุทธศาสนา ๒. การเผยแผ่พุทธธรรม ๓. การสืบทอดพระพุทธศาสนา ทั้ง ๓ ประการดังกล่าว นับเป็นความสำเร็จครั้งยิ่งใหญ่ของมนุษยชาติ ที่สามารถรักษาพระไตรรัตน์อันเป็นสมบัติล้ำค่าทางจิตวิญญาณให้กับอนุชนรุ่นหลังไว้ได้

เบื้องหลังความสำเร็จดังกล่าว ยังมีสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าเหตุทั้ง ๓ นั้นคือ การใช้วาจาหรือพุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาค ซึ่งถือเป็นวาจาสุภาษิตทั้งหมดที่ได้ใช้สั่งสอนพุทธบริษัทตลอดพุทธสมัยจนทุกวันนี้ในรูปของพระไตรปิฎก นั้นหมายความว่า การใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์มิได้เป็นเพียงการใช้วาจาในระดับศีลเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ศีลก็สำคัญมากสำหรับปุถุชน เพราะเป็นพุทธประสงค์อันดับแรกที่ทรงให้ปฏิบัติไปตามลำดับ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แต่สำหรับพระพุทธเจ้าแล้ว ศีลเป็นเพียงเรื่องเล็กน้อยเท่านั้น ดังปรากฏพุทธพจน์ที่มาจากทิมณิกาย สีสันชวรรค พรหมชาลสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลายปุถุชนเมื่อกล่าวกย่องตลาคต ก็พึงกล่าวด้วยเรื่องเล็กน้อย ต่ำต้อยเพียงเรื่องระดับศีลเท่านั้น” (จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีล)^๑ เพราะฉะนั้นในบทนี้ ผู้วิจัยจึงได้ค้นคว้าการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสไว้ วาจาของพระสาวก สาวิกายารูป ที่กล่าวไว้ดีแล้วตลอดจนวาจาของอุบาสก อุบาสิกา นำมาศึกษาเพื่อประโยชน์ในการเพิ่มพูนปัญญา

สิ่งที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะหมดความหมายทันที หากว่าศึกษาแล้ว ผู้ศึกษานั้นมิได้น้อมนำพุทธพจน์หรือวาจาที่สร้างสรรค์เหล่านั้นมาปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม ดังตัวอย่างธรรมที่ควรน้อมนำเข้าสู่ตนไม่มากก็น้อยดังต่อไปนี้

^๑ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๑-๒๗/๑-๑๐.

๓.๑ การใช้วาจาของพระพุทธเจ้า

พุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาคมีหลายรูปแบบตามหลักการใช้วาจาในวงกตัตถุศาสน์ แต่ไม่ว่าจะใช้หลักการใดในการนำเสนอก็ตาม รวมความแล้ว จัดเป็นเรื่องของกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมทั้งสิ้น และจุดประสงค์หลักในการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์นั้น เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามพระพุทธพจน์สามารถดำรงตนอยู่เหนือความทุกข์ใด ๆ ที่ได้ประสบในชีวิตโดยรู้เท่าทันความเป็นจริงของอริยสัจ ๔ และคำว่ารู้เท่าทันนั้นจะเป็นอื่นใดไปไม่ได้เลย นอกจากเป็นเรื่องของจิตใจที่ประกอบด้วยปัญญา ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจึงขอเริ่มด้วยเรื่องของความรู้เห็นทางจิตใจอันเป็นหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่จะขาดเสียมิได้เลยก่อนเรื่องอื่น ๆ

๓.๑.๑ วาจาแห่งการตรัสรู้

เรื่องธรรมจักกัปปวัตตนสูตร^๒

ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร คือ พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระอมตวาจาเป็นครั้งแรกในโลกแก่พระปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี มีใจความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องที่สุด ๒ อย่างที่บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลายในชีวิตปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๒. อตตกิลมถานุโยค คือการประกอบความลำบากเดือดร้อนเป็นทุกข์แก่ตน

พระผู้มีพระภาคทรงมีพระดำรัสถึงมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง ไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ซึ่งเป็นทางสายกลางที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้แล้ว อันเป็นปฏิปทาหรือทางดำเนินที่เป็นปัจจัยก่อให้เกิดผล ๖ ประการ คือ

๑. ก่อให้เกิดจักขุ (ปัญญาจักขุ)^๓
๒. ก่อให้เกิดญาณ
๓. เป็นไปเพื่อความสงบ
๔. เพื่อความรู้ยิ่ง
๕. เพื่อความตรัสรู้
๖. เพื่อพระนิพพาน

^๒วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓-๑๖/๒๑-๒๔.

^๓วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๑๓.

มัชฌิมาปฏิปทานั้น ได้แก่ พระอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (Right Understanding)
๒. สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ (Right Thought)
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ (Right Speech)
๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (Right Action)
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (Right Livelihood)
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ (Right Effort)
๗. สัมมาสติ ระลึกรชอบ (Right Mindfulness)
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ (Right Concentration)

ทุกขอริยสังข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาที่เป็นทุกข์โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์

ทุกขสมุทฺทยอริยสังข์ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินและความกำหนด คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ทุกขนิโรธอริยสังข์ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละทิ้ง ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ คือ พระอริยมรรคมีองค์ ๘

ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาน ปัญญา วิชชา แสงสว่างเกิดขึ้นแล้วในธรรมทั้งหลายว่า

๑. นี้ทุกขอริยสังข์
๒. ทุกขอริยสังข์นี้ ควรกำหนดรู้
๓. ทุกขอริยสังข์นี้ เราได้กำหนดรู้แล้ว
๔. นี้ทุกขสมุทฺทยอริยสังข์
๕. ทุกขสมุทฺทยอริยสังข์นี้ ควรละเสีย
๖. ทุกขสมุทฺทยอริยสังข์นี้ เราได้ละแล้ว
๗. นี้ทุกขนิโรธอริยสังข์
๘. ทุกขนิโรธอริยสังข์นี้ ควรทำให้แจ้ง
๙. ทุกขนิโรธอริยสังข์นี้ เราได้ทำให้แจ้งแล้ว
๑๐. นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์
๑๑. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์นี้ ควรให้เจริญ
๑๒. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์นี้ เราได้ทำให้เจริญแล้ว

จากนั้นตรัสว่า ญาณทัสสนะ^๔ (สังขญาณ กิจจญาณ กตญาณ) ตามเป็นจริงของพระองค์ ในอริยสัจ ๔ นั้น ๓ รอบ ๑๒ อากาโร ยังไม่หมดจดดี พระผู้มีพระภาคก็ยังไม่ยืนยันความเป็นสัมมาสัมโพธิญาณ ต่อเมื่อพระองค์ทรงรู้เห็นความเป็นจริงดังกล่าวหมดจดดีแล้ว จึงยืนยันได้ว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้แล้วโดยชอบด้วยตนเอง

ผลของการประกาศพระอมตธรรม ธรรมจักขุได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” (อัญญา โกณฑัญญะ)

๓.๑.๒ วาจาที่สั่งสอนมงคลสูงสุด

“เทวดาและมนุษย์ทำตามมงคล ๓๘ ประการ อันเป็นมงคลสูงสุดแล้ว ไม่พ่ายแพ้ข้าศึกทั้งปวง ย่อมเข้าถึงความสวัสดิ์ในทุกสถาน”

เรื่องมงคล ๓๘ ประการ

พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เทวดาองค์หนึ่งเข้าเฝ้า กราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสมงคลอันสูงสุด พระผู้มีพระภาคจึงมีพระดำรัสตอบดังนี้

การไม่คบคนพาล, การคบแต่บัณฑิต, การบูชาคนที่ควรบูชา, การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม, การได้สร้างบุญไว้ล่วงหน้า, การตั้งตนไว้ชอบ, การเป็นพหูสูต, ความเป็นผู้มีศีลปะ, วินัยที่ศึกษามาดี, วาจาสุภาพ, การบำรุงมารดาบิดา, การสงเคราะห์บุตร, การสงเคราะห์ภรรยา, การงานไม่อาภูล, การให้ทาน, การประพฤติธรรม, การสงเคราะห์ญาติ, การงานไม่มีโทษ, การงดเว้นจากบาป, การเว้นจากการดื่มน้ำเมา, ความไม่ประมาทในธรรม, การเคารพ, ความถ่อมตน, ความสันโดษ, ความกตัญญู, การฟังธรรมตามกาล, ความอดทน, ความเป็นคนว่าง่าย, การพบเห็นสมณะ, การสนทนาธรรมตามกาล, การเผผลาญบาป, การประพฤติพรหมจรรย์, การเห็นอริยสัจ, การทำนิพพานให้แจ้ง, จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว, จิตไม่เศร้าโศก, จิตปราศจากธุลี, จิตเกษม

^๔ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๘๑/๓๘๐, สารคฤ.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๖/๒๑๕.

เทวดาและมนุษย์ทำมงคลดังกล่าวมานี้แล้ว ไม่พ่ายแพ้แก่ข้าศึกทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิ
ในที่ทุกสถานทั้ง ๓๘ ประการนั้นเป็นมงคลอันสูงสุด^๕

มงคล ๓๘ ประการนี้ หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าเป็นวาจาซึ่งประโยชน์ให้สำเร็จแก่ผู้ที่
ปฏิบัติตาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นนโยบายฝึกจิต ตั้งแต่ขั้นหยาบของปุถุชนถึงขั้นละเอียดของ
อริยบุคคล จึงถือได้ว่าเป็นวาจาสร้างสรรค์ที่มีความสำคัญยิ่งต่อพุทธบริษัททั้งหลาย

๓.๑.๓ วาจาซึ่งที่มาแห่งความสำเร็จ

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะทำดีหรือ
ทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น”^๖

เรื่องมัจฉฐกุนทล^๗

พระผู้มีพระภาคทรงปรารภเรื่องนี้ที่กรุงสาวัตถี สรุปความว่า ในกรุงสาวัตถีนั้นมี
พราหมณ์คนหนึ่งชื่ออินนปุพพะ ได้รับการขนานนามจากประชาชนว่า ผู้ไม่เคยให้สิ่งของแก่ใคร ๆ
เขามีบุตรอันเป็นที่รักเพียงคนเดียว ต่อมาเขาอยากจะทำเครื่องประดับให้แก่บุตร แต่คิดว่า ถ้าจ้าง
ช่างทองก็ต้องให้ค่าบำเหน็จ จึงแผ่ทองคำ ทำเป็นค้อนทุกลีง ๆ นำไปให้แก่บุตร ด้วยเหตุนี้ บุตรของ
เขาจึงได้ชื่อว่า มัจฉฐกุนทล

เมื่อบุตรมีอายุได้ ๑๖ ปี เกิดเป็นโรคผอมเหลือง ผู้เป็นมารดาจึงพูดขอให้พาไปหาหมอ
แต่พราหมณ์ไม่ต้องการเปลืองทรัพย์ จึงไปถามหมอว่า โรคที่เป็นอยู่ควรวางยาขนานใด จึงมาอาราก
ไม้ตามทีหมอบอก แล้วทำยาเองให้แก่บุตร โรคจึงได้กำเริบจนไม่มีใครเยียวยาได้ เมื่อรู้ว่าบุตร
ทุพพลภาพแล้ว ก็หาหมอมาคคนหนึ่ง หมอตรวจดูแล้วจึงพูดเลียงว่าตัวเองติดธุระให้หาหมออื่นมา
รักษา แล้วก็ลาไป

พราหมณ์รู้ว่าบุตรจวนตายแล้วคิดว่า ถ้ามีคนมาเยี่ยมเยียนบุตร ก็จะได้เห็นทรัพย์สมบัติใน
เรือน จึงนำเอาบุตรออกมาให้นอนที่ระเบียงเรือนข้างนอก

ในเวลาก่อนรุ่งอรุณวันนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเล็งดูโลกด้วยพุทธจักขุ ปรากฏภาพมัจฉ
ฐกุนทลมาณพนอนอยู่ที่ระเบียง ทรงทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้น ทรงดำริว่า “จะมีโยชนบ้างหรือไม่หนอ
ถ้าเราจะไปในที่นั้น” กำลังทรงรำพึงอยู่ได้ทรงทราบเรื่องราวในอนาคตว่า มาณพนนั้นจะทำจิตให้

^๕ พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๓/๖-๘.

^๖ อังแล้ว.

^๗ พ.ช. (ไทย) ๒๓/๑๑๕-๑๒๔/๓๔๑-๓๔๒, พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๓๕.

เลื่อมใสพระองค์ เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในดาวดึงส์เทวโลก ฝ่ายพราหมณ์จะทำฌาปนกิจสรีระนั้น ร้องให้ไปป่าช้า เทพบุตรจะมองดูอัศตภาพตนเอง สงสัยการได้มาของสมบัติเหล่านั้นจึงเสด็จก็ ทราบว่าได้ด้วยจิตเลื่อมใสในพระองค์ และคิดว่าบิดาไม่หาหม้อประกอบบายาให้ตน เพราะเกรงว่า ทรัพย์จะหมดไป เดียวนี้ไปป่าช้าร้องให้อยู่จึงคิดทำให้พราหมณ์แปลกใจ ด้วยความซัดเคืองในบิดา จะแปลงกายเหมือนมัญญุกุณฑลิมาทำร้องให้อยู่ในที่ใกล้ป่าช้า เมื่อพราหมณ์ถามตนว่าเป็นใคร ก็จะ ตอบว่า “ฉันเป็นมัญญุกุณฑลิม บุตรของท่าน” พราหมณ์จะถามว่าท่านไปเกิดภพไหน เทพบุตรก็จะ ตอบว่าในภพดาวดึงส์ เมื่อถามว่า “เพราะทำกรรมอะไร” เทพบุตรจะตอบว่าตนเกิดเพราะจิตที่ เลื่อมใสพระองค์ พราหมณ์จะถามพระองค์ว่า “ขึ้นชื่อว่า ความทำจิตให้เลื่อมใสในพระองค์ แล้วไป เกิดในสวรรค์มีหรือ” พระผู้มีพระภาคจะตอบเขาว่า “ไม่มีใครอาจจะกำหนดด้วยการนับได้ว่า มี ประมาณเท่านี้ร้อย หรือเท่านี้พัน หรือเท่านี้แสน” ดังนี้แล้วจะภยิตคาถาในธรรมบท ในกาล จบคาถาความตรัสรู้ธรรม จะมีแก่สัตว์ประมาณแปดหมื่นสี่พัน มัญญุกุณฑลิมเทพบุตรจะเป็นพระ โสดาบัน อทินนบุพพกพราหมณ์ก็เหมือนกัน อาศัยกุลบุตรนี้ ความบูชาธรรมเป็นอันมากจะมี

วันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีโดยลำดับ ถึงประตูของ พราหมณ์แล้ว ขณะนั้นมัญญุกุณฑลิมมาณพกำลังนอนหันหน้าไปในเรือน พระศาสดาทรงทราบว่าไม่ เห็นพระองค์ จึงได้เปล่งพระรัศมีไปวาบหนึ่ง มาณพคิดว่า “นี่แสงสว่างอะไร” จึงนอนพลิกกลับมา เห็นพระศาสดาแล้ว คิดว่า “เราอาศัยบิดาเป็นอันธพาลจึงไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเห็นปานนี้แล้ว ทำความชวนชวายด้วยกาย ถวายทาน หรือฟังธรรม เดียวนี้แม้แต่มือสองข้างของเราก็คงไม่ไหว กิจ ที่ควรทำอย่างอื่นไม่มี” ดังนี้แล้ว ได้ทำใจเท่านั้นให้เลื่อมใส

พระศาสดาทรงพระดำริว่า “พอละ ด้วยการที่มานพนี้ทำใจให้เลื่อมใสประมาณเท่านั้น” ก็เสด็จหลีกไป เมื่อพระศาสดากำลังเสด็จลับตาไป มาณพนั้นมีใจเลื่อมใส ตายไปแล้วเป็นเหมือนว่า หลับแล้วกลับตื่นขึ้นไปเกิดในวิมานทองสูงประมาณ ๓๐ โยชน์ในดาวดึงส์เทวโลก มีนางอัปสรเป็น บริวาร ๑,๐๐๐ นาง

๓.๑.๔ วาจาที่ทำให้แตกความสามัคคี

“ชนเหล่าอื่น (ผู้สร้างความแตกแยก) ไม่รู้ซัดว่า ‘พวกเรากำลังย่อยยับ ณ ที่นี้’ ส่วนชน เหล่าใด (บัณฑิต) ในหมู่นั้นรู้ซัดความมั่งร้ายกันย่อมระงับ เพราะการปฏิบัติของชนเหล่านั้น”^๔

เรื่องภิกษุชาวเมืองโกสัมพี^๕

^๔พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖/๒๕.

^๕พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๓๘-๕๒.

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในเขตวันวิหาร ทรงปรารภภิกษุชาวเมืองโกสัมพีสองฝ่าย เกิดโต้เถียง ทะเลาะกันด้วยเรื่องพระวินัย ความว่า ภิกษุ ๒ รูป คือ พระวินัยธร และพระธรรมกถึก มีบริวารรูปละ ๕๐๐ ได้อยู่ในโฆสิตารามใกล้เมืองโกสัมพี วันหนึ่ง พระธรรมกถึกไปถนแล้ว เหลือน้ำที่ใช้ชำระไว้ในภาชนะที่ชุ่มน้ำแล้วก็ออกมา พระวินัยธรเข้าไปที่ชุ่มน้ำนั้นเห็นน้ำนั้น ออกมาถามพระธรรมกถึกถึงน้ำที่เหลือ ท่านก็รับว่าใช้น้ำเหลือไว้จริง พระวินัยธรจึงถามว่า ท่านไม่รู้หรือว่าการทำเช่นนั้นเป็นอาบัติ ท่านตอบว่าไม่ทราบ พระวินัยธรจึงบอกว่าท่านเป็นอาบัติในข้อนี้ พระธรรมกถึกจึงขอสืบอาบัตินั้น แต่พระวินัยธรตอบว่า ถ้าข้อนั้นท่านไม่แกล้งทำ เพราะความไม่มีสติ อาบัติไม่มี หลังจากนั้นฝ่ายพระวินัยธรได้บอกแก่พวกนิตติของตนว่า พระธรรมกถึกต้องอาบัติแล้วกลับไม่รู้ ดังนั้นเมื่อพวกนิตติพระวินัยธรเห็นพวกนิตติของพระธรรมกถึกเข้า จึงได้กล่าวว่ พระอุปัชฌาย์ของพวกท่านแม้ต้องอาบัติแล้ว ก็ไม่รู้ว่า เป็นอาบัติ พวกนิตติของพระธรรมกถึกนั้นจึงไปแจ้งแก่พระอุปัชฌาย์ของตน พระธรรมกถึกนั้นพูดว่า “พระวินัยธรรูปนี้ เมื่อก่อนพูดว่า ‘ไม่เป็นอาบัติ’ เวลานี้พูดว่า ‘เป็นอาบัติ’ พระวินัยธรพูดมุสา” พวกนิตติของพระธรรมกถึกนั้นไปกล่าวว่ “พระอุปัชฌาย์ของพวกท่านพูดมุสา” ดังนี้แล้วทั้งสองฝ่ายก็เกิดโต้เถียงจนทะเลาะกันใหญ่โต

ต่อมาพระวินัยธรได้ทำอุกเขปนียกรรมแก่พระธรรมกถึก เพราะโทษที่ไม่เห็นอาบัตินั้น จากนั้นมาแม้พวกอุปัชฌาย์ของภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้น ก็ได้แบ่งเป็นสองฝ่าย แม้พวกภิกษุณี พวกอารักขเทวดา พวกอากาสัญญเทวดา ผู้เพื่อนเห็น เพื่อนคบ ของพวกอารักขเทวดาเหล่านั้น พวกปฤชชนทั้งปวงก็ดี ได้แบ่งสองฝ่าย ตลอดจนพรหมโลกก็โกลาหลก็ก้องเป็นเสียงเดียวขึ้นไปจนถึงอกนิฏฐภพ ภิกษุสงฆ์แตกกันแล้ว ไม่ยอมร่วมสังฆกรรมในสถานที่ทั้งหลาย มีโรงฉัน เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงเสด็จไปที่โฆสิตารามแล้ว ตรัสสอนไม่ให้ทะเลาะวิวาทแตกร้างกันเท่าไร ทั้งสองฝ่ายก็ไม่ยอมเชื่อ จึงเสด็จหลบไปจำพรรษาอยู่ที่ควงไม้สาละใหญ่ในราวป่ารักขิตวัน มีช้างปารีเลยกะอุปัชฌาย์อยู่เป็นสุข มีวานรนำรวงผึ้งเข้าถวายด้วย

ฝ่ายพวกอุบาสกเมื่อทราบเรื่องราวทั้งหมดแล้ว คิดว่าพระผู้มีพระภาคทรงพระดำรัสให้ภิกษุทั้งสองฝ่ายสามัคคีกัน ก็ไม่ยอมทำตามโดยพร้อมเพรียงกัน พวกอุบาสกจึงพร้อมใจกันไม่ถวายอาสนะ ที่สุดไม่ทำแม้การสามัคคีกรรมแก่ภิกษุพวกนั้น เพียงสองสามวันเท่านั้นพวกภิกษุก็ได้คิดต่างขอมากันและกัน พวกอุบาสกจึงเรียกร้องให้ไปทูลขอมาพระศาสดาเสียก่อนจึงจะยอมเป็นพวกด้วย แต่เนื่องจากอยู่ภายในพรรษา ภิกษุทั้งหลายไม่สามารถจะไปสู่สำนักของพระศาสดา จึงต้องยังพรรษาให้ล่วงไปก่อนด้วยความลำบาก

ครั้งนั้น หลังพรรษาพระอนันที่ได้นำภิกษุ ๕๐๐ รูป เข้าไปเฝ้าพระศาสดา โดยพักภิกษุเหล่านั้นไว้ข้างนอกแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาแต่รูปเดียว พระศาสดาถามไถ่แล้วรับสั่งให้เรียกภิกษุเหล่านั้นเข้ามา ทรงทำปฏิสันถารกับภิกษุทั้งหลายแล้ว ภิกษุเหล่านั้นทูลถามว่าพระศาสดาประทับอยู่

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระองค์เดียวตลอดไตรมาสคงลำบากพระองค์แล้ว ทรงเล่าว่า กิจทั้งปวงนั้นพระยาข้างปารีเสยยะ ทำให้บุคคลผู้ได้สหายเห็นปานนี้อยู่ด้วยกันดีแล้ว เมื่อไม่ได้สหายอย่างนี้ เป็นผู้เที่ยวไปคนเดียวเท่านั้นประเสริฐกว่า แล้วได้ตรัสคาถาดังนี้

ถ้าบุคคลได้สหายผู้มีปัญญารักษาคณ มีปัญญาทรงจำ มีคุณธรรมเป็นเครื่องอยู่ยังประโยชน์ให้สำเร็จไว้เป็นผู้เที่ยวไปด้วยกันไซ้ (บุคคลผู้ได้สหายอย่างนี้) ควรมิใยยินดี มีสติครอบงำอันตราย ซึ่งคอยเบียดเบียนรอบข้างทั้งปวงเสียแล้ว เที่ยวไปกับสหายนั้น ถ้าบุคคลไม่ได้สหายผู้มีปัญญารักษาคณ มีปัญญาทรงจำ มีคุณธรรมเป็นเครื่องอยู่ยังประโยชน์ให้สำเร็จไว้เป็นผู้เที่ยวไปด้วยกันไซ้ บุคคลนั้นควรเที่ยวไปคนเดียว เหมือนพระราชผู้ละแวนแคว้นที่พระองค์ทรงชำนะแล้ว เสด็จอยู่แต่องค์เดียว และเหมือนพระยาข้างอันชื่อว่ามาตังคะเที่ยวอยู่ในป่าแต่เชือกเดียว การเที่ยวไปผู้เดียวประเสริฐกว่า ความเป็นสหายไม่มีในเพราะชนพาล บุคคลผู้ไม่ได้สหายเห็นปานนั้น ควรมีความขวนขวายน้อย เที่ยวไปผู้เดียว และไม่ควรทำบาปทั้งหลาย เหมือนพระยาข้างชื่อมาตังคะผู้มีความขวนขวายน้อย เที่ยวไปในป่าแต่เชือกเดียว และหาได้ทำบาปไม่

ในกาลจบคาถาภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป ตั้งอยู่ในอรหัตผลแล้ว พระอานนท์เถระกราบทูลสาสน์ที่ตระกูลใหญ่ ๆ มีท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นต้นส่งมาแล้วกราบทูลว่า อริยสาวก ๕ โภกฺกิ มีท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นหัวหน้า หวังให้พระองค์เสด็จกลับอยู่ ดั่งนี้แล้วพระศาสดาจึงพาภิกษุทั้งหลายเสด็จกลับพระเชตวัน ภิกษุชาวเมืองโกสัมพิจึงได้เดินทางไปกรุงสววัตถิกราบทูลขอมาต่อพระศาสดา

๓.๑.๕ วาจาที่ได้รับจากกัลยาณมิตร

“คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียว ที่คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคำพูดที่ไร้ประโยชน์ตั้ง ๑,๐๐๐”^{๑๐}

เรื่องเพชฌฆาตคราแดงผู้ฆ่าโจร^{๑๑}

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเวฬุวัน ทรงปรารภบุรุษคราแดงผู้ฆ่าโจรมีว่า โจร ๔๕๕ คน ทำกรรมมีการปล้นชาวบ้าน เป็นต้น ครั้งนั้นบุรุษผู้หนึ่งมีตาเหลือกเหลืออง มีคราแดง ได้ไปยังสำนักของโจรเหล่านั้นบอกความประสงค์ว่าอยากมาอยู่ด้วย พวกโจรนำบุรุษนั้นไปพบหัวหน้าโจร ครั้งนั้นหัวหน้าโจรเห็นเขาแล้วไม่ไว้ใจจึงไม่ยอมรับ บุรุษนั้นก็ไม่ได้ไป คอยรับใช้ศิษย์

^{๑๐}บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๖๑.

^{๑๑}บุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๔๑๘-๔๒๓.

คนหนึ่งของหัวหน้าโจรให้ถูกใจ ต่อมาโจรนั้นพาบุรุษนั้นเข้าไปอ้อนวอนหัวหน้าโจร ยืนยันว่าเขาเป็นคนดี ขอให้สงเคราะห์รับเขาไว้ หัวหน้าโจรจึงรับไว้ ภายหลังพวกชาวเมืองร่วมกับพวกราชบุรุษจับโจรเหล่านั้นได้ จึงนำไปสู่สำนักของพวกอำมาตย์ผู้วินิจฉัยทั้งหลาย พวกอำมาตย์ให้ตัดศีรษะโจรเหล่านั้นด้วยขวาน

ลำดับนั้น พวกชาวเมืองปรึกษากันเพื่อหาวิธีเพชฌฆาตฆ่าโจรเหล่านั้นก็ไม่มีผู้รับทำการนั้น จึงพูดกับหัวหน้าโจรว่า “ท่านฆ่าโจรเหล่านี้แล้ว จักได้ทั้งชีวิต ทั้งความนับถือทีเดียว แต่หัวหน้าโจรก็ปฏิเสธ พวกชาวเมืองถามโจรทั้ง ๔๕๕ คน ทั้งหมดก็ไม่ยอมรับทำ พวกชาวเมืองจึงถามนายตัมพทาฐิกะ (เคราแดง) ผู้มีตาเหลือกเหลืองนั้น นายตัมพทาฐิกะรับคำ แล้วฆ่าโจรทั้งหมด”

ต่อมาพวกชาวเมืองนำโจรมาอีก ๕๐๐ คน เมื่อพวกอำมาตย์ตัดสินให้ตัดศีรษะโจรเหล่านั้น จึงใช้วิธีเดิมถามตั้งแต่หัวหน้าโจรเป็นต้นไป ไม่มีผู้รับทำ ให้ จึงเรียกนายตัมพทาฐิกะมาแล้วบังคับให้เขาฆ่าโจรเหล่านั้น ครั้นแล้วชาวเมืองเหล่านั้นจึงร่วมกันแต่งตั้งให้เขาเป็นคนฆ่าโจรประจำเมืองนั้น นายตัมพทาฐิกะทำหน้าที่ฆ่าโจรที่เขานำมาจากทิศทั้ง ๔ ลิ่น ๒ พันคน จำเดิมแต่นั้นก็ฆ่าวันละคนหนึ่ง สองคน ทำดังนี้ทุกวันถึง ๕๕ ปี จนตัวเองแก่เฒ่าไม่อาจจะตัดศีรษะด้วยการฟันครั้งเดียวได้จึงถูกถอนออกจากตำแหน่ง

นายตัมพทาฐิกะนั้น คราวทำหน้าที่เป็นเพชฌฆาต ไม่เคยได้กิจ ๔ อย่าง คือ การนุ่งผ้าใหม่ การดื่มยาอุเจื่อน้ำนมที่ปรุงด้วยเนยใสใหม่ การประดับดอกมะลิ การทาด้วยของหอม เขาจึงขอล้างเหล่านั้นในวันออกจากตำแหน่ง ได้มาแล้ว ไปยังแม่น้ำอาบน้ำแล้ว นุ่งผ้าใหม่ ประดับดอกไม้ทาตัวด้วยของหอมมานั่งอยู่ที่เรือนแล้ว ชนทั้งหลายวางยาอุเจื่อน้ำนมไว้ข้างหน้าของเขา แล้วนำน้ำล้างมือมา

ขณะนั้น พระสารีบุตรเถระออกจากสมาบัติ พิจารณาทางเที่ยวภิกษาของตนอยู่ เห็นยาอุเจื่อน้ำนมในเรือนของนายตัมพทาฐิกะ จึงใคร่ครวญว่า บุรุษนั้นเห็นเราแล้วจักทำการสงเคราะห์แก่เรา ครั้นกระทำแล้วจักได้สมบัติใหญ่จึงห่มจีวร ถือบาตร ไปยืนอยู่ที่ประตูเรือนของนายตัมพทาฐิกะ

นายตัมพทาฐิกะเห็นพระเถระก็มีจิตเลื่อมใส จึงนำยาอุเจื่อนั้นออกไปหมด เข้าไปหาพระเถระไหว้แล้วนิมนต์ให้นั่งภายในเรือน เกลี่ยยาอุเจื่อน้ำนมลงในบาตร ราคเนยใสใหม่แล้ว ยืนพัดพระเถระอยู่ เหตุว่าการดื่มยาอุเจื่อน้ำนมทำให้มีกำลัง เขาไม่เคยดื่มเป็นเวลานานแล้ว พระเถระจึงบอกให้เขาดื่มน้ำ เขาดื่มยาอุเจื่อน้ำนมเต็มท้องแล้วมายืนพัดพระเถระได้รับบาตรของพระเถระผู้ทำภักดีเสร็จแล้ว พระเถระเริ่มอนุโมทนาแก่เขา แต่เขาไม่อาจทำจิตให้ไปตามธรรมชาติ พระเถระจึงถามว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เขาตอบว่า เขาทำกรรมหยาบช้ำมานาน จึงมีระลึกถึงกรรมของตนจึงเป็นเช่นนั้น พระเถระจึงถามเขากระทำตามชอบใจหรือถูกคนอื่นสั่งให้ทำ เขาตอบว่าพระราชาสั่งให้ทำ

พระเถระกล่าวว่า “ถ้าเช่นนั้นอกุศลจะมีแก่ท่านอย่างไร” อุบาสกเป็นคนธาตุทึบ สำคัญว่า “อกุศลไม่มีแก่เรา” จึงกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้ากระนั้นขอท่านจงกล่าวกรรมเกิด” อุบาสกนั้นมีจิต มีอารมณ์ เป็นหนึ่ง ฟังธรรมอยู่ ยังขันติเป็นไปโดยอนุโลม (แก่กรียสัจ) ภายในแห่งโศคาปัตติมรรคให้บังเกิดแล้ว แม้พระเถระกระทำอนุโมทนาแล้วก็หลีกไป อุบาสกเดินตามส่งพระเถระถูกแม่โคนมขวิดที่อก กระทำกาละแล้วไปบังเกิดในคูดิน

ภิกษุทั้งหลายทูลถามข้อกังขาต่อพระผู้มีพระภาคว่า บุรุษนั้นกระทำความเห็นปานนั้น ทำกาละแล้วจะบังเกิดที่ไหนหนอ พระศาสดาตรัสว่าบุรุษนั้นได้กัลยาณมิตรผู้ใหญ่ ไปบังเกิดในวิมานคูดิน ภิกษุทูลถามว่า บุรุษนั้นยังคุณวิเศษอะไรจึงได้บังเกิดด้วยเหตุเท่านั้นได้ พระศาสดาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอจงอย่าถือประมาณกรรมที่เราแสดงว่า ‘น้อยหรือมาก’ เพราะว่าแม้ว่าจากำเดียวที่อาศัยประโยชน์ ประเสริฐโดยแท้” แล้วจึงตรัสพระคาถาดังกล่าวเบื้องต้น

ในกาลจบพระธรรมเทศนา ชนเป็นอันมากบรรลุนิพพานทั้งหลาย มีโศคาปัตติผลเป็นต้น

๓.๑.๖ วาจาที่ตักเตือนการใช้วาจา

“ชนเหล่าใดถือทิฐิแล้ววิวาทกัน และกล่าวอ้างว่า นี่เท่านั้นจริง เธอจงพูดกับชนเหล่านั้นว่า กิเลสที่เป็นข้าศึกกันเมื่อวาทะเกิดไม่มีในธรรมวินัยนี้”

เรื่องปสุรปริพาชก^{๑๒}

พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ปสุรปริพาชกในท่ามกลางพุทธบริษัทดังนี้

สมณพราหมณ์เป็นอันมาก ย่อมกล่าวความหมจดในธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าวความหมจดในธรรมเหล่านี้ บุคคลอาศัยศาสดาใดก็กล่าวศาสนันว่าดีงาม ในเพราะทิฐิของตนนั้น เป็นผู้ตั้งอยู่ในปัจเจกสัจจะ

สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นคนอยากพูด เข้าไปสู่บริษัทแล้ว จับคู่กล่าวหากันและกันว่าเป็นคนพาล สมณพราหมณ์เหล่านั้นอาศัยสิ่งอื่นแล้ว ย่อมกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน อยากได้ความสรรเสริญ ก็กล่าวยกตนว่าเป็นผู้ฉลาด

คนผู้ประกอบถ้อยคำ (เพื่อกล่าว) ในท่ามกลางบริษัท เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ล่งเลใจ เป็นผู้เก้อเงินในเมื่อถูกคัดค้านตกไป ย่อมโกรธเคืองเพราะคำนิทา แสงหาข้อแก้ตัว

^{๑๒} จุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๓๑-๘๔๑/๖๕๕-๓๐๑.

บริษัทผู้พิจารณาปัญหากล่าววาทะของเขาว่า เลว ถูกคัดค้านให้ตกไปแล้ว เขาเสื่อมวาทะไปแล้ว ย่อมคร่ำครวญเศร้าโศก ถอดถอนใจว่า เขาน่า (หน้า) เราไปแล้ว

การวิวาทเหล่านี้เกิดแล้วในหมู่สมณะ ความยินดีและความยินร้าย มีอยู่ในการวิวาทเหล่านี้ บุคคลเห็นโทษนี้แล้ว พึงควรวุ่นถ้อยคำขัดแย้งกัน เพราะว่าไม่มีประโยชน์อื่นนอกจากการ ได้ความ สรรเสริญ

ก็หรือว่า บุคคลกล่าววาทะในท่ามกลางบริษัท ได้รับความสรรเสริญเพราะทิวฏฐิของตนนั้น เขาย่อมหัวเราะและพอใจด้วยประโยชน์แห่งความชนะนั้น เพราะได้บรรลุถึงประโยชน์ตามที่ใจคิดไว้แล้ว

ความลำพองของตน ย่อมเป็นภูมิสำหรับขำเขี้ยวของเขา เขาจึงกล่าวคำถือตัวและคำดูหมิ่นกัน บุคคลเห็นโทษนี้แล้ว ไม่ควรวิวาทกัน เพราะผู้ฉลาดทั้งหลายไม่กล่าวความหมจดด้วยความวิวาทกันนั้น

คนกล้าที่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยของเสวยของพระราชา เขาก็กะนองอยากพบคนกล้าฝ่ายตรงข้ามย่อมได้พบ ฉันทโค (เจ้าลัทธีย่อมได้พบเจ้าลัทธิตันนั้น) ผู้กล้าเอ๋ย เจ้าลัทธิตอยู่ที่ใด เธอจงไปเสียดจากที่นั่นเถิด เพราะกิเลสที่เคยมีแต่ก่อนของตถาคตมิได้มีเพื่อการรบ

ชนเหล่าใดถือทิวฏฐิแล้ววิวาทกัน และกล่าวอ้างว่า นี่เท่านั้นจริง เธอจงพูดกับชนเหล่านั้นว่า กิเลสที่เป็นข้าศึกกันเมื่อวาทะเกิดไม่มีในธรรมวินัยนี้

พระอรหันต์เหล่าใด กำจัดเสนาได้แล้ว ไม่เอาทิวฏฐิไปกระทบทิวฏฐิ เทียวไป พระอรหันต์เหล่าใดในธรรมวินัยนี้ ไม่มีความถึมั่นสิ่งนี้ว่า ขอดเยี่ยม ปสุระเอ๋ย เธอจะพึงได้อะไร ในพระอรหันต์เหล่านั้น

อนึ่ง เธอत्रीก็อยู่มาแล้ว เธอคิดทิวฏฐิตั้งหลายด้วยใจ มาถึงการแข่งคู่กับเราผู้มีปัญญาเครื่องกำจัดแล้ว ย่อมไม่สามารถเทียมทันได้เลย

๓.๑.๗ วาจาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว ความอดทน คือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การ

ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาติโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ใน
เสนาสนะที่สงัด การประกอบความเพียรในอธิจิต นี่คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๓}

เรื่องปัญหาของพระอานนทเถระ^{๑๔}

พระเถระนั่งในที่พักกลางวันได้คิดขึ้นมาว่า พระศาสดาตรัสบอกเหตุแห่งพระพุทธเจ้า ๗
พระองค์ทุกอย่าง คือ พระชนนีและพระชนก การกำหนดพระชนมายุ ไม่เป็นที่ตรัสรู้ สวาง
สันนิบาต อัครสวาง อุปฏิฐาก แต่อุโบสถมิได้ตรัสไว้ จึงไม่แน่ใจว่า อุโบสถแห่งพระพุทธเจ้า
เหล่านั้นเหมือนอย่างนี้ หรือเป็นอย่างอื่น ท่านจึงเข้าไปทูลถามเพื่อความนั้นต่อพระศาสดา ได้รับ
คำตอบว่ามีในเรื่องความแตกต่างแห่งกาลของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น แต่ไม่มีความแตกต่างแห่ง
อุโบสถ เพราะว่าพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีได้ทรงกระทำอุโบสถในทุก ๆ ๗ ปี เพราะพระ
โอวาทที่พระองค์ประทานแล้วในวันหนึ่ง พอไปได้ถึง ๗ ปี พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีและเวสสภู
ทรงกระทำอุโบสถในทุก ๆ ๖ ปี เพียงวันหนึ่งก็พอไปได้ ๖ ปี พระพุทธเจ้าพระนามว่ากุกสันธะและ
โกนาคมนะ ได้ทรงกระทำอุโบสถทุก ๆ ปี เพียงวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้หนึ่งปี พระกัสสปทสพล
ได้ทรงกระทำอุโบสถทุก ๆ ๖ เดือน เพียงวันหนึ่งเท่านั้น พอไปได้ ๖ เดือน ฉะนั้น พระศาสดาจึง
ตรัสความแตกต่างกันแห่งกาลของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นอย่างนี้ แล้วตรัสอุโบสถแห่งพระพุทธเจ้า
ทุก ๆ พระองค์ ซึ่งเป็นอันเดียวกันทั้งนั้น จึงได้ตรัสพระคาถาดังแสดงแล้วเบื้องต้น

ในกาลจบพระธรรมเทศนาชนเป็นอันมากบรรลุอริยมรรค มีโศคาปิตติผลเป็นต้น

๓.๑.๘ วาจาที่ใช้ขจัดความขัดแย้ง

ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราอยู่อย่าง
ไม่มีเวร

ในหมู่มนุษย์ผู้เคียดรื้อน (เพราะกิเลส) เราเป็นผู้ไม่เคียดรื้อน อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้เคียดรื้อน เราอยู่อย่าง ไม่เคียดรื้อน

ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย (กามคุณ ๕) เราเป็นผู้ไม่ขวนขวาย อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย เราอยู่อย่าง ไม่ขวนขวาย^{๑๕}

เรื่องการระงับความทะเลาะของหมู่พระญาติ^{๑๖}

^{๑๓} จ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๕๐-๕๑.

^{๑๔} จ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๓๓๑-๓๓๔.

^{๑๕} จ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๗-๑๕๙/๕๔.

^{๑๖} จ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๓๖๒-๓๖๖.

พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในแคว้นของชาวสักกะ ทรงปรารภหมู่พระญาติ เพื่อระงับความวิวาทเพราะเกิดการแย่งน้ำกันว่า พวกเจ้าศากยะและพวกเจ้าโกถิยะได้กั้นแม่น้ำชื่อโรหิณีด้วยทำนบอันเดียวกัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครโกถิยะเพื่อทำนาข้าว ถึงต้นเดือนมิถุนายน ต้นข้าวกล้าเขียว พวกกรรมกรของทั้งสองนครประชุมกันเพื่อแบ่งปันน้ำ ต่างฝ่ายต่างต้องการผันน้ำที่มีอยู่จำกัดเข้านาของตน ๆ เมื่อตกลงกันไม่ได้ ที่สุดก็ได้เถียง ทะเลาะกันใหญ่โต ถึงขั้นประหารซึ่งกันและกัน รุกถามกระทั่งฝ่ายเจ้าศากยะและเจ้าโกถิยะต่างเตรียมกำลังของแต่ละฝ่ายเพื่อทำสงครามกัน

ลำดับนั้นพระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตรเห็นหมู่พระญาติแล้ว ทรงดำริว่า “เมื่อเราไม่ไป พวกญาติเหล่านี้จักฉิบหาย การที่เราไปก็ควร” ดังนี้แล้วจึงเสด็จทางอากาศพระองค์เดียว ประทับนั่งโดยบัลลังก์ในอากาศ ณ ท่ามกลางแม่น้ำโรหิณี พระญาติทั้งหลายเห็นพระศาสดาแล้วทึ่งอวูธววยบังคม ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสกับพระญาติเหล่านั้นว่า “มหาบพิตร นี่ทะเลาะด้วยเรื่องอะไรกัน” พวกพระญาติต่างตอบว่า ไม่ทราบ พระศาสดาตรัสถามว่า แล้วใครทราบบ้าง พวกพระญาติต่าง ๆ แกล้งถามพวกทาสและกรรมกรแล้ว บอกปิดว่าอุปราชจักทราบ เสนาบดีจักทราบ เป็นต้น ที่สุดก็กราบทูลว่าทะเลาะกันเพราะน้ำ

พระศาสดา “น้ำดีราคาเท่าไร มหาบพิตร”

พวกพระญาติ “มีราคาน้อย พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “กษัตริย์ทั้งหลาย ราคาเท่าไร”

พวกพระญาติ “จึ้นชื่อว่า กษัตริย์ทั้งหลาย หากามีได้ พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “ก็การทำนบทั้งหลาย ยังพวกกษัตริย์ซึ่งหากามีได้ให้ฉิบหาย เพราะอาศัยน้ำซึ่งมีปริมาณน้อย ควรแล้วหรือ” พระญาติเหล่านั้นต่างนิ่งอยู่

ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสเตือนพระญาติเหล่านั้นว่าเหตุไรพวกเขาจึงกระทำการมเห็นปานนี้ ถ้าในวันนี้พระพุทธรองค์ไม่อยู่ แม่น้ำคือโลหิตจักไหลนอง แล้วตรัสคาถาดังกล่าวมาเบื้องต้น จบพระธรรมเทศนา ชนเป็นอันมากบรรลุลอยผล มีโศคาปัตติผล เป็นต้น

๓.๑.๕ วาจาด้วยความสุขที่แท้จริง

“บุคคลควรคบผู้เป็นปราชญ์ มีปัญญา เป็นพหูสูต มีปกติเอาธุระ มีวัตร เป็นพระอริยะ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาดี เช่นนั้น เหมือนดวงจันทร์โคจรไปตามทางของดาวนักษัตร ฉะนั้น”

ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราอยู่อย่างไม่มีเวร

ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราเป็นผู้ไม่เดือดร้อน อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราอยู่อย่างไม่เดือดร้อน

ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย เราเป็นผู้ไม่ขวนขวาย อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย เราอยู่อย่างไม่ขวนขวาย (กามคุณ ๕)

เราไม่มีกิเลสเครื่องกังวล อยู่เป็นสุขจริงหนอ เรามีปีติเป็นภักขา จุกทวยเทพชั้นอาภัสระ ฉะนั้น

ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้พ่ายแพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ผู้ละทิ้งความชนะและความพ่ายแพ้ได้แล้ว มีใจสงบ ย่อมนอนเป็นสุข

ไฟเสมอด้วยวราคะไม่มี โทษเสมอด้วยโทษะไม่มี ทุกข์เสมอด้วยเบญจจันท์ไม่มี สุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบ ไม่มี

ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตรู้เรื่องนี้ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

บุคคลดื่มปวิเวกรส ลิ้มรสแห่งความสงบ และได้ลิ้มรสแห่งปีติในธรรมแล้ว เป็นผู้ไม่มี ความกระวนกระวาย ไม่มีบาป

การพบเห็นพระอริยะทั้งหลาย เป็นการดี การอยู่ร่วมกับพระอริยะก่อให้เกิดสุขทุกเมื่อ เพราะการไม่พบเห็นคนพาล บุคคลพึงอยู่เป็นสุขเนื่องนิตย์

เพราะผู้คบค้าสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน การอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นทุกข์ตลอดเวลา เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข เหมือนอยู่ในหมู่ญาติ^{๑๗}

^{๑๗}จ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๒๐๘/๕๔-๕๓.

๓.๑.๑๐ วาจาอ่อนหวานถูกใจแม่สัตว์เดรัจฉาน

“บุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจเท่านั้น ไม่ควรพูดคำที่ไม่น่าพอใจในเวลาไหน ๆ เมื่อพราหมณ์พูดคำที่น่าพอใจ โคนันทิวีสาลจึงลากสัมภาระอันหนักไปได้ ทั้งยังทำให้พราหมณ์ได้ทรัพย์อีกด้วย ส่วนตนเองก็ปลื้มใจ เพราะการช่วยเหลือนั้น”^{๑๘}

เรื่อง โคนันทิวีสาล^{๑๙}

พระศาสดาทรงติเตียนพวกภิกษุผู้พัวพันผู้พูดคำหยาบคายแล้ว ได้ตรัสเล่านิทานชาดกดังต่อไปนี้

ในอดีตกาล ณ เมืองตักกศิลา แคว้นคันธาระ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นโคหนุ่ม พราหมณ์คนหนึ่งได้พระโพธิสัตว์นั้นจากสำนักของนายภู่ให้ทักษิณาแล้ว ตั้งชื่อนั้นทิวีสาลรักใคร่เหมือนบุตร บำรุงเลี้ยงดูให้ข้าวยาและกัต เป็นต้น พระโพธิสัตว์เจริญวัยแล้ว คิดว่าพราหมณ์นี้ปรนนิบัติเราได้โดยยาก ไม่มีโคอื่นในชมพูทวีปได้รับการดูแลอย่างนี้ จึงอยากให้ค่าเลี้ยงดูแก่พราหมณ์

วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์กล่าวกับพราหมณ์ว่า ท่านจงไปหาโควินทกเศรษฐี บอกเขาว่า โคลิพัทธของเราลากเกวียนร้อยเล่มซึ่งผูกติดกันให้เคลื่อนไปได้ ท่านจงทำเค็มพันด้วยทรัพย์พันกหาปณะ พราหมณ์นั้นจึงไปยังสำนักของเศรษฐี สนทนากันด้วยเรื่องโคที่มีเรียวแรงที่สุดในเมืองนี้ เศรษฐีอ้างว่าเป็นของตน โคอื่นย่อมไม่มี พราหมณ์กล่าวว่า โคของเราตัวหนึ่งสามารถลากเกวียนร้อยเล่มผูกติดกันให้เคลื่อนไปได้ เศรษฐีไม่เชื่อ ทั้งสองจึงทำเค็มพันกันด้วยทรัพย์พันกหาปณะ พราหมณ์นำทราย กรวด และหิน บรรจุลงเกวียนจนเต็มทั้งร้อยเล่มแล้วจอดไว้ตามลำดับ ผูกเกวียนทุกเล่มเข้าด้วยกันด้วยเชือกสำหรับผูกเพลาแล้ว ให้โคนันทิวีสาลอาบน้ำเจิมด้วยของหอมประดับพวงมาลัยที่คอแล้วเทียมโคนันเฉพาะที่ทูปเล่มแรก ตนเองนั่งที่ทูปเกวียน เงื้อปฏักขึ้นแล้วกล่าวว่า “เจ้าโคโงง จงลากไป เจ้าโคโงง จงนำไป” พระโพธิสัตว์คิดว่า พราหมณ์นี้ร้องเรียกเราผู้ไม่โงง ว่าโงง จึงได้ยืนนิ่งอยู่เหมือนเสา

ทันใดนั้น เศรษฐีจึงให้พราหมณ์นำทรัพย์พันกหาปณะมา พราหมณ์แพ้พินัน จึงปลดโคแล้วกลับไปนอนที่เรือนด้วยความเสียใจ โคนันทิวีสาลเที่ยวไปแล้วกลับมา เห็นพราหมณ์นอนเสียใจอยู่ จึงเข้าไปถามว่าพราหมณ์ท่านนอนหลับหรือ พราหมณ์กล่าวว่าเราแพ้พินันเช่นนี้จะหลับอย่างไรได้ โคถามว่า ท่านพราหมณ์ ฉันทอยู่ในเรือนของท่านตลอดมา เคยทำความเสียหาย เคยเหยียบ

^{๑๘}จ.ช. (ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒.

^{๑๙}จ.ช.อ. (ไทย) ๕๕/๓๐๘-๓๑๑.

ใคร ๆ หรือเคยถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ในที่อันไม่ควรหรือ พรหมณ์กล่าวว่า ไม่มีดอกพ้อ ลำดับนั้น โคนันทิวีสากลกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงเรียกมันว่า โคโงง นั้นคือโทษตัวท่านเอง ท่านจงไปทำเติมพันด้วยทรัพย์ ๒,๐๐๐ กหาปณะกับเศรษฐีนั้นใหม่ ขออย่างเดียวอย่าเรียกมันผู้ไม่ โงง ว่า โคโงง พรหมณ์ได้ทำตามที่โคหนุ่มบอก

ลำดับนั้น พรหมณ์นั่งบนทูลเกวียนลอบหลัง โคนันทิวีสากลกล่าวว่า โคผู้เจริญพ่องง ไป โคผู้เจริญ พ่องงลากไป พระโพธิสัตว์ลากเกวียนร้อยเล่มที่ผูกติดกันด้วยกำลังเพียงครั้งเดียว เกวียน เล่มที่ตั้งอยู่ข้างหลังสุดเคลื่อนไปตั้งอยู่ในที่ของเกวียนเล่มซึ่งตั้งอยู่ข้างหน้า โควินทกเศรษฐีแพ้แล้ว ได้ให้ทรัพย์ ๒,๐๐๐ กหาปณะแก่พรหมณ์ แม้นคนอื่น ๆ ก็ได้ให้ทรัพย์เป็นอันมากแก่พระโพธิสัตว์ พรหมณ์อาศัยพระโพธิสัตว์จึงได้ทรัพย์ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้

๓.๒ การใช้วาจาของพระภิกษุ

๓.๒.๑ วาจาว่าด้วยเบื้องต้นแห่งความดีงาม

“สังวรศีล เป็นเครื่องกันทุจริต ทำจิตใจให้ร่าเริง และเป็นท่าสำหรับหยั่งลง มหาสมุทรคือ นิพพานของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์”

ภามิตของพระสีลวเถระ^{๒๐}

พระสีลวเถระแสดงธรรมด้วยคาถาเหล่านี้ว่า กุลบุตรในสัตว์โลกนี้ผู้ใคร่ประโยชน์ พึง ศึกษาศีลนั้นแหละให้เป็นอันศึกษาดีแล้วในโลกนี้ เพราะศีลที่รักษาแล้ว ย่อมนำสมบัติทุกประเภท มาให้ได้ ผู้มีปัญญาเมื่อปรารถนาความสุข ๓ อย่าง คือ การสรรเสริญ การได้ความปลื้มใจ การตาย ไปแล้วบันเทิงในสวรรค์ ควรรักษาศีล เพราะผู้มีศีล มีความดีรวม ย่อมได้มิตรมาก ส่วนผู้ทุศีล ประพฤติแต่ความชั่ว ย่อมแตกจากมิตร นรชนผู้ทุศีลย่อมได้รับการตำหนิและติเตียน นรชนผู้มีศีล ย่อมได้รับความยกย่องชมเชยและสรรเสริญทุกเมื่อ

ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย เป็นประธานแห่งธรรมทั้ง ปวง เพราะฉะนั้น พึงชำระศีลให้บริสุทธิ์ เพราะสังวรศีล เป็นเครื่องกันทุจริต ทำจิตใจให้ร่าเริง และเป็นท่าสำหรับหยั่งลงมหาสมุทรคือนิพพานของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ เพราะฉะนั้น ควรชำระศีล ให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นกำลังหาสิ่งเปรียบปานมิได้ เป็นอาวุธชั้นเยี่ยม เป็นอาวุธอันประเสริฐ เป็น เกราะบังอย่างน่าอัศจรรย์ เป็นสะพานอันมีพลังมาก มีกลิ่นหอมอย่างยิ่ง เป็นเครื่องลบล้าง

^{๒๐} จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๐๘-๖๑๕/๔๔๕-๔๔๖.

ประเสริฐ เป็นเหตุให้ผู้มีศีล มีชื่อเสียง ระเบิดไปทั่วทุกทิศ เป็นกำลังที่ตีเลิศ เป็นเสบียงเดินทางขึ้น
เยี่ยม เป็นพาหนะชั้นประเสริฐ ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้มีศีลไปได้ทั่วทุกทิศ

คนพาลมีใจไม่ตั้งมั่นในศีล ย่อมได้รับการดิฉินนินทาในโลกนี้และตายไปแล้ว ย่อม
ได้รับทุกข์โทมนัสในอบายภูมิ ย่อมได้รับทุกข์โทมนัสในที่ทั่วไป ธีรชนตั้งมั่นดีในศีล ย่อมได้รับ
ชื่อเสียงในโลกนี้ ตายไปแล้วย่อมได้รับสุขโสมนัสในสวรรค์ ย่อมได้รับสุขโสมนัสในที่ทั่วไป ศีล
เท่านั้นเป็นเลิศในโลกนี้

ส่วนผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดทั้งในหมู่มนุษย์และหมู่เทวดา ชัยชนะก็เพราะศีลและปัญญา

๓.๒.๒ วาจาว่าด้วยเรื่อง ๒ ด้านแห่งสังขารม

“ท่านเหล่าใดละความยินดี ยินร้ายได้ มีจิตสงบ เทียวไปในภพน้อยภพใหญ่ ไม่ติดอยู่ใน
โลก ท่านเหล่านั้นไม่มีความรักหรือความชัง”

ภามิตของพระโคตมเถระ^{๒๐}

พระโคตมเถระได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า โคอาชาในยถาถูกเทียบที่แอกเกวียน สามารถนำ
แอกเกวียนไปได้ ถูกภาระหนักเบียดเบียน ก็ไม่ยอมสลัดแอกเกวียนที่เทียมไว้ ฉันทใด เหล่าชนที่
บริบูรณ์ด้วยปัญญา เหมือนมหาสมุทรที่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำ ย่อมไม่ดูหมิ่นชาวอื่น ๆ ฉันทนั้น ข้อนี้เป็น
ดังอริยธรรมของคนทั้งหลาย

นรชนคนหนุ่มทั้งหลายที่ตกอยู่ในอำนาจของกาลเวลา ไปตามอำนาจของความเจริญ
และความเสื่อม ย่อมประสบทุกข์ และย่อมเศร้า โศก เหล่าปุถุชนที่ยังโง่เขลา มักไม่เห็นตามความ
เป็นจริง พอมีสุขเป็นเหตุก็ฟูขึ้น พอมีทุกข์เป็นเหตุก็ฟุบลง จึงเดือดร้อนเพราะเหตุ ๒ ประการนี้
ส่วนอริยชนทั้งหลายที่ล่วงค้นหาเป็นเหตุพัวพันในทุกเวทนา สุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา
ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวดุจเสาเขื่อน ไม่ฟูขึ้นหรือฟุบลง ย่อมไม่ติดในลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ
สรรเสริญ นินทา สุขและทุกข์เลย ท่านเหล่านั้นไม่ติดในโลกธรรมทุกประเภท เหมือนหยาดน้ำไม่
ติดบนใบบัว ธีรชนทั้งหลายประสบสุข ไม่พ่ายแพ้ในที่ทุกแห่ง

การไม่ได้ลาภโดยธรรม กับการได้ลาภโดยไม่ชอบธรรม ๒ อย่างนี้ การไม่ได้ลาภแต่
ชอบธรรมประเสริฐกว่า การได้ลาภโดยไม่ชอบธรรมไม่ประเสริฐเลย ผู้ไม่มีความรู้ มียศ กับผู้มี
ความรู้แต่ไม่มียศ ๒ จำพวกนี้ ผู้มีความรู้ แต่ไม่มียศ ประเสริฐกว่าผู้ที่ไม่มีความรู้ มียศ ไม่ประเสริฐ

^{๒๐} จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๕๕-๖๗๒/๔๕๓-๔๕๔.

เลย การที่คนพาลสรรเสริญ กับการที่บัณฑิตติเตียน ๒ อย่างนี้ การที่บัณฑิตติเตียนนั้นแหละ ประเสริฐกว่า การที่คนพาลสรรเสริญไม่ประเสริฐเลย

ความสุขที่เกิดเพราะอาศัยกามคุณ กับความทุกข์ที่เกิดแต่ความสังัด ๒ อย่างนี้ ความทุกข์ที่เกิดแต่ความสังัด ประเสริฐกว่า ความสุขที่เกิดเพราะอาศัยกามคุณ ไม่ประเสริฐเลย ความเป็นอยู่ โดยไม่ชอบธรรมกับความตายโดยชอบธรรม ๒ อย่างนี้ ความตายโดยชอบธรรมประเสริฐกว่า ความเป็นอยู่โดยไม่ชอบธรรม ไม่ประเสริฐเลย

ท่านเหล่าใดละความยินดี ยินร้ายได้ มีจิตสงบ เทียบไปในภพน้อยภพใหญ่ ไม่ติดอยู่ในโลก ท่านเหล่านั้นไม่มีความรักหรือความชัง เจริญโพชฌงค์ ๗ อินทรีย์ ๕ และพละ ๕ บรรลุความสงบอย่างยิ่ง ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน

๓.๒.๓ วาจาว่าด้วยชีวิตและความตาย

“อาตมาไม่มีความคิดว่า เราได้เป็น เราจะเป็น เราจักไม่เป็นเช่นนี้อีก สังขารทั้งหลายจักดับไป อาตมาจะคร่ำครวญถึงสังขารนั้นไปทำไม”

ภาษิตของพระอชิมุตตเถระ^{๒๒}

หัวหน้าโจรที่จะฆ่าพระเถระได้สรรเสริญพระเถระว่า เมื่อก่อนเหล่าสัตว์ที่พวกเขาฆ่าเพื่อบูชาัญญหรือเพื่อทรัพย์ ย่อมเกิดความกลัวทั้งนั้นย่อมพากันหวาดหวั่นและบ่นเพื่อรำพัน พระเถระไม่มีความกลัว สีหน้าผ่องใสยิ่งนัก เพราะเหตุไร พระเถระจึงไม่คร่ำครวญ ในเมื่อเกิดภัยใหญ่เช่นนั้น พระเถระตอบว่า

“ท่านหัวหน้า สำหรับผู้ที่ไม่เชื่อใยในชีวิตย่อมไม่มีทุกข์ทางใจ ภัยทุกอย่างผู้ที่สิ้นสังโยชน์ล่วงพ้นภัยทุกอย่างได้แล้ว เพราะเมื่อสิ้นตัณหาที่นำไปสู่ทุกข์ย่อมไม่มีความกลัวตายโดยประการใดประการหนึ่งในปัจจุบันนั้น เหมือนคนที่ไม่กลัวความหนัก ในเมื่อวางของหนักลงแล้ว พรหมจรรย์อาตมาประพฤติดีแล้ว แม้มรรคอาตมาก็อบรมดีแล้ว อาตมาจึงไม่กลัวตาย เหมือนคนไม่กลัวโรคในเมื่อหายโรค อาตมาได้เห็นภพว่าเป็นสิ่งที่ไม่น่ายินดี เหมือนคนดื่มยาพิษแล้วสำรอกออกมา ดังนั้น ผู้ที่ถึงฝั่ง ไม่ยึดมั่น เสร็จกิจ หมดอาสวะ ย่อมพอใจเพราะความสิ้นอายุ เหมือนผู้ร้ายพ้นจากการถูกประหารชีวิต ก็เร่งวิ่งหนีอยู่ ผู้บรรลุสุภาวธรรมชั้นสูงสุด ไม่มีความเชื่อใยในโลกทั้งมวล เมื่อจะตายก็ไม่เศร้าโศก เหมือนคนที่พ้นจากเรือนที่ถูกไฟไหม้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสว่า ความเกี่ยวข้องกันอย่างไรอย่างหนึ่งก็ดี ภพที่ได้ในหมู่อสัตว์ก็ดี พระ

^{๒๒} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๕-๓๒๕/๔๖๐-๔๖๒.

สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสว่า สิ่งนี้ทั้งหมด ไม่มีอิสระ พระอรชยสาวกผู้รู้แจ้งภพ ๓ นั้นตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ไม่ยึดภพไร ๆ เหมือนคนไม่จับก้อนเหล็กแดงลูกโซน

อาตมาไม่มีความคิดว่า เราได้เป็น เราจะเป็น เราจักไม่เป็นเช่นนี้อีก สังขารทั้งหลายจักดับไป อาตมาจะคร่ำครวญถึงสังขารนั้นไปทำไม ท่านหัวหน้า สำหรับผู้พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมล้วน ๆ ความสืบเนื่องแห่งสังขารล้วน ๆ ตามที่เป็นจริง ย่อมไม่มีความกลัว เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็น โลกว่า เสมอด้วยหญ้าและไม้ด้วยปัญญา เมื่อนั้น เขาซึ่งไม่ยึดถือว่าเป็นเรา ย่อมไม่เศร้าโศกว่าของเราไม่มี อาตมาเบื่อนายร่างกาย ไม่ต้องการภพ ภายนี้จักแตก และจะไม่มีการอื่นอีก หากพวกท่านปรารถนาจะทำกิจใดด้วยร่างกาย ขอเชิญทำกิจนั้นได้ตามความปรารถนาเถิดในการทำหรือไม่ทำ อาตมาจะไม่มีความเคียดแค้นและพอใจเพราะการทํานั้นเป็นเหตุ”

พวกโจรฟังคำของพระอริสมุตตเถระซึ่งนำอัครจรรย ทำให้ขนชูชัน วางอาวุธแล้วถามพระเถระว่า ใครเป็นอาจารย์สอนท่าน พระอริสมุตตเถระกล่าวว่าพระศาสดาผู้เป็นสัพพัญญูเป็นอาจารย์ของท่าน แต่นั้นมาบางพวกก็ได้งดเว้นกรรมนั้น บางพวกก็ได้บวชในพระศาสนาของพระสุคต อบรมอินทรีย์จนได้บรรลุนิพพาน

๓.๒.๔ วาจาว่าด้วยอินทรีย์ขจัดอินทรีย์

“คนมีกำลัง เมื่อจะตกไม้ย่อมใช้ลิ้มตอกลิ้ม ฉันทิ กิษุผู้ฉลาดก็ฉันทินั้น ย่อมใช้อินทรีย์นั้นแหละขจัดอินทรีย์”

ภายิตของพระปาราปริยเถระ^{๒๓}

พระปาราปริยเถระเมื่อจะประกาศความคิดของตน จึงได้กล่าวภายิตเหล่านี้ว่า กิษุชื่อปาราปริยเถระ เป็นสมณะนั่งอยู่แต่ลำพังผู้เดียว มีจิตสงบสงัดเข้ามานอยู่ ได้มีความคิดว่า

คนพึงทำอะไรโดยลำดับ ประพฤติวัตรอย่างไร ประพฤติมารยาทอย่างไร จึงจะชื่อว่าพึงทำกิจของตนและไม่เบียดเบียนใคร ๆ ก็เห็นว่า อินทรีย์ทั้งหลายนั้นแหละย่อมมีไว้เพื่อเป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์สำหรับมวลมนุษย์ อินทรีย์ที่ไม่ระวังรักษาย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์ ส่วนอินทรีย์ที่ระวังรักษาแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ คนที่ระวังรักษาและคุ้มครองอินทรีย์เท่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของตน และไม่เบียดเบียนใคร ๆ

ถ้าผู้ใดไม่ห้ามจักขุนทรีย์ที่เป็นไปในรูปทั้งหลายมักไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้เลย

^{๒๓} จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๒๖-๓๔๖/๔๖๓-๔๖๕.

อนึ่ง ผู้ใดไม่ห้ามโศตอินทรีย์ที่เป็นไปในเสียงทั้งหลายมักไม่เห็นโทษ ผู้นั้นย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้เลย

หากผู้ใดไม่เห็นอุบายเป็นที่สลัดออก ส้องเสพกลิ่น ผู้นั้นยังติดอยู่ในกลิ่น ย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้

ผู้ใดยังคำนึงถึงรสเปรี้ยว รสหวาน และรสขม ติดอยู่ในความอยากในรส ย่อมไม่รู้สึกรถึงความคิดในใจที่เกิดขึ้นว่า เราจะทำที่สุดทุกข์ ผู้นั้นก็ย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้

ผู้ใดยังนึกถึงโศภฏัพพะที่สวยงาม ไม่ปฏิบัติ ยินดีแล้ว ผู้นั้นย่อมประสบทุกข์ต่าง ๆ ซึ่งมีโรคเป็นเหตุ

ผู้ใดไม่อาจระวังรักษาใจจากธรรมารมณ์เหล่านี้ ทุกข์ที่เกิดจากกระแสอารมณ์ทั้ง ๕ ย่อมติดตามผู้นั้นเพราะไม่ระวังรักษาใจนั้น

ร่างกายนี้เต็มไปด้วยหนอง เลือด และซากศพเป็นจำนวนมากที่นรชนผู้กล้าสร้างไว้เกลี้ยกลา วิจิตตรงตามแต่ภายนอก ภายในเต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีภูม เป็นต้น ดุจสมุก ที่เผ็ดร้อน มีรสหวานชื่นใจ ผูกพันด้วยความรัก เป็นทุกข์ ฉาบไว้ด้วยของที่น่าชื่นใจภายนอก ดุจมีดโกนทวน้ำผึ้งที่คนเขลาไม่รู้ซึ่งจะนั้น

บุรุษที่ยังกำหนดยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และโศภฏัพพะของสตรี ย่อมประสบทุกข์ต่าง ๆ กระแสตัณหาในสตรีทั้ง ๕ ย่อมไหลไปในทวารทั้ง ๕ ของบุรุษ ผู้ใดมีความเพียรอาจทำการป้องกันกระแสตัณหาทั้ง ๕ นั้นได้ ผู้นั้น มีความรู้ตั้งอยู่ในธรรมขันธ์ มีปัญญาเครื่องพิจารณา ถึงจะยินดีอยู่ ก็พึงทำกิจที่ประกอบด้วยเหตุผลได้ ถ้ายังติดอยู่กับการประกอบกิจที่เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ควรเว้นกิจที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นผู้ไม่ประมาท มีปัญญาเครื่องพิจารณา รู้ว่ากิจนั้นไม่ควรทำแล้ว พึงเว้นเสีย ควรยึดกิจที่ประกอบประโยชน์ในปัจจุบัน และความยินดีที่ประกอบด้วยธรรม ประพฤติเพราะความยินดีนั้น ชื่อว่าเป็นความยินดีสูงสุด

ผู้ใดปรารถนาจะใช้อุบายต่าง ๆ ช่วงชิงเอาสิ่งของของคนเหล่านี้ ฆ่า เบียดเบียนผู้อื่น และทำผู้อื่นให้เศร้าโศก ฉกชิงเอาสิ่งของของคนเหล่านี้ด้วยความทารุณ ร้ายกาจ การกระทำของผู้ นั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์

คนมีกำลัง เมื่อจะถากไม้ย่อมใช้ลิ้มตอกลิ้ม ฉันทิ ภิภษุผู้ฉลาดก็ฉันทินั้น ย่อมใช้อินทรีย์นั้นแหละขจัดอินทรีย์

นรชนได้อบรมศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ใช้อินทรีย์ ๕ ฝึกอินทรีย์ ๕ เป็นพราหมณ์ ไม่มีทุกข์ ถึงอนุปาติเสสนิพพาน

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นรชนนั้นมีความรู้ ตั้งอยู่ในธรรม ทำตามอนุสาสนีที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกประการย่อมเป็นสุข”

๓.๒.๕ วาจาจากโจรโหดกลับใจ

“บาปกรรมที่ทำไว้ ผู้ใดปิดกั้นเสียได้ ด้วยกุศล ผู้นั้น ย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว คุณดวงจันทร์พ้นจากเมฆ...”

ภายิตขององค์คุลิมาลเถระ^{๒๔}

พระองค์คุลิมาลเถระ ครั้งยังเป็นคฤหัสถ์เที่ยวไล่ฆ่าคน ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าถึงความหมายที่พระองค์ตรัสว่า เราหยุดแล้ว ทั้งที่พระองค์ยังทรงพระดำเนินอยู่ และตรัสว่า ท่านซิไม่หยุดทั้งที่ตนนั้นหยุดเดินแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า “องคุลิมาล เราได้ทิ้งโทษทัณฑ์ในสัตว์ทั้งมวลอยู่ทุกเมื่อ ส่วนท่านซิไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านชื่อว่ายังไม่หยุด” ดังนี้ องคุลิมาลจึงได้สติโยนดาบและอาวุธทิ้งลงเหวแล้ว ขอบวชกับพระพุทธเจ้า ณ ที่นั่นเอง

เมื่อได้เป็นภิกษุแล้ว องคุลิมาลเถระเกิดปีติ จึงได้กล่าวภายิตเหล่านี้ว่า

“ผู้ใด ประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว คุณดวงจันทร์พ้นจากเมฆ บาปกรรมที่ทำไว้ ผู้ใดปิดกั้นเสียได้ ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว คุณดวงจันทร์พ้นจากเมฆ...”

ครั้งก่อน เรามีมือเปื้อนเลือดชื่อทั่วไปว่า องคุลิมาล ดูเอาเถิด สรรคมณ์เราอดค้นหา ที่นำไปสู่ภพได้แล้ว เราได้ทำกรรมอันเป็นเหตุให้ไปทุกติเช่นนั้นไว้มาก จึงต้องรับผลกรรม บัดนี้ ย่อมฉ้น โภชนะอย่างไม่เป็นหนี้ เหล่าชนพาลที่มีปัญญาทราม ย่อมประกอบความประมาทอยู่เนือง ๆ ส่วนผู้ที่มีปัญญา ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ คุณบุคลลรักษาทรัพย์อันประเสริฐที่สุดไว้ บุคคลอย่าพึงชวนชวายความประมาท อย่าชวนชวายหาความสนิทสนมด้วยความยินดีในกาม เพราะผู้ที่ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมประสบความสุขอย่างยิ่ง...การที่เราคิดบวชในสำนักพระศาสดานี้ มิใช่เป็นการคิดไม่ดี นั่นเป็นการเข้าถึงธรรมอย่างประเสริฐ ในพระธรรมที่พระศาสดาทรงจำแนกไว้ดีแล้ว...แต่ก่อน เราอยู่ตามป่า ตามโคนไม้ ตามภูเขา ตามถ้ำ ทุกหนแห่ง อย่างมีใจหวาดระแวง พอพระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว ไม่ต้องตกอยู่ในบ่วงมือมาร จะยืน เดิน นั่ง นอน ก็เป็นสุข... วันนี้เราเป็นโอรสของพระสุคตศาสดาผู้เป็นธรรมราชา ปราศจากค้นหา ไม่ยึดมั่น คุ่มครองทวาร สำรวมดีแล้ว

^{๒๔} จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๖๖-๘๘๑/๔๘๒-๔๘๖.

ตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้แล้ว ความสิ้นอาสวะเราบรรลุแล้ว เราปรนนิบัติพระศาสดา ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ปลงภาระที่หนักเสียได้ ถอนตัณหาที่นำไปสู่ภพได้ขาดแล้ว

๓.๓ การใช้วาจาของพระภิกษุณี

๓.๓.๑ วาจาปลอมโยนสู่ทางสว่าง

พระศาสดาทรงปรารภพระปฎาจาราเถรีว่า

“บุคคลเมื่อถึงคราวจะตาย บุตรทั้งหลายก็ด้านทานไว้ไม่ได้ บิดาก็ด้านทานไว้ไม่ได้ พวกพี่องก็ด้านทานไว้ไม่ได้ แม้นญาติพี่น้องก็ด้านทานไว้ไม่ได้ บัณฑิตผู้สำรวมในศีล รู้ความจริงนี้แล้ว ฟังรับเร่งชำระทางอันจะนำไปสู่นิพพาน”^{๒๕}

ภานิตของพระปฎาจาราเถรี

มาณพทั้งหลายใช้ไถ ไถนา หว่านเมล็ดพืชลงบนแผ่นดิน ได้ทรัพย์มาเลี้ยงดูบุตรแลภรรยา เรามีศีลสมบุรณ์ ทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา ไม่เกียจคร้าน ไม่ฟุ้งซ่าน ไถนจะไม่บรรลุนิพพานเล่า

เราล้างเท้า เห็นน้ำล้างเท้าไหลจากที่คอนมาสู่ที่ลุ่ม ใส่ใจนิมิตน้ำ แต่นั้น เราตั้งใจไว้มั่นคง คุมม้าอาชาไนยที่ดี ลำดับนั้น ถือประทีปเข้าไปยังวิหาร ตรวจดูที่นอน ขึ้นนั่งบนเตียง

ต่อแต่นั้น ถือลูกตาล (ปิดประตูลงกลอน) หมุนไส้ประทีปลง ความหลุดพ้นทางใจก็ได้มี เหมือนประทีปติดโพลงแล้วดับลง^{๒๖}

ท่านได้เล่าถึงภพสุดท้ายว่า ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงสรวัดถิ เจริญมั่งคั่ง กว้างขวาง มีทรัพย์มาก เมื่อเจริญวัยเป็นสาว ได้ตามไปอยู่กับบุรุษชาวชนบทผู้หนึ่ง หลังมีบุตรคนแรกแล้ว ตั้งครรภ์บุตรคนที่ ๒ จึงคิดว่าจะไปเยี่ยมมารดาบิดา ครั้งนั้นท่านมิได้บอกสามี (ไม่อยู่) จึงออกจากเรือนคนเดียวเพื่อไปยังกรุงสรวัดถิ ภายหลังสามีตามมาทัน ขณะนั้นลมเบ่งโกล้กลอดแสนเจ็บปวดเกิดขึ้นแก่ท่าน พอดีเกิดเมฆใหญ่มีดครึ้มขึ้นในเวลาที่ท่านจะคลอด สามีไปหาเครื่องกำบัง แต่ถูกงูกัดตาย

ครั้งนั้น ท่านมีทุกข์เพราะการคลอด หมดที่ฟุ้ง เดินไปเห็นแม่น้ำน้อยแห่งหนึ่งซึ่งมีน้ำเต็มเปี่ยม เป็นที่อยู่อาศัยของนกเหยี่ยว ท่านอุ้มลูกคนเล็กข้ามไปที่ฝั่งโน้นคนเดียว ให้ดื่มนมจนอิ่มแล้ว จึงย้อนข้ามมาเพื่อรับบุตรคนโต เหยี่ยวตัวหนึ่งโฉบลูกคนเล็กที่ร้องไห้เข้าไป บุตรคนโตถูก

^{๒๕} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๘-๒๘๙/๑๒๒.

^{๒๖} จุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๑๒-๑๑๖/๕๗๔.

กระแสน้ำพัดไป ท่านเกิดความเศร้าโศกเหลือประมาณ จึงเดินทางต่อไปยังกรุงสาวัตถี ได้รับข่าวว่า มารดา บิดา และพี่ชายตายแล้ว ถูกเผาอยู่ที่เชิงตะกอนเดียวกันเวลานั้น ท่านอัดอั้นตันใจเปี่ยมด้วยความโศกาอาดูรอย่างใหญ่หลวง ทั้งซุบซอมซิดเหลือง ไม่มีที่ฟัง ตรอมใจอยู่ทุกวัน กระเซอะกระเซิงไปอย่างไร้จุดหมายจนพบพระพุทธเจ้า

ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสกับท่านว่า “เธออย่าเศร้าโศกถึงบุตรเลย จงผ่อนคลายบ้าง เกิด จงแสวงหาตนเองเกิด จะเดือดร้อนอย่างไร้ประโยชน์ไปทำไม บุตร ธิดา ญาติ และพวกพ้องมีไว้ เพื่อด้านทานคนผู้ถึงที่ตายไม่ได้เลย บรรดาหมู่ญาติผู้ที่จะด้านทาน ได้ก็ไม่มี”

ท่านได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้วได้บรรลุโศคาปัตติผล บวชแล้วไม่นานก็ได้บรรลุอรหันต์^{๒๓}

๓.๓.๒ วาจาช่วยนำสัตว์ออกจากข่ายแห่งมายา

พระศาสดาทรงปรารภพระเขมาเถรีว่า

“สัตว์ทั้งหลายผู้กำหนดยินดีด้วยราคะ ย่อมตกไปสู่กระแสตัณหา เหมือนแมงมุมติดใยที่ตนถักไว้เอง นักปราชญ์ทั้งหลายตัดกระแสตัณหา นั้นได้แล้ว หมดความยึด ย่อมละทุกข์ทั้งปวงไป^{๒๔}

ภานิตของพระเขมาเถรี

เราอี๊ดอึดเอือมระอาด้วยกายที่เปื่อยเน่า กระสับกระส่าย ซึ่งมีอันจะแตกพังไปเป็นธรรมดาเนื่ออยู่ เราถอนกามตัณหาได้แล้ว กามทั้งหลายเปรียบด้วยดอกหลาว เป็นเชิงรongsับขันธ์ทั้งหลาย บัดนี้เราไม่มีความยินดีในกามที่ท่านพุดถึง เรากำจัดความเพลิดเพลินในกามทั้งปวงได้แล้ว ทำลายกองความมืดได้แล้ว มารผู้ชั่วช้าเลวทราม ท่านจงรู้อย่างนี้ ท่านถูกเรากำจัดแล้ว

พวกคนเขลาไม่รู้ตามความเป็นจริง พวกนั้นอบน้อมดวงดาวทั้งหลาย บูชาไฟอยู่ในป่า แล้วได้สำคัญว่าบริสุทธิ ส่วนเราแล นอบน้อมเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นบุรุษสูงสุด จึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา^{๒๕}

ท่านได้เล่าถึงภพสุดท้ายว่า ท่านเป็นพระธิดาที่รักใคร่โปรดปรานของพระเจ้ามัททราช ผู้ครองนครที่อุดมสมบูรณ์ ตอนเกิดมา นครนั้นได้มีแต่ความเกษมสำราญ จึงได้นามว่าเขมา เมื่อท่านเจริญวัยเป็นสาวมีรูปร่างผิวพรรณงดงาม พระราชบิดาก็โปรดประทานท่านแก่พระเจ้าพิมพิสาร เป็น

^{๒๓} จุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๘๘-๕๐๒/๔๕๒-๔๕๔.

^{๒๔} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๔๓/๑๔๑.

^{๒๕} จุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๔๐-๑๔๔/๕๗๘.

ที่โปรดปรานของพระราชสวามี ยินดีแต่การบำรงรูปโฉม ไม่ชอบมากด้วยคิดว่าพระพุทธเจ้ามีปกติกล่าวโทษของรูป ครั้นนั้น พระสวามีทรงโปรดให้นักขับขับร้องเพลงพรรณนาพระเวฬุวัน เพื่ออนุเคราะห์ให้ท่านรู้สึกว่ที่ประทับของพระศุคตเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ เหมือนสวนนันทวันของท่านอัมรินทร์ ท่านจึงใคร่จะได้ชมอุทยาน แล้วกราบทูลพระราชินีให้ทรงทราบ พระราชินีทรงส่งท่านไปพร้อมบริวารจำนวนมาก ได้เดินเที่ยวชมจนถึงพระคันธกุฎี ที่ประทับของพระชินเจ้า ท่านคิดว่าว่างเปล่าจึงเดินเข้าไป ได้เห็นพระชินเจ้าผู้งดงามดังดวงอาทิตย์อุทัย ประทับสำราญอยู่พระองค์เดียว มีสตรีสาวสวยพัควีอยู่หน้าตาดังงามดังปทุมชาติ ริมฝีปากแดงดังผลตำลึงสุก ชำเลืองมองแต่น้อย เป็นที่ติดตาตรึงใจยิ่งนัก มีลำแขนงาม วงหน้าสวย ถันทั้งคู่ก็เต่งตึงดังดอกบัวตูม เอวคอดกลมกลิ้ง สะโพกผึ่งผาย ลำขาน่ายินดี มีเครื่องประดับสวยงาม มีรูปสมบัติที่ชวนชมไม่รู้เบื่อ ท่านเห็นหญิงสาวนั้นแล้วคิดว่า สตรีสาวคนนี้มีรูปงามเหลือเกินไม่เคยเห็นด้วยนัยน์ตาดวงนี้ที่ไหน ๆ มาก่อนเลย

ขณะนั้น หญิงสาวคนนั้นถูกชราข่ายี้ มีผิวพรรณแปลกไป ปากอ้า ฟันหัก ผมหงอก น้ำลายไหล หน้าไม่สะอาด หูตึง นัยน์ตาฝ้าฟาง ถันหย่อนยาน ไม่งาม เห็นขย่นทั่วกาย มีสิริระและร่างกายสั้นจ้งก หลังงอ มีไม้เท้าเป็นเพื่อนเดิน ร่างกายชুবผอมซิดไป สั้นจ้งก ล้มลงแล้วหายใจถี่ ๆ จากนั้น ความสังเวชที่ก่อให้เกิดขึ้นของเกล้าซึ่งไม่เคยมีก็ได้มีแก่ท่านว่า “น่าดิเสียน รูปไม่สะอาดที่พวกคนเขลาชนิดกัน”

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา มีจิตเบิกบาน โสมนัส ทอดพระเนตรเห็นท่านผู้มีใจสังเวชแล้ว จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ขมา เธอจงดูรูปกายที่กระสับกระส่าย ไม่สะอาด เปื้อนเน่า (มีของเหลว) ไหลเข้าและไหลออก ที่พวกคนเขลาพากันยินดียิ่งนัก เธอจงอบรมจิตให้เป็นสมาธิมีอารมณ์เดียวด้วยอารมณ์ที่ไม่งามเกิด เธอจงเจริญกายคตาสติมากไปด้วยความเบื่อหน่ายเกิด รูปของหญิงนี้เป็นฉันทุ รูปกายของเธอก็เป็นฉันทุ...จงคลายความยินดีพอใจในกายทั้งภายในและภายนอกเถิด

...ชนเหล่าใดกำหนดเพราะราคะเกาะติดกระแสนอยู่ เหมือนแมงมุมเกาะใยอยู่ตรงกลางที่ทำไว้เอง ชนเหล่านั้นตัดกระแสนนั้นแล้ว ไม่มีความอาลัยละกามสุข หลีกไป”

ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า ท่านมีจิตควรแล้ว จึงทรงแสดงมหานิทานสูตรเพื่อทรงแนะนำท่าน ท่านได้ฟังพระสูตรนั้นแล้ว ได้ชำระธรรมจักษุให้หมดจด หมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า เพื่อประสงค์จะแสดงโทษจึงได้กราบทูลว่า

“...หม่อมฉันขออนอบน้อมพระองค์...หม่อมฉันจมอยู่ในทิฎฐิ หลงไหลเพราะกามราคะ พระองค์ทรงแนะนำด้วยอุบายที่ชอบ...สัตว์ทั้งหลายพลัดพรากจากประโยชน์ เพราะไม่ได้เห็น

ฉบับนี้เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพุทธเจ้า จึงประสมหันตทุกข์อยู่ในสังสารสาคร...หม่อมฉันมิวแต่ยินดีในรูป ระวังว่า พระองค์จะไม่เป็นประโยชน์จึงมิได้เข้าเฝ้า...หม่อมฉันขอแสดงโทษนั้น” จากนั้นได้ทูลขอบวช

ครั้งนั้น ท่านบวชแล้วผ่านไป ๓ เดือน เห็นประทีปสว่างขึ้นและดับไป จึงมีใจสังเวช มีความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง จลาคนในปัจฉยาการ ข้ามพ้นโอฆะ ๔ แล้ว ได้บรรลุอรหัตตผล^{๓๐}

๓.๓.๓ วาจาว่าด้วยความเป็นพราหมณ์

พระศาสดาทรงปรารภพระมหาปชาบดีโคตมีเถรีว่า

“ผู้ไม่มีกรรมชั่ว ทางกาย วาจา ใจ สำรวมระวังได้ครบทั้ง ๓ ทวาร เราเรียกว่าพราหมณ์”^{๓๑}

ภายิตของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี

พระพุทธเจ้าผู้ทรงแก้แล้วกล้าสูงสุดกว่าสัตว์ทั้งปวง หม่อมฉันขอนอบน้อมพระพุทธองค์ผู้ ทรงช่วยปลดเปลื้องหม่อมฉันและชนอื่นเป็นจำนวนมากให้พ้นจากทุกข์ หม่อมฉันกำหนดรู้ ทุกข์ทั้งปวงแล้ว ทำค้นหาซึ่งเป็นเหตุแห่งทุกข์ให้เหือดแห้งแล้ว ได้เจริญมรรคซึ่ง ประกอบด้วยองค์ ๘ และได้บรรลุนิโรธแล้ว...^{๓๒}

ท่านได้เล่าถึงภพสุดท้ายว่า ท่านเกิดในกรุงเทวทหะ พระชนกทรงพระนามว่า อัญชน ศากยะ พระชนนีทรงพระนามว่าสุลักษณา ต่อมาท่านได้ไปสู่พระราชวังของพระเจ้าสุทโธทนะใน กรุงกบิลพัสดุ์ ได้เป็นผู้บำรุงเลี้ยงพระชินเจ้าจนเสด็จออกมหาภิเนษกรรมแล้ว ภายหลังท่านพร้อม ด้วยนางศากยानी ๕๐๐ ได้บวช เมื่อท่านมีพระชนมายุ ๑๒๐ พรรษา ได้ทรงดำริถึงการเข้าสู่นิพพาน แม้พระศากยาก็มี ๕๐๐ ในสำนักของท่านก็ให้เห็นอย่างเดียวกัน ท่านจึงนำภิกษุณีทั้งหลายเสด็จ ไปยังสำนักของพระศาสดาเพื่อขอพุทธานุญาตเข้าสู่นิพพาน พระชินเจ้าตรัสว่า “โคตมีผู้ประดับไว้ ด้วยคุณ ชื่อว่านิพพานก็สมควรแก่เธอ ตถาคตจะไปว่าอะไร เธอให้มากเล่า...โคตมี คนพาลเหล่าใดมีความสงสัยในการตรัสรู้ธรรมของสตรีทั้งหลาย เธอจงแสดงฤทธิ์เพื่อการละทิวฏฐิของคนเหล่านั้น” ครั้งนั้นท่านหมอบกราบพระศาสดาแล้วเหาะขึ้นสู่ท้องฟ้า แสดงฤทธิ์เป็นอนุเคราะห์ตามพุทธานุญาต อาทิ คนเดียวเป็นหลายคน ทำให้หายไป ทะลุฝา กำแพง ภูเขาได้ เป็นต้น ครั้นแสดงฤทธิ์แล้วลง จากท้องฟ้าทรงแหว้พระศาสดาแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรกราบทูลว่า “หม่อมฉันนั้นมีอายุได้ ๑๒๐ เพียงพอแล้ว หม่อมฉันจักนิพพาน” แม้ภิกษุณีทั้งหลายก็ได้เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าแสดงฤทธิ์เป็นอนุ

^{๓๐} จุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๒๔-๓๓๓/๔๓๐-๔๓๓.

^{๓๑} จุ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๑/๑๕๖.

^{๓๒} จุ.อป. (ไทย) ๒๖/๑๕๓-๑๕๘/๕๘๐.

ประการแล้วได้พากันลงจากท้องฟ้าไหว้พระศาสดา ทรงอนุญาตแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร จึงกราบทูลขอพระองค์ทรงอนุญาตให้เข้าสู่นิพพานทั้งหมด พระศาสดาได้ทรงอนุญาตแล้ว

ท่านพร้อมด้วยภิกษุณีเหล่านั้นกลับไปยังสำนักตนแล้ว นั่งขัดสมาธิขึ้นเดียวบนอาสนะครั้งนั้นอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีความเคารพรักในพุทธศาสนา ได้สดับความเป็นไปของพระนาง ต่างก็เข้าไปนมัสการพระยุคลบาท ไข่มือตบอกร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าสงสาร ล้มลงที่พื้น รำพันด้วยวาจาว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้าผู้ประทานที่พึ่งแก่หม่อมฉันทั้งหลาย ขออย่าได้ละทิ้งพวกหม่อมฉันนิพพานเลย หม่อมฉันทุกคนขอชบเสวยอन्नอน”

ท่านลูบศีรษะของอุบาสิกาผู้มีศรัทธา มีปัญญา ซึ่งเป็นหัวหน้าของอุบาสิกาเหล่านั้นแล้วกล่าวคำนี้ว่า

“ลูกทั้งหลายเอ๋ย อย่าเลย การพร่ำเพ้อซึ่งเป็นไปในบ่วงแห่งมาร สังขธรรมทั้งปวงล้วนไม่เที่ยง มีแต่จะหวนไหวพลัดพรากจากกันไป”

ต่อจากนั้น ท่านก็ละอุบาสิกาเหล่านั้นแล้ว เข้าปฐมฌาน ทุตติยฌาน และจตุตถฌาน แล้วเข้าอากาสนัญจายตนฌาน วิญญูญายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวาสัญญานาสัญญายตนฌาน ตามลำดับ แล้วเข้าฌานทั้งหลายโดยปฏิโลมจนถึงปฐมฌาน เข้าฌานทั้ง ๓ จนถึงจตุตถฌาน ครั้นออกจากจตุตถฌานแล้วไม่มีอาสวะ นิพพานเหมือนดวงประทีปหมดเชื้อดับไป ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ สายฟ้าก็ผ่าลงมา กลองทิพย์ก็บันลือลั่นขึ้นเอง เทพทั้งหลายพากันคร่ำครวญและฝนดอกไม้ก็โปรยปรายจากอากาศลงสู่พื้นดิน แม้อัญญาเมธูราชก็กัมปนาทหวั่นไหว ทะเลก็ปั่นป่วนครวญคราง เทพ นาค อสูร และพรหมต่างก็พากันสลดใจ กล่าวขึ้นในขณะนั้นเองว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เหมือนอย่างพระมหาปชาบดีเถรีนี้ถึงความย่อยยับไปแล้ว”

พระเถรีทั้งหลายผู้ห้อมล้อมท่านก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นพากันนิพพานไปแล้วเหมือนดวงประทีปหมดเชื้อดับไป โอ! ความประจวบกันมีความพลัดพรากเป็นที่สุด โอ! สิ่งที่ยังจัญปรงแตงล้วนไม่เที่ยง โอ! ชีวิตมีความพินาศเป็นที่สุด การคร่ำครวญได้มีแล้ว ด้วยประการฉะนี้^{๓๓}

^{๓๓}ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๓-๒๘๘/๓๕๕-๔๒๕.

๓.๓.๔ วาจาที่ทำให้ได้คิด

พระศาสดาทรงปรารภพระกัสาโคตมีเถรีว่า

“นรชนผู้มีวมาในบุตรและปศุสัตว์ มีใจเกี่ยวข้องในอารมณ์ต่าง ๆ ย่อมถูกมฤตยูคร่าไปเหมือนชาวบ้านผู้หลับไหลถูกห้วงน้ำพัดพาไป ฉะนั้น”^{๓๔}

ภษิตของพระกัสาโคตมีเถรี

“พระมุนีก่่าวสรรเสริญความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรไว้เฉพาะชาวโลกว่า ผู้คบกัลยาณมิตรถึงแม้จะเป็นพาล ก็จะพึงเป็นบัณฑิตได้บ้าง

สัตบุรุษเป็นคนที่ควรคบ ผู้คบสัตบุรุษ ปัญญาย่อมเจริญได้แน่นอน ผู้คบสัตบุรุษ พึ่งพ้นจากทุกข์ทั้งมวลได้ และพึงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ อริยมรรคมีองค์แปด”^{๓๕}

ท่านเล่าถึงภพสุดท้ายว่า ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐีตักยอก จนทรัพย์ เป็นตระกูลต่ำต้อยได้แต่งงานไปยังตระกูลที่มีทรัพย์ ยกเว้นสามิแล้ว นอกนั้นเกลียดชังว่าเป็นหญิงไม่มีทรัพย์ เมื่อนางคลอดบุตรแล้ว ก็เป็นที่ชื่นชอบของคนทั้งปวง

ในคราวที่บุตรยังเป็นเด็กอ่อน มีความสุขเป็นที่รักใคร่ของนางประดุจดังชีวิตของตน แต่ที่ควนตกไปยังอำนาจของพญายม ตายจากไปแต่ยังเล็กน้อย นางอัดอั้นตันใจด้วยความเศร้าโศก มีหน้าเศร้าหมอง ร้องไห้ให้น้ำตานองหน้า อุ้มศพลูกที่เย็บศพบ้นเพื่อไป ไร้จุดหมาย

ครั้งนั้น บุรุษคนหนึ่งเห็นนางเป็นเช่นนี้ จึงพานางเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงเป็นนายแพทย์ที่ประเสริฐที่สุด นางได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานยาให้บุตรคืนชีพด้วยเถิด” พระชินเจ้าผู้ทรงฉลาดในอุบายแนะนำ รับสั่งว่า “ในเรือนหลังใดไม่มีคนตาย เธอจงไปนำเมล็ดพันธุ์ฝักกาดจากเรือนหลังนั้นมา”

ครั้งนั้น ท่าน ไปจนทั่วกรุงสาวัตถี ไม่ได้พบเรือนเช่นนั้นเลย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกลับได้สดิว่า จักได้เมล็ดพันธุ์ฝักกาดแต่ที่ไหน จึงทิ้งศพแล้วเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ความเป็นอยู่เพียงวันเดียวของบุคคลผู้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี ของบุคคลผู้มีได้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป”

^{๓๔} จ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๘๓/๑๒๒.

^{๓๕} จ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๓-๒๑๕/๕๕๐.

ธรรมนี้ไม่ใช่ธรรมสำหรับชาวบ้าน ไม่ใช่ธรรมสำหรับชาวนิคม ไม่ใช่ธรรมสำหรับสกุลเดียว แต่เป็นธรรมสำหรับชาวโลกทั้งปวงพร้อมทั้งเทวโลก ธรรมนั้นคืออนิจจตา นางได้ฟังคาถาเหล่านี้แล้ว ได้ชำระธรรมจักขุให้หมดจดเป็นพิเศษ แต่นั้น นางรู้แจ้งพระสัทธรรมแล้วได้บวชเป็นภิกษุณี ประกอบความเพียรในพระศาสนาของพระชินเจ้า ไม่นานนักก็ได้บรรลุอรหัตผล^{๓๖}

๓.๓.๕ วาจาที่ทำให้รู้แยกดีชั่ว

พระศาสดาทรงปรารภพระอุบลวรรณเถรีว่า

“ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล คนพาลย่อมสำคัญบาปคุณำฝิ่ง แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้นคนพาลย่อมประสพทุกข์”^{๓๗}

“ผู้ใดไม่คิดในกามทั้งหลาย เหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว เหมือนเมล็ดพันธุ์ ผักกาดไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นั้นว่า พราหมณ์”^{๓๘}

ภามิตของพระอุบลวรรณเถรี

เรา ๒ คน คือ มารดาและธิดามีสามีร่วมกัน เรานั้นได้มีความสลดใจจนพองสยองเกล้าอย่างไม่เคยมี นาคิเตียนนัก กามทั้งหลายไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น มีหนามมาก ที่เรา ๒ คน คือ มารดาและธิดา เป็นภริยาร่วมกัน เรานั้นเห็นโทษในกามทั้งหลาย เห็นการออกจากกามโดยความปลอดโปร่ง จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในกรุงราชคฤห์^{๓๙}

ท่านได้เล่าถึงภพสุดท้ายว่า ท่านเกิดในกรุงสาวัตถีในตระกูลเศรษฐีมีทรัพย์มาก รุ่งเรืองด้วยรัตนะต่าง ๆ เป็นผู้ที่ประมุขชนสักการบูชา นับถือและยำเกรง ประกอบด้วยสิริรูป เป็นหญิงที่น่าปรารถนายิ่งนักของบุตรเศรษฐีทั้งหลาย ท่านละเรือนออกบวชเป็นบรรพชิตยังไม่ถึงกึ่งเดือนก็ได้บรรลุสัจจะ ๔ ท่านเนรมิตรถเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสได้ด้วยฤทธิ์ ขอราบพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลก ครั้งนั้น พญามารมากล่าวกับท่านว่า “ท่านเข้ามายังต้นไม้ชั้นเลิศที่มีดอกแย้มบานดีแล้ว ยืนอยู่เพียงผู้เดียวที่โคนต้นสาละ ไม่มีใครเป็นเพื่อน ท่านผู้โง่เขลา ท่านไม่กลัวพวกนักเลงดอกหรือ”

^{๓๖} บ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๓๓-๘๔/๔๖๕-๔๖๖.

^{๓๗} บ.อ.ร. (ไทย) ๒๕/๖๕/๔๘.

^{๓๘} บ.อ.ร. (ไทย) ๒๕/๔๐๑/๑๖๐.

^{๓๙} บ.อ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๒๔-๒๒๖/๕๕๒.

ท่านกล่าวว่า “ถึงพวกนักเลงตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ คนมาในที่นี้ ฟังเป็นเหมือนกับท่านนี้ ก็ทำงานของเราให้เอนให้ไหวไม่ได้ พญามาร ท่านเพียงผู้เดียวจะทำอะไรเราได้ เรานี้จักหายตัวไปก็ได้ หรือเข้าไปในท้องของท่านก็ได้ ท่านจกมองไม่เห็นเราผู้ยืนอยู่ที่ระหว่างคิ้วของท่าน เรามีความชำนาญในเรื่องจิต อิทธิบาทเราก็เจริญดีแล้ว พ้นจากกิเลสเครื่องผูกทั้งปวง พญามาร เรามีได้เกรงกลัวท่าน กามทั้งหลายเปรียบด้วยดอกและหลาว แม้ขันธทั้งหลายก็คล้ายกองไฟ ท่านกล่าวถึงความยินดีในกาม บัดนี้ กองแห่งความมืด เราก็ทำลายได้แล้ว มารผู้มีบาป ท่านจงรู้อย่างนี้ ท่านถูกเรากำจัดแล้ว”

พระชินเจ้าผู้ทรงเป็นผู้นำวิเศษ ทรงพอพระทัยในคุณสมบัตินั้น จึงทรงตั้งท่านไว้ในเอตทัคคะในบริษัททั้งหลายว่า “อุบลวรรณภิกษุณีเป็นผู้ประเสริฐที่สุดแห่งภิกษุณีทั้งหลาย ผู้มีฤทธิ์” คือบรรลุนิชา ๓ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญาญา ๖ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าท่านก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ด้วยประการฉะนี้^{๔๐}

๓.๔ การใช้วาจาของอุบาสก

๓.๔.๑ วาจาที่กล่าวคำน่ารัก นำพอใจ

เรื่องบุตรเศรษฐีขอเนื้อนายพราน^{๔๑}

ในอดีตกาล ยังมีบุตรเศรษฐี ๔ คน อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้พากันออกจากพระนครแล้ว นั่งอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง เห็นพรานล่าเนื้อผู้หนึ่งได้เนื้อเป็นอันมาก บรรทุกเต็มยานมาสู่พระนคร เพื่อจะขาย ทั้งหมดจึงได้เข้าไปขอซื้อเนื้อนั้น

บุตรเศรษฐีคนหนึ่งโนบุตรทั้งหลาย ๔ คน พูกว่า “เฮ้ยพรานจงแบ่งเนื้อให้ข้าฉันหนึ่ง”

พรานตอบว่า “ธรรมดาผู้จะขออะไร ๆ กะคนอื่น ควรพูดด้วยคำที่น่ารัก วาจาของท่านหยาบจริง ๆ ก็วาจานั้นเป็นเช่นกับพังศึค เพราะเป็นวาจาหยาบ ฉะนั้น เราจะให้พังศึคเช่นกับวาจาของท่าน” ดังนี้แล้ว ได้ให้ชิ้นเนื้อที่เป็นพังศึคอันไม่มีรสแก่เขา

บุตรเศรษฐีคนที่ ๒ พูกว่า “พี่ชายให้ชิ้นเนื้อแก่ฉันบ้าง”

พรานตอบว่า “เพื่อน คำพูดที่ว่า ‘พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว’ จัดเป็นอวัยวะ เพราะคำนั้นเป็นเช่นกับอวัยวะของมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ เพราะฉะนั้น วาจาของท่านนั้นเป็นเช่นกับอวัยวะ เหตุฉนั้น เราจะให้เนื้ออันสมควรแก่วาจานั้นแหละ” ดังนี้แล้ว ได้ให้เนื้อที่เป็นอวัยวะ

^{๔๐}จ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๔๕-๔๖๗/๔๔๗-๔๔๕.

^{๔๑}จ.ข. ๒๗/๕๗-๖๐/๖๘, มง.ที. (แปล) ๒/๑๗๔-๑๗๖.

บุตรเศรษฐีคนที่ ๓ พูดว่า “พ่อ โปรดให้ฉันเนื้อแก่ฉันนะ”

พรานตอบว่า “เมื่อลูกเรียกว่า ‘พ่อ’ ย่อมทำหัวใจของพ่อให้หวั่นไหว วาจาของท่านเช่นกับหัวใจ, เพื่อน เราจะให้เนื้อหัวใจแก่ท่าน” ดังนี้แล้ว ได้ให้เนื้ออันอร่อยพร้อมกับหัวใจ

บุตรเศรษฐีคนที่ ๔ พูดว่า “เพื่อน ขอท่านจงให้ฉันเนื้อแก่ข้าพเจ้าบ้าง”

พรานตอบว่า “ในบ้านของคนใดไม่มีเพื่อน บ้านของคนนั้นก็เช่นเดียวกับป่า ไม่มีมนุษย์นั่นเอง ดังนั้น วาจาของท่านนี้เป็นเช่นกับสมบัติของตนทั้งหมด เพราะฉะนั้น เราจะให้เนื้อซึ่งเป็นของเรา นี้ พร้อมทั้งยานน้อยทั้งหมดแก่ท่านทีเดียว” ดังนี้แล้ว ได้จับยานน้อยไปเรือนของบุตรเศรษฐีนั้นพร้อมกับเขาแล้ว ได้ให้ของทั้งหมด

แม้บุตรเศรษฐี ก็ได้ทำสักการะและนับถือพรานนั้น สังคนให้เชิญบุตรและภรรยาของเขาไปลดเปลื้องออกจากงานของพรานให้อยู่ในท่ามกลางกองทัพของตนแล้ว ได้เป็นเพื่อนผู้ไม่แตกร้างกันกับพรานนั้นตลอดชีวิต

๓.๔.๒ วาจาที่ไม่รู้คุณค่า

เรื่องมนต์เสกมะม่วง^{๔๒}

ในครั้งนั้น พระราชาตรัสถามคนเฝ้าสวนมะม่วงว่า “ท่านพรหมจารี เมื่อก่อนท่านได้นำผลมะม่วงน้อยใหญ่มาให้เรา บัดนี้ ผลไม้ทั้งหลายไม่ปรากฏด้วยมนต์เหล่านั้นของท่านเลยหรือ ท่านพราหมณ์”

มาณพกราบทูลว่า “ข้าพระองค์กำลังคำนวณการ โจรของดาวฤกษ์ ยังไม่เห็นฤกษ์ยามปรากฏในมนต์เลย ครั้นได้การ โจรของดาวฤกษ์และฤกษ์ยามแล้ว ข้าพระองค์จักนำผลมะม่วงมากมายมาถวายได้อย่างแน่นอน”

พระราชาตรัสถามว่า “เมื่อก่อน ท่านไม่พูดถึงการ โจรของดาวฤกษ์เลย ไม่ได้อ้างถึงฤกษ์ยามเลย ได้นำผลมะม่วงที่มีสีงาม กลิ่นหอม รสอร่อย จำนวนมากมายมาให้เราด้วยตนเอง แม้เมื่อก่อนด้วยการรำมนต์ของท่าน ผลไม้ทั้งหลายก็ปรากฏมีท่านพราหมณ์ แต่วันนี้ ท่านนั้นแม้จะรำมนต์อยู่ ก็ไม่สามารถจะให้สำเร็จได้ สภาพของท่านนั้น มันเกิดอะไรขึ้นวันนี้”

^{๔๒}พ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑-๑๓/๓๕๖-๓๕๘.

มาณพกราบทูลว่า “บุตรคนจันทาลได้มอบมนต์ให้แก่ข้าพระองค์โดยถูกต้อง และบอกสาเหตุที่ทำให้มนต์เสื่อมไว้ว่า ถ้ามีใครมาถามถึงชื่อและโคตรของเราแล้วเจ้าอย่าปกปิด ถ้าเจ้าปกปิดความจริง มนต์ก็จะเสื่อมไป ข้าพระองค์ถูกพระองค์ผู้เป็นจอมชนตรัสถามขึ้นในหมู่ชน เกิดความลบหลู่ครอบงำแล้วจึงได้กราบทูลความพลั้งพลาดไปว่า มนต์เหล่านี้เป็นของพราหมณ์ ดังนั้น ข้าพระองค์มีมนต์เสื่อมแล้ว จึงเป็นคนน่าสงสารร้องให้อยู่”

พระราชาทรงติเตียนมาณพนั้นว่า “คนผู้ต้องการน้ำหวานพึงได้น้ำหวานจากต้นไม้อะไร จะเป็นต้นละหุ่งก็ตาม ต้นสะเคาก็ตาม หรือต้นทองกวาวก็ตาม ต้นไม้นั้นแลเป็นต้นไม้อะไรที่สุดของเขา บุคคลพึงรู้แจ้งธรรมจากผู้ใด จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จันฑาล หรือคนเทษยะก็ตาม ผู้นั้นเป็นคนสูงสุดของเขา ท่านทั้งหลายจงทำโทษเมียนดี แล้วจงจับคอเจ้าคนชั่วผู้ที่ยังประโยชน์อันสูงสุด ซึ่งตนได้มาแสนยากให้พินาศไป เพราะความเย่อหยิ่งและคูหมิ่นคน ใสหัวออกไป”

มาณพถูกขับไล่แล้วจึงได้กลับไปหาอาจารย์ กล่าวคำขอเรียนมนต์ใหม่ว่า

“บุรุษสำคัญพื้นที่ว่าเรียบ พึ่งตกบ่อ ตกถ้ำ ตกเหว ตกหลุมจากไม้ผุ หรือว่าคนตาบอด สำคัญว่าเชือก พึ่งเหยียบงูเห่า เหยียบไฟนังใด ท่านผู้มีปัญญาพึงรับทราบ ว่า ข้าพเจ้าพลั้งพลาดไปแล้วฉันนั้นเหมือนกัน ท่านอาจารย์ทราบแล้ว จงมอบมนต์ให้แก่ข้าพเจ้าผู้มีมนต์เสื่อมแล้วอีกเถิด”

อาจารย์กล่าวว่า “เราได้มอบมนต์ให้แก่เจ้าโดยธรรม ถึงเจ้าก็เรียนเอาโดยธรรม แม้สาเหตุที่จะทำให้มนต์เสื่อม เราก็เต็มใจบอกแก่เจ้า ถ้าเจ้าตั้งอยู่ในธรรมแล้ว มนต์จะไม่เสื่อม เจ้าคนโง่ คนมีปัญญาน้อย ถึงจะเลียงชีวิตอยู่ได้ในมนุษยโลกทุกวันนี้ด้วยมนต์ที่ตนได้มาโดยยาก ได้มาด้วยความลำบากก็จริง แต่เมื่อพูดเหลวไหลละก็ทำมนต์บั่นนั้นให้เสื่อมไปได้ สำหรับเจ้าผู้เป็นคนโง่ หลงมงาย ออกตัญญู พูดเท็จ ไม่ระมัดระวัง เราจะไม่ให้มนต์ทั้งหลายเช่นนั้นอีก มนต์ที่ไหนกัน ไปเสียเถิดเจ้า เราไม่พอใจเจ้าเลย”

๓.๔.๓ วาจาที่กล่าวอย่างจริงใจ

เรื่องลูกชายเศรษฐีช็อคอกบัว^{๔๓}

สมัยนั้น ได้มีบุตรเศรษฐี ๓ คนในกรุงพาราณสี เมื่อดอกปทุมทั้งหลายในสระแห่งหนึ่ง ภายในพระนครกำลังบานสพรั่งอยู่ มีบุรุษจุมุกวันผู้หนึ่งเฝ้าสระนั้น

^{๔๓}บุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๑-๓๓/๑๒๓, มง.ที. ๒/๑๓๘-๑๘๐.

วันหนึ่ง บุตรเศรษฐีเหล่านั้นต้องการจะประดับดอกไม้ เล่นมหรสพ จึงปรึกษากันว่า “พวกเราจักกล่าวขบถของบุรุษจุมกวันคนนั้นด้วยคำไม่จริงขอดอกไม้” ดังนี้แล้วได้เข้าไปหาเขาแล้ว ยืนอยู่

ในบุตรเศรษฐี ๓ คนนั้น คนหนึ่งเมื่อจะขอ จึงพูดขึ้นว่า

“ผมและหมวดที่เขาโกนแล้ว ย่อมงอกขึ้นได้ ฉันทิ ของจุมกของท่านจงงอกขึ้น ฉันทิ ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่ข้าพเจ้าเถิด”

บุตรเศรษฐีคนที่ ๒ เมื่อจะขอ ได้พูดขึ้นว่า

“พืชที่เก็บไว้ในฤดูสารท หว่านลงในนา ย่อมงอกขึ้นได้ ฉันทิ ของจุมกของท่านจงงอกขึ้น ฉันทิ ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่ข้าพเจ้าเถิด”

บุรุษนั้น โกรธ ไม่ให้ดอกปทุมแก่บุตรเศรษฐีทั้ง ๒ คนนั้น ทินัน

บุตรเศรษฐีคนที่ ๓ เมื่อจะขอ จึงพูดขึ้นว่า

“แม้ทั้ง ๒ คนนั้นคิดว่า ‘ท่านผู้นี้จักให้ดอกปทุม (ด้วยอุบายนี้) บ้าง’ จึงพากันพูดพล่าม คนทั้ง ๒ นั้นจะพูดอย่างนั้นก็ตาม ไม่พูดก็ตาม จุมกของท่านถึงงอกขึ้นไม่ได้เลย เพื่อน แม้ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่ข้าพเจ้าเถิด”

บุรุษนั้นฟังคำนั้นแล้ว กล่าวว่า “คนทั้ง ๒ นั้นพูดมุสาวาท ท่านพูดแต่ความจริง ข้าพเจ้าให้ดอกปทุมอันสมควรแก่ท่าน” ดังนี้แล้ว ได้ให้ดอกปทุมกำใหญ่แก่เขาไป

๓.๔.๔ วาจาที่ยอมรับความจริง

เรื่องกนิกร ๒ คน^{๔๔}

นานมาแล้ว พรานชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่งไปป่าหิมพานต์ นำกนิกร ๒ ตัวเมียมาถวาย พระเจ้ากรุงพาราณสีแล้ว ท้าวเธอตรัสถามว่า “กนิกร ๒ คนนี้มีคุณอย่างไร” ทูลว่า “พระเจ้าข้า กนิกร ๒ คนนี้ ย่อมขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ และเพื่อนร่าเริงใจ แม้มนุษย์ทั้งหลายก็ไม่รู้ที่จะขับร้องและเพื่อนร่าเริงอย่างนี้”

พระราชาทรงยินดี ได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่พรานแล้ว ตรัสกะเหล่ากนิกรว่า “จงขับร้องเพื่อนร่าเริงไป” กนิกรเหล่านั้นคิดว่า “ถ้าพวกเราขับร้อง จักไม่อาจทำพญานาคให้บริบูรณ์ ไชร์ ก็เชื่อว่าจะขับร้องไม่เพราะ พระราชาจักทรงดี จักทรงฆ่าพวกเราเสีย ถ้าพวกเรากล่าวมากไป ก็

^{๔๔}ม.จ.ท. (แปล) ๒/๑๘๐-๑๘๓, คู่มือเรียบเรียง บ.ช. (ไทย) ๒๗/๑๐๔-๑๑๖/๔๑๓-๔๑๕.

จะกลายเป็นมูสาวาท” ดังนี้แล้ว แม้ถูกพระราชธาตริสบ่อย ๆ ก็ไม่ขับร้อง ไม่ฟ้องร้อง เพราะกลัวมูสาวาท พระราชาทรงกริ้ว ตรัสสั่งว่า “ท่านทั้งหลายจงฆ่ากนิกรเหล่านี้ แล้วย่างเนื้อนำมา”

กนิกรได้ฟังพระคำรัสนั้น คิดว่า “พระราชกริ้วแล้ว จักทรงฆ่าพวกเราอย่างไม่ต้องสงสัย ควรเราจะกราบทูลในบัดนี้” จึงกล่าวขึ้นว่า

“คำทูลภายิตนับแสนคำก็ไม่ถึงแม้เดียวหนึ่งแห่งคำสุภายิต กนิกรรังเกียจคำทูลภายิตจึงเสรำหมอง เพราะเหตุนี้ พวกกนิกรจึงนิ่งเฉย มิใช่เพราะความโง่เขลา”

พระราชธาตริบอินดีแล้วตรัสว่า “กนิกรคนนีพูดกับเรา พวกเจ้าจงปล่อยมันไป จงนำมาไปป่าหิมพานต์เถิด ส่วนคนนี เจ้าจงให้ไว้ที่ห้องครัวใหญ่ และอย่างมันเป็นอาหารมื้อเช้า ในเวลาเช้าครู”

กนิกรได้ฟังพระคำรัสนั้นแล้วจึงกราบทูลว่า “ปศุสัตว์ทั้งหลายมีเมฆฝนเป็นที่พึ่ง ส่วนประชาชนนี้มีปศุสัตว์เป็นที่พึ่ง เพราะอาศัยปัญจโครตเลี้ยงชีวิต ข้าแต่มหाराช พระองค์เป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ ส่วนข้าพระองค์เป็นที่พึ่งของภรรยาของข้าพระองค์ ก็พวกข้าพระองค์มีชีวิตอยู่ ย่อมไม่ทอดทิ้งกันและกัน เพราะฉะนั้น ถ้าพระองค์ทรงประสงค์จะส่งภรรยาข้าพระองค์ไปป่าหิมพานต์ไซ้ร้ ขอพระองค์ทรงฆ่าข้าพระองค์เสียก่อนแล้วจึงส่งเธอไปภายหลัง”

พระราชธาตริบอินดีแต่ต่อกนิกรแล้ว จึงยังกนิกรทั้ง ๒ นั้นให้นั่งอยู่ในกรงทอง รับสั่งให้พรานผู้นั้นแลมาแล้ว ตรัสว่า “เจ้าจงไปปล่อยไว้ ณ ที่ ๆ จับมาเถิด” พรานนั้นได้ทำตามพระคำรัสนี้แล้ว กนิกร ๒ ศ้วเมียนั้นไม่กล่าวคำทูลภายิต เพราะกลัวมูสาวาท อาศัยคำสุภายิตของตนแท้ ๆ พ้นจากภรรณทุกข์แล้ว ดังภรรณนามาจะนี้ ดังนี้

“บุคคลมีปัญญาดี ปรารถนาพ้นจากภรรณะ

พึงละคำเหลวไหลพูดแต่คำจริงแท้”

๓.๔.๕ วาจาว่าด้วยความละอาย

เรื่องเศรษฐีชาวกรุงพาราณสี^{๔๕}

สมัยนั้น เศรษฐีชาวพาราณสีได้พูดกับคนทั้งหลายว่า

“บัณฑิตพึงรู้จักบุคคลผู้ไม่มีความละอาย เกลียคชังความเป็นมิตร กล่าวอยู่ว่าเราเป็นมิตรของท่าน แต่ไม่เอื้อเฟื้อเอื้องานที่เหมาะสมกับคำพูดว่า บุคคลผู้นี้มิใช่มิตรของเรา งานใดควรทำ พึง

^{๔๕}บุ.ชา (ไทย) ๒๓/๓๐-๓๔/๒๑๒/๒๑๓.

พูดถึงแต่งานนั้นเกิด งานใดไม่ควรทำ ก็อย่าพูดถึงงานนั้นเลย คนไม่ทำ เอาแต่พูด บัณฑิตย่อมรู้ทัน
ผู้ใดไม่ประมาท ระแวงการทำลายมิตร คอยจับผิดอยู่เสมอ ผู้นั้นหาใช้มิตรไม่ ส่วนผู้ใดผู้อื่นยุให้
แตกกันมิได้ ไม่มีความระแวงในมิตรคนใด อยู่อย่างปลอดภัยเหมือนบุตรที่นอนแนบอภิมารดา ผู้
นั้นแหละนับว่าเป็นมิตรแท้

กุลบุตรเมื่อเห็นผลและอานิสงส์ เมื่อนำธุระอันเป็นของบุรุษไปอยู่ เชื่อว่ายอมบำเพ็ญ
ฐานะที่ทำความปรามोध์และความสุขอันนำความสรรเสริญมาให้

บุคคลที่มรสอันเกิดเพราะความสัจ และรสแห่งความสงบชื่อว่าดีมรสคือปิติในธรรม
ย่อมไม่มีความกระวนกระวาย ไม่มีบาป

๓.๕ การใช้วาจาของอุบาสิก

๓.๕.๑ วาจาแห่งคำสัตย์

เรื่องสตรีผู้รักษาคำสัตย์^{๔๖}

ในกาลก่อน สตรีคนหนึ่งไม่ได้ให้ทาน ไม่ทำการบูชา ไม่สดับธรรมเลย รักษาเพียงคำ
สัตย์อย่างเดียว ทำกาละแล้วไปบังเกิดในเทวโลก

ที่นั่น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ จาริกไปในเทวโลก ยืนอยู่ใกล้ประตูวิมานของเทพธิดา
นั้น ถามนางผู้มาสำนักตนว่า “สมบัติของเธอมาก เธอทำกุศลอะไรจึงได้สมบัตินี้” นางละอายใจ
เพราะสมบัตินั้นตนได้ด้วยกรรมเล็กน้อย แม้ไม่ปรารถนาจะบอก ถูกพระเถระถามบ่อยเข้า ไม่
อาจจะปกปิดไว้ได้ จึงเรียนว่า “ฉันรักษาเพียงคำสัตย์”

พระเถระสดับคำนั้นแล้ว มาถวายบังคมพระศาสดาในพระเชตะวันแล้ว ทูลถามว่า “พระ
เจ้าข้า บุคคลอาจได้ทิพยสมบัติด้วยคุณเพียงพูดแต่คำสัตย์ได้หรือ”

พระศาสดาตรัสว่า “โมคคัลลานะ โฉนเธอจึงถามเราเล่า ความซื่อนี้เทพธิดาบอกแก่เธอ
แล้วมิใช่หรือ” ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายแม้กล่าวแต่เพียงคำสัตย์ ย่อมไปเทวโลกได้
เหมือนกัน”

^{๔๖}มจ.ที. (แปล) ๒/๑๘๕.

๓.๕.๒ วาจาว่าด้วยเหตุให้เกิดผลประมาณมิได้

เรื่องหญิงผู้ถวายสังฆทาน^{๔๖}

ครั้งหนึ่ง บณวิมานชั้นดาวดึงส์ ภัทราเทพธิดาได้ถามสุภัทราเทพธิดาว่า “เรามีเกียรติยศ มีบริวาร รุ่งเรืองด้วยรัศมีรุ่งโรจน์เหนือเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งปวง ฉันไม่เคยเห็นเธอ นี่เป็นการเห็นครั้งแรก เธอมาจากเทวโลกชั้นไหนจึงมาเรียกชื่อฉันได้ถูก”

สุภัทราเทพธิดาตอบว่า “พี่ภัทรา ดิฉันชื่อสุภัทรา เมื่อชาติก่อนครั้งเป็นมนุษย์ได้เป็นน้องสาวของพี่ และยังเป็นภรรยาร่วมสามีเดียวกันกับพี่ ดิฉันละร่างจุติจากมนุษย์โลกนั้นแล้ว มาเกิดร่วมกับเหล่าเทพชั้นนิมมานรดี”

ภัทราเทพธิดาถามอีกว่า “น้องสุภัทรา ขอเธอบอกถึงการที่ได้มาเกิดที่ชั้นนิมมานรดี ซึ่งเป็นที่ที่สัตว์ผู้กระทำความดีไว้มากแล้วมาเกิด มีใครสอนมาอย่างไร ด้วยเรื่องอะไร เป็นผลของกรรมอันใด”

สุภัทราเทพธิดาตอบว่า “ชาติก่อนดิฉันเลื่อมใส ได้ถวายอาหารบิณฑบาต ๘ ที่เป็นสังฆทานแด่พระสงฆ์ผู้เป็นทักษิณในขุณฺณคณด้วยมือทั้งสองของตน เพราะบุญนั้นผิวพรรณดิฉันจึงงามเช่นนี้ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้”

ภัทราเทพธิดาถามต่อว่า “พี่เลื่อมใสได้ถวายข้าวน้ำด้วยมือของตน เลี้ยงดูภิกษุผู้ดำรงอินทริย์ ประพฤติพรหมจรรย์สมาเสมอ ซึ่งมีจำนวนมากกว่าของเธอให้อิ่มหนำ พี่ถวายทานมากกว่าเธอ แต่กลับอุบัติในหมู่เทพชั้นต่ำกว่า ส่วนน้องถวายทานน้อยกว่า แต่ทำไมจึงได้รับสุขไพบุลย์วิเศษเล่า เทพธิดา พี่ถามแล้ว ขอเธอบอก นี่เป็นผลของกรรมอันใดเล่า”

สุภัทราเทพธิดาตอบว่า “ชาติก่อนดิฉันได้พบภิกษุรูปหนึ่ง น่าเจริญใจ จึงได้นิมนต์ภิกษุรูปนั้น คือพระเรวตะ เป็นรูปที่ ๘ ให้ฉันภัตตาหาร พระเรวตะนั้นมุ่งจะอนุเคราะห์ให้เกิดประโยชน์แก่ดิฉัน จึงบอกดิฉันให้ถวายสงฆ์ ดิฉันได้ทำตามคำแนะนำของท่าน ทักษิณของดิฉันนั้นถวายเป็นสังฆทาน มีผลประมาณมิได้ ส่วนทานของพี่ที่ถวายเป็นรายบุคคลนั้นมีผลไม่มาก”

ภัทราเทพธิดาจึงกล่าวว่า “พี่เพิ่งรู้เดี๋ยวนี้เอง ทานที่ถวายเป็นสังฆทานนี้มีผลมาก พี่นั้นถ้าไปเกิดเป็นมนุษย์อีก จักรู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ไม่ประมาท ถวายสังฆทานบ่อย ๆ”

สนทนากันแล้ว สุภัทราเทพธิดาก็กลับไปสู่ทิพยวิมานของตนบนสวรรค์ชั้นนิมมานรดี

^{๔๖}พ.วิ. (ไทย) ๒๖/๖๑๕-๖๓๔/๖๘-๗๐.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓.๕.๓ วาจาว่าด้วยสิ่งอันเป็นที่รัก

เรื่องของนางวิสาขา^{๔๘}

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทในบุพพารามของนางวิสาขามิคารดา เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น หลานสาวผู้เป็นที่รัก ที่ชอบใจ ของนางวิสาขามิคารดาเสียชีวิตลง ครั้งนั้น นางวิสาขามิคารดา มีผ้าเปียก ผมเปียก เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่เพียงวัน ถวายอภิวัตแล้วนั้น ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามนางวิสาขามิคารดาว่า

“วิสาขา เธอมาจากไหน จึงมีผ้าเปียก ผมเปียก เข้ามาที่นี่แต่เพียงวัน”

นางวิสาขาทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หลานสาวผู้เป็นที่รัก ที่ชอบใจ ของหม่อมฉันเสียชีวิตแล้ว จึงทำให้หม่อมฉันมีผ้าเปียก ผมเปียกเข้ามาที่นี่แต่เพียงวันพระพุทธานุเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “วิสาขา เธอต้องการมีบุตรและหลานจำนวนเท่า กับชาวกรุงสาวัตถีหรือ”

นางวิสาขาทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันต้องการมีบุตรและหลานจำนวนเท่า กับชาวกรุงสาวัตถี พระพุทธานุเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “วิสาขา ชาวกรุงสาวัตถีเสียชีวิตลง แต่ละวันมากเท่าไร”

นางวิสาขาทูลตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชาวกรุงสาวัตถีเสียชีวิตลงแต่ละวัน ๑๐ คน บ้าง ๙ คน บ้าง ๘ คน บ้าง ๗ คน บ้าง ๖ คน บ้าง ๕ คน บ้าง ๔ คน บ้าง ๓ คน บ้าง ๒ คน บ้าง ๑ คน บ้าง ชาวกรุงสาวัตถีจะไม่ว่างเว้นจากคนที่เสียชีวิตเลย พระพุทธานุเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “วิสาขา เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เธอต้องมีผ้าเปียก ผมเปียก ทุกครั้งทุกคราวหรือ”

นางวิสาขาทูลตอบว่า “ไม่ถึงขนาดนั้นหรอก พระพุทธานุเจ้าข้า มีลูกและหลานมากขนาดนั้น หม่อมฉันก็พอใจแล้ว พระพุทธานุเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “วิสาขา ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก ๑๐๐ ก็มีทุกข์ ๑๐๐ ผู้มีสิ่งเป็นที่รัก ๕๐ ก็ มีทุกข์ ๕๐... ผู้มีสิ่งเป็นที่รักเพียง ๑ ก็มีทุกข์เพียง ๑ ผู้ไม่มีสิ่งเป็นที่รัก ก็ไม่มีทุกข์ ซึ่งเราเรียกว่า ผู้หมด ความโศก ปราศจากกิเลสจตุรฐี ไม่มีความคับแค้นใจ”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

^{๔๘} บุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๘/๓๓๕-๓๔๑.

ความโศก ความคร่ำครวญ และความทุกข์หลากหลายมีในโลกนี้ ย่อมเกิดมิได้เพราะอาศัยสิ่งเป็นที่รัก เมื่อไม่มีสิ่งเป็นที่รัก ความเศร้าโศกเป็นต้นเหล่านี้ก็ไม่มี เพราะฉะนั้น คนที่ไม่มีสิ่งเป็นที่รักในโลกไหน ๆ จึงชื่อว่ามีความสุข ปราศจากความเศร้าโศก ดังนั้น ผู้ปรารถนาความไม่เศร้าโศก ปราศจากกิเลสจุกฐิติ จึงไม่ควรยึดสิ่งเป็นที่รักในโลกไหน ๆ

๓.๕.๔ วาจาที่เป็นเพลงสุภาษิต

เรื่องเพลงขับจากเด็กหญิง^{๕๕}

สมัยหนึ่ง มีภิกษุนักวิปัสสนาประมาณ ๖๐ รูป กำลังเดินทาง ได้สดับเพลงที่เด็กหญิงชาวสีหลผู้เฝ้าข้าวกล้าที่ข้างทางในเกาะสีหล ผู้ขับเพลงขับอันประกอบด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ด้วยภาษาสีหลนั้น แล้วบรรลुพระอรหัตผล

อีกเรื่องหนึ่ง ภิกษุชื่อว่า ดิสสะ ผู้ปรารถนาวิปัสสนา กำลังเดินไปตามทางใกล้สระปทุม ได้สดับเพลงที่เด็กหญิงผู้หักปทุมในสระปทุม ขับเพลงขับอยู่ดังนี้

“ดอกปทุมชื่อ โทกนุท (บัวแดง) บานแล้วในเวลาเช้า

ถูกแสงพระอาทิตย์แผดเผา (ให้เหี่ยวแห้งไป) ฉันใด

สัตว์ทั้งหลายผู้ถึงความ เป็นมนุษย์

ย่อมเหี่ยวแห้งไปด้วยกำลังชรา ฉันนั้น”

อนึ่ง บรูษผู้หนึ่งในพุทธันดร ๑ กลับจากป่าพร้อมด้วยบุตร ๗ คน ฟังเพลงขับของสตรีผู้หนึ่งซึ่งกำลังเอาสากตำข้าวสารดังนี้ว่า

“สตรีระนี้อาศัยหนังมีผิวเหี่ยวแห้ง ถูกชราย่ำยีแล้ว

สตรีระนี้ถึงความเป็นอมิส คือเหยื่อของมฤตยู

ย่อมตกไปเพราะมรณะ สตรีระนี้เป็นที่อยู่ของหมู่หนอน

เต็มไปด้วยซากศพต่าง ๆ สตรีระนี้เป็นภาชนะของไม้สะอาด

สตรีระนี้เสมอด้วยท่อนไม้”

แล้วพิจารณาอยู่ ก็บรรลुปัจเจกโพธิญาณพร้อมกับบุตรทั้งหลาย แม้เทพดาและมนุษย์เหล่าอื่น บรรลุอริยภูมิด้วยอุบายเช่นนี้ เป็นอุทาหรณ์

ก็ข้อที่ภิกษุ ๕๐๐ รูป สดับคาถาอันพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในอาสยานุสยญาณ ตรัสโดยนัยว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง” เป็นต้นแล้ว บรรลุอรหัตผล และเทพดาและมนุษย์

^{๕๕}มจ.ที. (แปล) ๒/๑๘๓-๑๘๘.

เป็นอนเนก ศักดิ์ภทอันประกอบด้วยขันธอายตนะเป็นอาทิในพระสูตรแล้ว บรรลุพระอรหัตตผล ไม่น่าอัศจรรย์

๓.๕.๕ วาจาที่กล่าวถึงชายในอุตมคติ

เรื่องของนางสิริเทพธิดา^{๕๐}

ครั้งนั้น เศรษฐีโพธิสัตว์สนทนากับสิริเทพธิดาว่า “ใครหนอมิพิวพรรณทิพย์ ยืนเรียบร้อยอยู่บนแผ่นดิน เธอเป็นใคร เป็นลูกสาวใคร ฉันจะรู้จักเธอได้อย่างไร”

สิริเทพธิดาได้ฟังดังนั้นจึงกล่าวว่า “ดิฉันเป็นลูกสาวของท้าวธตรัฐมหาราชผู้มีสิริ ดิฉันชื่อสิริลักษมี เทพทั้งหลายรู้จักดิฉันว่าเป็นผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน ดิฉันขอท่านจงให้โอกาสดิฉันได้อาศัยอยู่ในสำนักของท่าน”

เศรษฐีโพธิสัตว์กล่าวว่า “เธอตกลงปลงใจในชายผู้มีปกติเช่นไร มีความประพฤติอย่างไร แม่ลักษมี ฉันถามแล้ว เธอจงตอบ ฉันจะรู้จักเธอได้อย่างไร”

สิริเทพธิดากล่าวว่า “ชายใดชนะอันตรายทั้งปวงได้ คือ ความหนาว ความร้อน ลม แดด เหลือบ ขุขี้สัตว์เลื้อยคลาน ความหิว และความกระหายได้ ทำการงานทุกอย่างติดต่อตลอดวันตลอดคืน ไม่ทำประโยชน์ที่เป็นไปตามกาลให้เสื่อมเสียไปด้วย ดิฉันพอใจชายนั้นและจะตกลงปลงใจกับเขา

ชายใดไม่มักโกรธ เป็นกัลยาณมิตร เสียสละ สมบูรณ์ด้วยศีล ไม่โอ้อวด ซื่อตรง สงเคราะห์ มีวาจาไพเราะอ่อนหวาน ถึงจะเป็นใหญ่ก็ถ่อมตน ดิฉันจะเป็นหญิง มีสิริอันไพบูรณ์ในชายนั้น เหมือนคลื่นที่ปรากฏแก่ผู้มองดูที่องทะเล อีกอย่างหนึ่ง ชายใดสงเคราะห์บุคคล ทั้งที่เป็นมิตรหรือศัตรู ทั้งชั้นสูง เสมอกัน หรือต่ำกว่า ทั้งที่ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ ทั้งในที่แจ้งหรือที่ลับ ชายใดไม่พุดจาหยาบคายไม่ว่าในกาลไหน ๆ ดิฉันจะเป็นของชายนั้นถึงแม้จะตายแล้วหรือยังมีชีวิตอยู่ที่ก็ตาม

บุคคลใดไร้ปัญญา ได้สิริที่นำใครแล้ว ลืมคุณความดีอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาคุณความดีที่ได้กล่าวแล้วเหล่านั้น ดิฉันเว้นบุคคลนั้นซึ่งมีสภาพรอนรน ประพฤติไม่เสมอต้นเสมอปลาย เหมือนคนที่มีนิสัยรักความสะอาดเว้นห่างไกลหลุมคู

^{๕๐}จ.ช. (ไทย) ๒๗/๔๕-๕๖/๒๓๖-๒๓๘.

บุคคลย่อมสร้างควมมีโชคด้วยตนเอง ย่อมสร้างควมไม่มีโชคด้วยตนเอง คนอื่นจะทำความมีโชคและควมไม่มีโชคให้คนอื่นหาได้ไม่”

ผู้วิจัยเห็นว่าการใช้วจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีมากมาย ทั้งที่เป็น โลกียะและโลกุตตระ กล่าวคือพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกนั้น มีวจาสุภาษิตสำหรับอริยชนและปุถุชนดังได้ยกตัวอย่างมาพอสังเขปรวมทั้งสิ้น ๓๐ เรื่อง จะเห็นได้ว่า แม้แต่เพลงที่ขับร้องด้วยวจาสุภาษิตของเด็กหญิงชาวพื้นเมืองก็ยังสามารถทำให้ผู้มีปัญญาพิจารณาตามแล้วบรรลุธรรมได้ อย่างไรก็ตาม พุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคตรัสทั้งหมดนั้น มีสิ่งที่ผู้วิจัยเห็นควรอาราธนาเอาไว้ในบทนี้อยู่ ๑ เรื่อง ซึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงพระดำรัสประทานแก่พุทธบริษัททั้งหลายแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นบทสรุปของวจาที่สร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เรื่องทั้ง ๓ มีดังนี้

ในปฐมโพธิ์วัตต แสดงเรื่องเหตุการณ์คราวแรกตรัสรู้ภายหลังที่พระพุทธเจ้าทรงชำระพญามาร และเสนามารแล้ว ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทาน ดังนี้

เราตามหานายช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ
จึงท่องเที่ยวไปในสงสารเป็นอนเกชาติ
เพราะการเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์
นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว
ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก
ซีโครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว
ยอดเรือนเราก็รื้อแล้ว
จิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว
เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นค้นหาแล้ว^{๕๐}

จากพุทธอุทานครั้งนั้น เวลาผ่านไปจนถึงทุกวันนี้ หลังพุทธปรินิพพาน พุทธพจน์ของพระผู้มีพระภาคสรุปลงได้ ๑ ประการ คือ

๑. พระธรรม หมายถึง พุทธพจน์ทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ อันเป็นส่วนของภาคปริยัติธรรมนั้น ครั้งที่พระผู้มีพระภาคเสด็จประทับที่เมืองกุสินาราเพื่อเตรียมเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้รับสั่งเรียกพระอานนท์มาตรัสว่า

^{๕๐} จุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓-๑๕๔/๓๕-๘๐.

“อานนที่บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๕๒}

๒. มหาสติปัฏฐาน หมายถึงวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันเป็นส่วนของภาคธรรมปฏิบัตินี้ เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคเสด็จประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกुरु ชื่อกัมมาตัมมะ แคว้นกुरुนี้ พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๕๓}

ในเรื่องการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ นี้ เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในเวฬุคามนั้น ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่”^{๕๔}

๓. ความไม่ประมาท หมายถึง ความรู้สึกตัวทั่วพร้อมไม่หลงลืมสติ ในการกำจัดอกุศลและโทมนัสทางกาย เวทนา จิต ธรรม ในสติปัฏฐาน ๔ ดังกล่าว ด้วยความไม่ประมาทในทุก ๆ อริยาบถ ทั้งรูปและนาม ตามรู้จนสามารถเข้าใจว่า นี้ไตรลักษณ์ เห็นไตรลักษณ์เกิดดับ ๆ รู้ไตรลักษณ์ว่ามีเกิดมีดับ รู้แจ้งไตรลักษณ์ รู้แจ้งอริยสัจแล้ว ไม่มีอะไรต้องรู้อีกเข้าถึงความเป็นอริยะอันเป็นส่วนของภาคปฏิเวธ

พระผู้มีพระภาคได้สรุปธรรมทั้งปวงลงในความไม่ประมาท ซึ่งแสดงอยู่ในมหาปรินิพพานสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๕๕}

^{๕๒}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๕๓}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๒-๔๐๔/๓๐๑-๓๔๐.

^{๕๔}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๒๒๐-๑๑๑..

^{๕๕}วิ.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

บทที่ ๔

การประยุกต์ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน

กระบวนการแห่งชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ล้วนตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ ปุถุชนทั่วไป ย่อมเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ นับครั้งไม่ถ้วน หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามภพชาติต่าง ๆ สุดแล้วแต่เหตุปัจจัยหรือวิบากกรรมของแต่ละคนจะนำไป トラบใดที่คน ๆ นั้นยังไม่เข้าใจชีวิตอย่างแท้จริง ขาดธรรมจักษุที่จะมองเห็นธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง คำถามจึงมีอยู่ว่าชีวิตคืออะไร จะนำพุทธพจน์มาใช้ดำเนินชีวิตให้เป็นสุขได้อย่างไร และความสุขที่แท้จริงของชีวิตอยู่ที่ไหน มนุษย์จะปฏิบัติตามรอยพระพุทธบาทสู่เส้นทางแห่งความสุขที่แท้จริงได้โดยวิธีใด เมื่อเกิดปัญหาขึ้นกับการดำรงชีวิตจะแก้ไขปัญหาได้อย่างไร คำถามเหล่านี้ล้วนรอคำตอบจากตัวมนุษย์เองทั้งสิ้น กล่าวคือ มนุษย์เองนั่นแหละที่ต้องเป็นผู้ใช้ปัญญาหาคำตอบให้กับคำถามดังกล่าวข้างต้น

ผู้วิจัยเห็นว่า การได้พบพระพุทธศาสนา ทั้งมีโอกาสได้ศึกษาพุทธพจน์ และดำเนินชีวิตตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น หรือได้เดินตามรอยพระบาทของพระพุทธองค์ ซึ่งได้เสด็จไปดีแล้ว ใช้นาทางชีวิตของผู้ประพฤติปฏิบัติตามได้ดี หมายความว่า กระบวนการแห่งชีวิตที่เป็นไปในสังสารวัฏนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงค้นพบคำตอบโดยการตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง คือการรู้เห็นตามความเป็นจริงของธรรมชาติทั้งปวง และได้ประกาศธรรมเหล่านั้นในรูปของพุทธพจน์สู่มนุษยชาติ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์แก่อุกลและมีความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ นี่คือพุทธประสงค์ของพระผู้มีพระภาค จากนั้นต่อมาตลอด ๔๕ พรรษา พระศาสดาไม่เคยหยุดพุทธกิจดังกล่าวเลย จวบจนวาระสุดท้ายแห่งพระชนมายุ ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองว่า ธรรมและวินัยทั้งหลายที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ดีแล้วนั้น ย่อมเป็นศาสดาของเหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย

ดังนั้น เมื่อพุทธบริษัททั้งหลายได้ช่วยกันรักษาพุทธพจน์ในรูปแบบของบาลี คัมภีร์ หรือพระไตรปิฎก ให้คงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว พุทธบริษัทจึงไม่ต้องไปค้นหาคำตอบของชีวิตด้วยตนเอง เมื่อต้องการคำตอบก็เพียงจับเคล็ดตนเองให้รู้จักขวนขวายหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการใช้ชีวิตและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิต แล้วนำพุทธพจน์ที่เหมาะสมแก่กรณีมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์สร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน ดังมีหัวข้อธรรมที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

๔.๑ ความเข้าใจที่ถูกต้อง

การที่ใครคนหนึ่งจะเลือกเฟ้นหัวข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ดึ้นนั้น ก่อนอื่นต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้องในแก่นธรรมเสียก่อน เปรียบไปก็เหมือนกับการติดกระดุมเม็ดแรก กล่าวคือ หากติดกระดุมเม็ดแรกถูกต้อง การติดกระดุมเม็ดต่อ ๆ ไปก็ถูกต้องไปทั้งหมด แต่หากติดกระดุมเม็ดแรกผิดพลาด กระดุมเม็ดต่อ ๆ ไปก็อยู่ผิดที่ผิดทางเหมือนเม็ดแรกอยู่ดึ้นนั่นเอง ในทางธรรมก็เช่นเดียวกันต้องทำความเข้าใจ และความเข้าใจที่ถูกต้องได้แก่ สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบอันเกิดจากเหตุ ๒ ประการ

สัมมาทิฐิอันเกิดจากเหตุ ๒ ประการนั้น ได้แก่

๑. **ปรโตโมสะ** คือ การกระตุ้นหรือแรงจูงใจจากภายนอก ซึ่งเป็นตัวนำให้เกิดแรงศรัทธา ได้แก่

๑.๑ การเรียนรู้จากผู้อื่น การเรียนรู้แบบนี้เกิดจากการได้รับฟังพระธรรมเทศนา การฟังการอภิปราย การอบรม การสั่งสอน รวมความแล้วหมายถึงการแนะนำจากกัลยาณมิตรผู้เป็นสัตบุรุษคอยชี้ทางสว่างที่เป็นประโยชน์ให้ดึ้นเอง

๑.๒ การเรียนรู้จากสื่อต่าง ๆ คัมภีร์ ตำรา หนังสือ ข้อเขียน บทความ ข่าวสาร เป็นต้น ซึ่งเป็นการขวนขวายศึกษาด้วยตัวเอง

๑.๓ การเรียนรู้จากห้องเรียน คือการแนะนำ การอธิบายจากอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ การศึกษาค้นคว้า ทำรายงาน นำเสนอวิชาการ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การจัดสัมมนา การทำวิทยานิพนธ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาอย่างเป็นระบบ

๒. **โยนิโสมนสิการ** คือ การคิดในใจโดยแยกกาย การคิดอย่างถูกวิธี รู้จักคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ คิดเท่าทันความเป็นจริง คิดแก้ไขตามเหตุปัจจัยด้วยปัญญา

เมื่อได้ศึกษาค้นคว้าทำความเข้าใจทั้งการฟัง การอ่าน การเขียน และการคิดพิจารณาโดยแยกกายในข้อธรรมทั้งหลายจนเกิดสัมมาทิฐิแล้ว ก็จะสมารถนำหลักธรรมต่าง ๆ มาใช้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

ถ้าถามว่าชีวิตคืออะไร พุทธศาสนาเถรวาทให้คำตอบว่า สรรพสิ่งล้วนเกิดจากการรวมตัวของส่วนประกอบต่าง ๆ จนปรากฏเป็นรูปเป็นร่างขึ้น ดังกรณีของรถยนต์ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของชิ้นส่วนต่าง ๆ และส่วนประกอบอื่น ๆ ที่ทำให้รถยนต์คันนั้นกลายเป็นยานพาหนะที่เราสามารถขับเคลื่อนไปบนท้องถนนได้ เมื่อแยกชิ้นส่วนต่าง ๆ ของรถยนต์ออกก็จะเห็นเพียงชิ้นส่วนที่

ประกอบด้วยวัตถุอื่น ๆ อีกเช่นกัน ความเป็นตัวตนของรถยนต์ไม่มี ชีวิตของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ประกอบด้วยอวัยวะส่วนต่าง ๆ รวมกันขึ้นเป็นร่างกายและจิตใจ พระสูตรนิยมเรียกว่าขันธ ๕ ส่วนพระอภิธรรมแบ่งเป็นจิต เจตสิก และรูป คือ จิต = วิญญาณขันธ เจตสิก = เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ รูป = รูปขันธ ทั้งหมดนี้ย่อลงก็จะเหลือเพียงนามธรรมกับรูปธรรมหรือนามรูป จึงกล่าวได้ว่าชีวิตก็คือขันธ ๕ หรือนามรูปนั่นเอง

นามรูปเป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดดับ คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไป เป็นไปตามอำนาจของกฎธรรมชาติ คือ ไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ธรรมทั้ง ๒ หมวดนี้เป็นธรรมชาติ เพราะมีภาวะทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมฐิติ เพราะมีภาวะตั้งอยู่เป็นหลักโดยธรรมดา และเป็นธรรมนิยาม เพราะเป็นกฎธรรมชาติธรรมดาไม่มีผู้สร้างหรือผู้ทำให้เกิด

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหลักไตรลักษณ์ไว้ว่า

๑. สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง
๒. สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ...
๓. ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ...^๑

ในอนัตตลักขณสูตร^๒ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่าด้วยเรื่องขันธ ๕ ว่าภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ภิกษุทั้งหลาย ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในรูปว่า “รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น” ภิกษุทั้งหลายก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า “รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น”

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจข้อนี้ได้อย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา”

“ข้อนี้ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า”

^๑ดูรายละเอียดใน บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๓-๒๗๕/๑๑๘.

^๒ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๓-๓๑.

พุทธพจน์ดังกล่าวสร้างสรรค์แนวคิดได้ว่า
เมื่อมีการรู้เห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริงในลักษณะการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามกฎของธรรมชาติที่ไม่มีอำนาจใดบังคับบัญชาได้ เราก็ควรดำเนินชีวิตของเราให้สอดคล้องกับ ความเป็นจริงของสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น หรือเข้าใจหลักการปฏิบัติต่อ โลกและชีวิตอย่างมีคุณค่า

ผู้ที่มองเห็นไตรลักษณ์ รู้เท่าทันธรรมดา และมีนิรามิตสุขเป็นหลักประกัน แม้จะยังเสพ กามสุขก็จะไม่มีมัดมัดถึงกับหมกมุ่นหลงใหลหรือถลำลึกจนเกิดโทษรุนแรง โดยเฉพาะจะไม่ เกินเลยจนกลายเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนตนและผู้อื่น และแม้เมื่อความสุขนั้นผันแปรไปก็ จะไม่ถูกความทุกข์ใหญ่ท่วมทับเอา ยังคงดำรงสติอยู่ได้ มีความกระตือรือร้นแต่ไม่ย่ำแย่ เป็นผู้พร้อม ที่จะเสวยความสุขในทุกระดับ ได้อย่างสมบูรณ์เต็มอิ่มเต็มรสและคล่องใจ เพราะไม่มีความ กังวลขุ่นข้องเป็นเงื่อนปมหรือเป็นเครื่องกีดขวางที่คอยรบกวนอยู่ภายใน และยิ่งกว่านั้น ทั้งที่ สามารถเสวยความสุขทั้งหลาย ได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด แต่ก็ไม่ได้คิดในความสุขเหล่านั้นไม่ว่าจะ ประณีตหรือดีวิเศษเพียงใด^๓

๔.๒ วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ระดับโลกียะ

การดำเนินชีวิตให้เป็นสุขนั้นต้องอาศัยกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม ที่เป็นกุศล ร่วมกัน การกระทำนั้นจึงจะส่งผลดีได้อย่างเต็มที่ ใจเป็นบ่อเกิดที่สำคัญที่สุดของการกระทำ ทั้งหลายทั้งปวง เพราะการกระทำทางกายและวาจาเป็นภาพสะท้อนของใจ เฉพาะอย่างยิ่งการใช้ วาจาเพราะวาจาสามารถถ่ายทอดรายละเอียดของความคิดในใจได้ดีกว่าการแสดงออกทางกายอย่าง เดียว ส่วนความคิดในใจยากนักที่จะหยั่งถึง เพราะใจนั้นในขณะหนึ่ง ๆ เกิดดับรวดเร็วมาก เสี้ยว ของขณะจิตหนึ่งในใจของคนที่มีความคิดเป็นกุศลอาจเปลี่ยนเป็นคิดในทางอกุศลได้ทันทีในอีก เสี้ยวหนึ่งของขณะจิต เพราะอำนาจแห่งโลภะ โทสะ โมหะ ทำให้อุคตมคติที่ตนเคยยึดถือ พร้อมทั้งจะ ถูกละทิ้งได้ในทันที

ผู้วิจัยขอสมมุติกรรม ๓ ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อการพิจารณาเปรียบเทียบ ดังนี้

คนคิดไม่ดี	พูดไม่ดี	แต่ทำดี	(คนไม่เต็มใจทำ)
คนคิดไม่ดี	พูดดี	และทำดี	(คนแสรังทำ)
คนคิดไม่ดี	พูดดี	แต่ทำไม่ดี	(คนดีแต่พูด)
คนคิดไม่ดี	พูดไม่ดี	และทำไม่ดี	(คนพาล)

^๓พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๐/๕๒.

คนคิดดี	พูดดี	แต่ทำไม่ดี	(คนลวงโลก)
คนคิดดี	พูดไม่ดี	และทำไม่ดี	(คนชอบประชด)
คนคิดดี	พูดไม่ดี	แต่ทำดี	(คนปากร้ายใจดี)
คนคิดดี	พูดดี	และทำดี	(สัตบุรุษ)

การแสดงผลเปรียบเทียบข้างต้น เห็นได้ว่า การกระทำที่เป็นสัมมาทิฐิมีเพียงประการเดียว คือ คิดดี พูดดี และทำดี ฟังสังเกตว่าการกระทำทั้ง ๓ ประการนั้น ความสำคัญอยู่ที่การรักษาสัจจะ ตั้งแต่ได้ตัดสินใจไปแล้วว่าจะพูดจะทำ ฉะนั้น ถ้าการตัดสินใจนั้นเป็นประโยชน์ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เหมาะสมกับเวลา บุคคล และสถานที่แล้ว ก็พึงกระทำ โดยไม่ปล่อยให้โลกะ โทสะ โมหะ มาครอบงำการตัดสินใจ ดังนี้แล้ว นับได้ว่าการกระทำนั้นเป็นจริยธรรมและศีลธรรมอันดีงาม ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับวิถีชีวิตในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินชีวิตให้มีความสุข

การดำเนินชีวิตให้เป็นสุขสำหรับวิถีชีวิตของปุถุชนผู้อยู่ในโลกียวิสัยนั้น พึงอาศัยอรรถประโยชน์^๔ คือการสร้างสรรคประโยชน์สุขให้เกิดขึ้นด้วยหลัก ๓ ประการ ได้แก่ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์สังคม ดังนี้

๔.๒.๑ วาจาเพื่อสร้างสรรค์ตนเอง คือ

อรรถัตถะ ประโยชน์ตน คือผลของการกระทำที่ตนได้รับจากการประพฤติปฏิบัติตามวิธีที่ถูกต้องดีงามในการดำเนินชีวิตตามพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ ๓ ประการ คือ ประโยชน์ภพนี้ ประโยชน์ภพหน้า และประโยชน์ทั้งสอง ได้แก่

๔.๒.๑.๑ ประโยชน์ภพนี้^๕ คือ ความสุขที่ได้รับในโลกนี้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรม ๔ ประการ ดังนี้

๑. อุกุฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร
๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา
๓. กัลยาณมิตรตตา ความมีเพื่อนดี
๔. สมชีวิตา ความเป็นอยู่ที่พอดี

อุกุฐานสัมปทา คือ กุลบุตรในโลกนี้เลี้ยงชีพด้วยการงานใด จะเป็นกสิกรรม พาณิชยกรรม โครักขกรรม เป็นช่างศร รับราชการ หรือศิลปะ อย่างไม่อย่างหนึ่งก็ตาม เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านใน

^๔บุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๕๕๐.

^๕อง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

การงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่
จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้เรียกว่า อุกุฐานสัมปทา

อารักขสัมปทา คือ กุลบุตรในโลกนี้มี โภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร
เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม (กุศลธรรม ๑๐) ได้มาโดยธรรม
เขารักษาคุ้มครอง โภคทรัพย์นั้นด้วยคิดว่า ‘ทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านี้ของเราจึงจะไม่ถูกพระราช
ริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป’ นี้เรียกว่า อารักขสัมปทา

กัลยาณมิตตตา คือ กุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจริญ สนทนากับคนในหมู่บ้าน
หรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งเครียด หรือคนแก่ผู้เคร่งเครียดก็ตาม ผู้
ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาศรัทธา
สัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควร คอยศึกษาศีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีล
ตามสมควร คอยศึกษาจาคสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญา
สัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญตามสมควร นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตา

สมชีวิตา คือ กุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่ง โภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่ง โภคทรัพย์
แล้วเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้
รายรับของเราจักเกินรายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ เปรียบเหมือนคนชั่งของ หรือ
ลูกมือของคนชั่งของ ยกตราชั่งขึ้นดูก็รู้ได้ว่า ‘ต้องลดลงเท่านี้ หรือเพิ่มขึ้นเท่านี้’ ฉนั้นใด กุลบุตรก็ฉนั้น
นั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญแห่ง โภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่ง โภคทรัพย์...ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับน้อย
แต่เลี้ยงชีพอย่างฟุ่มเฟือย ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า ‘กุลบุตรผู้นี้ใช้จ่าย โภคทรัพย์เหมือนคนกินผล
มะเดื่อ’ (เขย่าผลสุกร่วงลงมา แต่กินเพียงบางผล) ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับมาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคือง
ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า ‘กุลบุตรผู้นี้จักตายอย่างไม่สมฐานะ’ แต่เพราะกุลบุตรนี้...เลี้ยงชีพแต่
พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก (จ่ายไม่เกินรายรับ) นี้เรียกว่า สมชีวิตา

โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้น โดยชอบอย่างนี้ มีทางเจริญ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่เป็นนักเลงหญิง
๒. ไม่เป็นนักเลงสุรา
๓. ไม่เป็นนักเลงการพนัน
๔. เป็นผู้มื้อมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี

เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทาง มีทางไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึงเปิดทาง
ไหลเข้า ปิดทางไหลออกของสระน้ำนั้น และฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ สระน้ำใหญ่นั้น

ก็เพิ่มปริมาณขึ้น ไม่เหือดแห้งไปเลย ฉันทใด โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน มีทางเจริญ ๔ ประการดังกล่าว

ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้เพื่อสุขในภพนี้แก่กัลบุตร^๖

๔.๒.๑.๒ **ประโยชน์ภพหน้า^๗** คือ ความสุขที่ได้รับในโลกหน้า คือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป ได้แก่ ความมีจิตใจเจริญองงามด้วยคุณธรรมความดี ๔ ประการ ดังนี้

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
๒. สีสสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล
๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค
๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

สัทธาสัมปทา คือ กัลบุตรในโลกนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น...เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธาสัมปทา

ศีลสัมปทา คือ กัลบุตรในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์...เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่า สีสสัมปทา

จาคสัมปทา คือ กัลบุตรในโลกนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน นี้เรียกว่า สีสสัมปทา

ปัญญาสัมปทา คือ กัลบุตรในโลกนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา

ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้าแก่กัลบุตร

คนขยันหมั่นเพียรในการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ชำระทางแห่งประโยชน์ที่มีในภพหน้าอยู่เป็นนิตย์ ที่พระพุทธรเจ้าผู้มีพระนามว่าสังฆะตัสสธรรม ๘ ประการดังกล่าวมานี้ เพื่อผู้ครองเรือน ผู้มีศรัทธา อันเป็นเหตุนำสุขมาให้ในโลกทั้ง ๒ คือ

^๖ อัง.อุฎฺก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๓.
^๗ อัง.อุฎฺก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประโยชน์เกื้อกูลในภพนี้ และสุขในภพหน้า จาคะ บุญ (ศรัทธา ศีล ปัญญา) นี้ย่อมเจริญ
ยิ่งขึ้นแก่ภุชงค์ทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้^๕

๔.๒.๑.๓ ประโยชน์ทั้งสอง^๕ คือ ความสุขที่ได้รับทั้งโลกนี้และโลกหน้า

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลอบรมแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมถือเอาประโยชน์ทั้ง
สองได้ คือ ประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า ธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร

คือความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างนี้แล ที่บุคคลอบรมแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมถือเอาประโยชน์ทั้ง
สองได้ คือประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

“บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่
ประมาทย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง ชีรชนเราเรียกว่า บัณฑิต เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ
ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภพหน้า”

๔.๒.๒ วาจาเพื่อสร้างสรรค์ผู้อื่น คือ

ปรีตละ ประโยชน์ผู้อื่น คือ ผลของการกระทำที่ผู้อื่นได้รับจากการประพฤติปฏิบัติของ
เรา เป็นการสร้างกรรมดีแก่ผู้อื่น ได้แก่ พรหมวิหาร ๔ อันเป็นหลักความประพฤติที่ประเสริฐ
บริสุทธิ ซึ่งต้องมีไว้เป็นหลักกำกับความประพฤติต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

พรหมวิหาร ๔ ประการ^๖ ได้แก่

๑. เมตตาอยากให้เรามีความสุข
๒. กรุณา คิดช่วยให้พ้นทุกข์
๓. มุทิตา พลอยยินดีเมื่อเขาได้ดีมีความสุข
๔. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง

^๕ อัง.อุทฺตจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓-๓๔๔.

^๕ จุ.อิตฺติ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๗-๓๖๘.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

พรหมวิหารธรรม เป็นคุณธรรมที่ยังความรักใคร่ กลมเกลียว ความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้น เรียกว่า “สามัคคีธรรม” ไม่เบียดเบียน มีแต่น้ำใจโอบอ้อมอารีต่อกัน ปฏิบัติต่อกันด้วยความเห็นอกเห็นใจจึงชื่อว่าเป็น “ธรรมค้ำจุนโลก” ผู้เจริญพรหมวิหารธรรมอยู่เสมอ ย่อมเป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ ตลอดจนมนุษย์ถึงสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น หลับอยู่ก็เห็นสุข ตื่นอยู่ก็ไร้ทุกข์ ปราศจากศัตรูผู้ปองร้าย

เมตตาผู้อื่นด้วยความรักใคร่ ปรารถนาดี มีไมตรีแผ่ไพศาล อยากให้เขามีความสุข และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

กรุณาผู้อื่นด้วยความสงสาร คิดอยากช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในการปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากของสัตว์ทั้งหลาย

มุทิตา มีจิตผ่องใสแจ่มชื่นเบิกบานเมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข พลอยยินดีด้วยต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข เมื่อเขาได้ดีมีความสุขความเจริญอกงามยิ่งขึ้น ก็ร่วมแสดงความยินดีอย่างจริงใจเสมอ

อุเบกขา มีจิตเที่ยงตรงจุดตรงซึ้ง วางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยอคติ ดำรงอยู่ในธรรมพร้อมจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ ตลอดจนรู้จักวางเฉยมองดูด้วยใจสงบ เมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนเองได้แล้ว หรือเขาได้รับผลอันสมควรกับความรับผิดชอบของตน

ผู้ดำรงในพรหมวิหารย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม^{๑๑}

เรื่องการทำประโยชน์เพื่อผู้อื่นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าพรหมวิหาร ๔ เป็นธรรมแม่บทของการประพฤติปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ซึ่งทำให้เกิดธรรมข้ออื่น ๆ ตามมา เช่น

สังคหัตถุ ๔^{๑๒} ได้แก่

๑. ทาน การให้
๒. เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก
๓. อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ในโลก

^{๑๑}พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๕.

^{๑๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๗/๒๑๘.

๔. สมนัตตดา การวางตนสม่ำเสมอ

สังคหัตถุ ๔ เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล เป็นหลักการสงเคราะห์ที่สามารถประสานหมู่ชนให้มีความสามัคคีกลมเกลียวเป็นหนึ่งเดียวในระดับองค์กรและชุมชน เป็นต้น

การให้ คือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดจนเสียสละแรงกายแรงใจให้ความรู้และแนะนำสั่งสอนด้วยวาจาอันเป็นที่รักดูดีมีขึ้นใจ คือกล่าวคำไพเราะอ่อนหวาน ก่อไมตรีและความรักใคร่แน่นถึด้วยความซาบซึ้งใจจนเกิดน้ำใจสมานสามัคคี ตลอดจนวาจาแสดงประโยชน์มีเหตุผลจงใจให้อื่นยอม ขณะเดียวกันก็ชวนขวยบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ตลอดจนดำเนินการส่งเสริมศีลธรรมจริยธรรมในสังคม ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ร่วมรับรู้แก้ไขในทุกข์สุข ตลอดจนวางตนถูกต้องเหมาะสมแก่ฐานะ บุคคล เหตุการณ์ และสถานที่

ราชสังคหัตถุ ๔^{๑๓} ได้แก่

๑. สัสสมณะะ ฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร
๒. ปุริสเมณะ ฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ
๓. สัมมาปาละ ความรู้จักผูกพันสามัคคีประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ
๔. วาชเปยยะ ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ

ราชสังคหัตถุ เป็นหลักการสงเคราะห์ประชาชนของผู้ปกครองประเทศ ที่สามารถยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง

สารณียธรรม ๖^{๑๔} ได้แก่

๑. เมตตาทายกรรม ตั้งเมตตาทายกรรมต่อผู้อื่น
๒. เมตตาวาจิกรรม ตั้งเมตตาวาจิกรรมต่อผู้อื่น
๓. เมตตามโนกรรม ตั้งเมตตามโนกรรมต่อผู้อื่น
๔. สาธารณ โภคิ แบ่งปันสิ่งที่ได้มาแก่ผู้อื่น
๕. สีสสามัญญตา ศิลบริสุทธีเสมอกันกับผู้อื่น
๖. ทิฏฐิสามัญญตา ทิฏฐิติงามเสมอกันกับผู้อื่น

สารณียธรรมเป็นหลักการอยู่ร่วมกัน โดยความเป็นที่พึ่งแห่งการระลึกถึงกัน คือ การช่วยเหลือกิจการงานของหมู่คณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อ

^{๑๓}จุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๓.

^{๑๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

หน้าและกลับหลัง ช่วยแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ กล่าววาจาสุภาพ สั่งสอน แนะนำ หรือตักเตือนด้วยความหวังดี ไม่ว่าร้ายทั้งต่อหน้าและกลับหลัง ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี ยิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็ไม่หวงไว้ผู้เดียว นำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคร่วมกัน ทั้งมีความประพฤติดีงาม ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมหรือระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจของหมู่คณะ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น สิ้นทุกข์ หรือขจัดปัญหา

ธรรม ๖ ประการนี้มีคุณคือ เป็นสารนิยะ (ทำให้เป็นที่ระลึกถึง) เป็นปิยกรรม (ทำให้เป็นที่รัก) เป็นกรุณา (ทำให้เป็นที่เคารพ) เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ (ความกลมกลืนเข้าหากัน) เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคีและเอกภาพ (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน)^๕

ผู้วิจัยมองว่า หลักพรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ ราชสังคหวัตถุ ๔ และสารนิยธรรม ๖ เป็นหลักธรรมที่ใช้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นหรือใช้ปฏิบัติต่อชนทั้งหลายโดยทั่วไป ไม่เจาะจงสถานภาพบุคคลแต่ประการใด

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพุทธพจน์หรือวาจาเพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์ต่อผู้อื่น โดยเจาะจงสถานภาพบุคคลไว้ในจกทิสปฏิจาทนกันท์ ว่าด้วยการปิดป้องทิส ๖^๖ ดังนี้

บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการคือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤตินให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร

^๕พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๔.

^๖ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟุ้ง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่คูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์กุศลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

นายพึงบำรุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษาพยาบาล
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องล่างย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนที่หลังนาย
๓. ถูเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

กุศลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์กุศลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

เห็นได้ว่าหลักการปิดป้องทิศ ๖ นั้น เป็นหลักธรรมที่ชนทั้งหลายพึงนำมาประพฤติปฏิบัติต่อกันในวิถีชีวิตประจำวัน เพราะเป็นธรรมที่เป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตที่ถูกต้องดีงาม เป็นการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร ก่อให้เกิดเป็นสังคมอารยะที่มีแต่ความสงบสุข และความรักความเข้าใจอันดีงามต่อกัน

๔.๒.๓ วาจาเพื่อสร้างสรรค์สังคม คือ

อุภยัตถ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย^{๑๓} คือผลของการกระทำที่ทุกฝ่ายได้รับจากการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องร่วมกัน อาทิ ความรักใคร่ปรองดอง ความพร้อมเพรียง ความสามัคคี ความสุข ความเจริญก้าวหน้า เป็นต้น การอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นนอกจากมุ่งกระทำเพื่อประโยชน์ตน ประโยชน์ท่านแล้ว สิ่งที่เราได้เสียมิได้และพึงถือเป็นกิจอันดับแรกที่จะต้องสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นนั้นคือ ประโยชน์ส่วนรวมนั่นเอง เพราะเป็นประโยชน์ที่มีได้มุ่งไปที่ใครคนใดคนหนึ่ง แต่มุ่งประโยชน์เพื่อประชาคม ชุมชน สังคม ตลอดจนบ้านเมือง ประเทศชาติโดยรวม

ประเด็นดังกล่าวพุทธพจน์ที่พินนำมาประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตประจำวันเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์ร่วมกันได้เป็นอย่างดีคือ อปรีหานิยธรรม ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ครั้งประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ดังนี้

อปรีหานิยธรรม ๗ ประการ^{๑๔} คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ ประชุมกันมากครั้ง
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่มีบัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรมที่วางไว้
๔. เคารพนับถือผู้เฒ่าทั้งหลาย และสำคัญถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง
๕. ไม่นุคคร่ำขึ้นใจกุลสตรี หรือกุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย

^{๑๓} คุรยละเอียดใน พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐.

๖. สักการะ เคารพ บูชาเจดีย์ของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมือง ไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป

๗. รักษา คุ่มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรมด้วยตั้งใจว่าพระอรหันต์ที่ยังไม่มาพึงมาสู่แคว้นของเรา ท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุกในแคว้น

อุปทานิยธรรมหรือราชอุปทานิยธรรม เป็นหลักธรรมซึ่งใช้ในการปกครองของแคว้นวัชชีสมัยพุทธกาล ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงเห็นว่าเป็นแคว้นที่มีความสามัคคีเข้มแข็งมั่นคง เพราะชาววัชชีมีวิธีการปกครองที่ดี คือการประสานประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หลักการดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้กับการบริหารในหลาย ๆ ด้าน เริ่มตั้งแต่หน่วยงาน สภา องค์กร สถาบันต่าง ๆ ทั้งของรัฐและเอกชน แม้กระทั่งบริษัทห้างร้านทั้งหลายก็ควรนำวิธีการของชาววัชชีมาใช้ โดยเริ่มตั้งแต่การประชุมปรึกษาหารือ หรือถกเถียงกันเพื่อหาข้อยุติและสรุปประเด็นปัญหาที่เห็นต่างกันระหว่างฝ่ายสนับสนุนกับฝ่ายค้าน เมื่อได้แนวทางที่ทั้งสองฝ่ายเห็นพ้องต้องกันแล้ว ก็บัญญัติเป็นกติกากฎข้อบังคับเพื่อให้ปฏิบัติร่วมกัน ในทางการเมืองบทบัญญัติหรือกฎข้อบังคับอาจเรียกว่าพระราชบัญญัติ พระราชกำหนด ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งชาววัชชีถือปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด โดยไม่ละเมิดบทบัญญัติที่ได้วางไว้แล้ว กล่าวคือ ชาววัชชีจะไม่ล้มล้าง ทำลาย หรือเปลี่ยนแปลงอุปทานิยธรรมนั้นโดยมิได้ผ่านความเห็นชอบในที่ประชุมใหญ่ แล้วบัญญัติสิ่งใหม่ที่ประชุมใหญ่มิได้บัญญัติออกประกาศใช้ อันเป็นการใช้อำนาจโดยมิชอบ สร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในสังคม การเมือง และการปกครอง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันหรือที่มักเรียกว่าความขัดแย้งทางสังคมมิได้เป็นสิ่งเลวร้ายแต่ประการใด กลับเห็นว่า ความคิดเห็นที่หลากหลายเป็นธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น และความขัดแย้งนั้นโดยธรรมชาติของมันจะต้องดำเนินไปในวิถีทางที่ดีขึ้นเสมอ แม้ว่าบางครั้งมันจะเกิดผลร้ายก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นนั้นก็จะป็นบทเรียนให้คู่กรณีรู้จักหลีกเลี่ยงเพื่อไม่ให้เกิดผลร้ายนั้นขึ้นอีก เช่นกรณีความขัดแย้งรุนแรงจนก่อให้เกิดสงครามโลก เพราะทุกฝ่ายต่างตระหนักถึงความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ไม่ว่าจะป็นฝ่ายแพ้หรือชนะ ความหายนะก็เกิดขึ้นกับโลกที่เราอาศัยอยู่โดยรวมนั่นเอง

โลกจึงจำเป็นต้องมีวิธีการในการอยู่ร่วมกันโดยสันติ นั่นก็คือ การใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ประโยชน์ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ดีแล้วคือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์สังคมนั่นเอง เพราะการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยความรุนแรงหรือด้วยวิธีการบังคับขู่เข็ญแบบการใช้กำลังที่เหนือกว่า ไม่ว่าจะด้วยพลังมวลชน หรือด้วยกำลังอาวุธก็ตาม ไม่ใช่ชัยชนะ

ขั้นเด็ดขาด และมีได้เป็นการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง แต่กลับทำให้ปัญหานั้นหมักหมมบ่มเพาะให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงบานปลายยิ่งขึ้นเหมือนที่โลกกำลังเผชิญอยู่

การหมั่นประชุมกันเนื่องนิศย์ หมั่นประชุมกันมากครั้ง เพื่อปรับความเข้าใจ เพื่อหาข้อยุติ เพื่อแก้ไขปัญหา สำหรับโลกยุคโลกาภิวัตน์จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในวิถีชีวิตประจำวัน

๔.๓ วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ระดับโลกุตระ

๔.๓.๑ วาจาว่าด้วยเรื่องตัณหา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงความสุขที่แท้จริงว่า “กามสุขในโลกและทิพยสุขยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งความสุขคือความสิ้นตัณหา”^{๑๕} ดังนั้นความสุขที่แท้จริงของชีวิตคือ การดำเนินชีวิตไปสู่วิถีทางแห่งความสิ้นตัณหาตนเอง ถ้าถามว่าตัณหาคืออะไร ก็ตอบได้ว่าตัณหาคือความทะยานอยากของมนุษย์ ผู้ถูกอวิชชาครอบงำ หลงยึดติดสิ่งอันไม่เป็นสาระแก่นสาร ผูกมัดตัวเองจนสิ้นอิสรภาพทางจิตวิญญาณ ดังมีพุทธพจน์ที่มาในคัมภีร์สังโยชนสูตร^{๑๖} ว่าด้วยสังโยชน์คือตัณหา ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นสังโยชน์อื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้หมู่สัตว์ซึ่งถูกสังโยชน์ผูกมัดแล้วต้องแล่นไป ท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนานเหมือนสังโยชน์คือตัณหา^{๑๗}เลย ภิกษุทั้งหลาย หมู่สัตว์ที่ถูกสังโยชน์คือตัณหาผูกมัดแล้ว ต้องแล่นไป ท่องเที่ยวไปสิ้นกาลนาน”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวแล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

บุคคลผู้มีตัณหาเป็นเพื่อน ท่องเที่ยวไปตลอดกาลยาวนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสารวัฏที่มีสภาวะอย่างนี้และสภาวะอย่างอื่น

ภิกษุรู้โทษนี้ รู้ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ พึงเป็นผู้ไม่มีตัณหา ไม่มีความถือมั่น มีสติสัมปชัญญะอยู่

ในขุททกนิกาย มหานิทเทส อัญญวรรค กามสูตรคณินทเทส ให้ความหมายของคำว่า ตัณหา ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า วิสัฏฐิกา^{๑๘} ดังนี้

^{๑๕}บุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๕๒.

^{๑๖}บุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๓๕๕.

^{๑๗}บุ.ม. (ไทย) ๒๕/๓/๑๐-๑๒.

คือ ความกำหนด ความกำหนดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความหื่น ความหื่นกระหาย ความข็องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่ทำให้พลุกพล่าน ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่มีชาย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ชานไป ธรรมชาติดุจเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติที่เป็นเพื่อน ความคั่นหา คั่นหาที่นำพาไปสู่ภพ คั่นหาจุดป่า คั่นหาจุดป่าทึบ ความเขยชิด ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูฏัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ธรรมชาติที่กระซิบ ธรรมชาติที่กระซิบบ่อย ๆ ธรรมชาติที่กระซิบยิ่ง การกระซิบ กิริยาที่กระซิบ ภาวะที่กระซิบ ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ธรรมชาติที่ทำให้ห้วนไหว ภาวะที่ใครแต่อารมณ์ดี ๆ ความกำหนดในฐานะอันไม่ควร ความโลกเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความใฝ่หา ความหมายปอง กามคั่นหา ภาวคั่นหา วิภาวคั่นหา คั่นหาในรูปภพ คั่นหาในอรูปภพ คั่นหาในนิโรธ^{๒๒} รูปคั่นหา สัททคั่นหา คันธคั่นหา รสคั่นหา โณภูฏัพพคั่นหา รัสมคั่นหา โอชะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อวารณ นีวรณ เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยภูฏาน (กิเลสที่กลุ่มมจิด) คั่นหาจุดเถาว์ลย์ ความปรารถนาวัตถุอย่างต่าง ๆ รากเหง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร วิสัยแห่งมาร คั่นหาจุดแม่น้ำ คั่นหาจุดตาข่าย คั่นหาจุดโซ่ตรวน คั่นหาจุดสมุทร อภิขมา (ความฟุ้งเล็งอยากได้ของเธอ) อกุศลมูลคือโลภะ

คำว่า วิสตัดิกา มีความหมายว่า แผ่ไป ชานไป ขยายไป ครอบงำ สะท้อนไป เป็นตัวการให้พุดผิด มีรากเป็นพินัย มีผลเป็นพินัย เป็นตัวการให้บริโกลสิ่งมีพินัย

อีกนัยหนึ่ง คั่นหาที่แผ่ไป คือชานไป ขยายไปในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ตระกูลหมุกณะ อวาต ลาก ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจย เกสัชบริจาร กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน รูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ที่รับรู้แล้ว และธรรมารมณที่พึงรู้แจ้ง ฉะนั้น จึงชื่อว่าวิสตัดิกา

^{๒๒} คั่นหาในนิโรธ คือคั่นหาที่ประกอบด้วยอุจเฉททิกุณฐิ ขุ.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๕.

๔.๓.๑.๑ ปัจจัยให้เกิดตัณหา

ในขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ตัณहुปปาทสูตร ว่าด้วยที่เกิดตัณหา พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเมื่อเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ย่อมเกิดขึ้นในที่เกิดตัณหา ๔ อย่างนี้ ที่เกิดตัณหา ๔ อย่างอะไรบ้าง คือ

๑. ตัณหาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะจิวรเป็นเหตุ
๒. ตัณหาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ
๓. ตัณหาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะเสนาสนะเป็นเหตุ
๔. ตัณหาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะสมบัติและวิบัติเป็นเหตุ

ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเมื่อเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ย่อมเกิดขึ้นในที่เกิดตัณหา ๔ อย่างนี้แล”^{๒๓}

ในทีฆนิกายมหารวรรค มหานิทานสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนท์ว่า “เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เธอพึงทราบเหตุผลที่เวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าเวทนาคือเวทนาที่เกิดจากจักษุสัมผัส เวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัส เวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัส เวทนาที่เกิดจากชีวหาสัมผัส เวทนาที่เกิดจากกายสัมผัส และเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัส ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง เมื่อเวทนาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะเวทนาดับไปตัณหาจะปรากฏได้หรือ”

ท่านอานนท์ทูลตอบว่า “ปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า “อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งตัณหา ก็คือเวทนานั่นเอง

อานนท์ ด้วยเหตุดังนี้แล

เพราะอาศัยเวทนา	ตัณหาจึงมี
เพราะอาศัยตัณหา	ปริยเสนา (การแสวงหา) จึงมี
เพราะอาศัยปริยเสนา	ลาภะ (การได้) จึงมี
เพราะอาศัยลาภะ	วินิจจยะ (การกำหนด) จึงมี
เพราะอาศัยวินิจจยะ	ฉันทราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงมี
เพราะอาศัยฉันทราคะ	อัสโณसानะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี
เพราะอาศัยอัสโณसानะ	ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี

^{๒๓}ขุ.อิตฺติ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๓๕๕.

เพราะอาศัยปริศนาคะ	มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงมี
เพราะอาศัยมัจฉริยะ	อาร์กยะ (ความหวงกั้น) จึงมี
เพราะอาร์กยะเป็นเหตุ	บาปอกุศลธรรมเป็นอนเนก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศีลตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพุดขึ้นเสียวว่า ‘มิ่งมิ่ง’ การพุดต่อเสียด และการพุดเท็จ” ^{๒๔}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงกระบวนการแห่งตัณหาที่เกิดขึ้นในใจของผู้คน เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัยปรุงแต่งเมื่อมีตัณหาจึงเกิดการแสวงหาประโยชน์เพื่อตนเองและพวกพ้อง ที่สุดเมื่อความเห็นแก่ประโยชน์ตนและพวกมีมากจนไม่นึกถึงประโยชน์ส่วนรวม ความหายนะอันเกิดจากความขัดแย้งรุนแรงย่อมเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะผลประโยชน์ที่ต่างฝ่ายต่างหวงกั้นโดยไม่ยอมประนีประนอมกันนั่นเอง อันที่จริงกระบวนการแห่งตัณหาจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หากมนุษย์ทั้งหลายไม่มีอวิชา แต่เพราะมีอวิชาเป็นต้นเหตุแห่งปัจจัยการทั้งปวง บาปอกุศลธรรมเป็นอนเนกจึงย่อมเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากกระบวนการแห่งปฏิจสมุปบาทสายเกิด (อนุโลม) ดังนี้

ปฏิจสมุปบาทอนุโลม

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย กายนี้มีมิใช่ของพวกเธอ ทั้งมิใช่ของคนอื่น กายนี้กรรมเก่าควบคุมไว้ จิตประมวลไว้ พึงเห็นว่า เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมมนสิการปฏิจสมุปบาทอย่างดีโดยแยกคายในกายนั้นว่า

เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี	สิ่งนี้จึงมี
เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น	สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
เพราะสิ่งนี้ไม่มี	สิ่งนี้จึงไม่มี
เพราะสิ่งนี้ดับไป	สิ่งนี้จึงดับไป คือ
เพราะอวิชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญานจึงมี
เพราะวิญญานเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สพายตนะจึงมี
เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี

^{๒๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๒-๑๐๓/๖๐-๖๑.

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรามรณะจึงมี

ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจก็มีพร้อม ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้^{๒๕}

ในที่นี้เห็นได้ว่า ตัณหาเป็นทุกข์ตั้ง เวทนาเป็นสมุทัยตั้ง การสลัดออกจากตัณหาและเวทนาแม้ทั้งสองเป็นนิโรธตั้ง การรู้ชัดความดับแห่งตัณหาและเวทนาเป็นมคฺคตั้ง^{๒๖}

๔.๓.๑.๒ ปัจจัยความดับตัณหา

จากพุทธพจน์ดังกล่าวทำให้ทราบว่า ความสุขที่แท้จริงของชีวิต คือการรู้ชัดตามความเป็นจริงถึงกระบวนการความดับแห่งเวทนาและตัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุหรือปัจจัยให้เกิดอุปาทาน จนสามารถลดละความยึดมั่นถือมั่น สลัดออกจากอวิชชาทั้งหลายได้ ชีวิตจึงจะเป็นอิสระจากสังสารวัฏที่เจือด้วยทุกข์ และปัจจัยการที่เกื้อหนุนให้ดับตัณหาซึ่งเป็นทุกข์นั้น คือปฏิจจนสมุปปาทฝ่ายปฏิโลม ได้แก่ การดับที่ต้นเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์คือ อวิชชา

อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกข์สมุทัย ความไม่รู้ในทุกข์นิโรธ ความไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจนสมุปปาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรมานปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา ข่ายคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นีตรัสเรียกว่า อวิชชา^{๒๗}

^{๒๕} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๒.

^{๒๖} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๖/๔๔๒.

^{๒๗} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๐๖/๒๘๒.

ดังนั้นตามหลักปัจจุสมุปบาท เมื่อวิชาดับไปไม่เหลือ กระบวนการแห่งปัจจุอาการก็จะดับตามไปด้วยจนหมด นั่นก็คือ ดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ดังกระบวนการปัจจุสมุปบาทฝ่ายปฏิบัติหรือฝ่ายดับ ดังนี้

ปัจจุสมุปบาทปฏิบัติ

“เพราะอวิชชาสารอก ^{๒๔}	ดับไปไม่เหลือ สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สพายนะจึงดับ
เพราะสพายนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรามรณะจึงดับ

ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจก็ดับไป ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้^{๒๕} ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าเมื่อกองทุกข์ดับแล้ว ก็เปรียบเสมือนกองไฟที่มอดแล้ว ไร้ควัน เหลือแต่ความว่าง ไม่มีอะไรต้องทุกข์อีก

“บุคคลพิจารณาเห็น โลกโดยความว่างเปล่า ด้วยการพิจารณาเห็นสังขารเป็นของว่างเปล่า เป็นอย่างไร

คือ บุคคลย่อมไม่ได้แก่นสารในรูป แก่นสารในเวทนา แก่นสารในสัญญา แก่นสารในสังขาร แก่นสารในวิญญาณ

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่มีแก่นสาร ไร้แก่นสาร ปราศจากแก่นสาร โดยสาระแห่งแก่นสารที่เป็นของเที่ยง...ที่เป็นสุข...ที่เป็นตัวตน โดยความเป็นของเที่ยง โดยความเป็นของยั่งยืน โดยความเป็นของมั่นคง หรือโดยความเป็นของไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา...

^{๒๔} สารอก ในที่นี้หมายถึง อวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ คือนิพพาน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑-๓/๒-๖.

^{๒๕} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๒-๓๑๓.

ภิกษุทั้งหลาย คนพึงเอาหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ที่มีอยู่ในเขตวันวิหารนี้ไปเผา หรือจัดการไปตามรูปเรื่อง เธอทั้งหลายจะพึงมีความคิดอย่างนี้บ้างใหม่ว่า “คนยอมเอาพวกเราไปเผา หรือจัดการไปตามรูปเรื่อง”

“ความดำริเช่นนั้น ไม่มีเลย พระเจ้าข้า”

“ข้อนี้ เป็นเพราะเหตุไร”

“เพราะนั่น มิใช่อดีตา หรือของเนื่องด้วยอดีตาของข้าพระองค์ทั้งหลายพระเจ้าข้า”

“อย่างเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดมิใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสิ่งนั้น สิ่งที่คุณทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน

ภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่ามิใช่ของเธอทั้งหลาย รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ มิใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณนั้น รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณที่คุณทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขตลอดกาลนาน รวมความว่า บุคคลพิจารณาเห็น โลกโดยความว่างเปล่าเป็นอย่างนี้บ้าง...อานนท เพราะโลกว่างจากอดีตาหรือจากสิ่งเนื่องด้วยอดีตา ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ‘โลกว่าง’ อานนท อะไรเล่าที่ว่างจากอดีตา หรือจากสิ่งเนื่องด้วยอดีตา อานนทจักขุแลว่างจากอดีตาหรือจากสิ่งเนื่องด้วยอดีตา รูปว่าง...จักขุวิญญาณว่าง...จักขุสัมผัสสว่าง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขเวทนา เป็นทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็ว่างจากอดีตาหรือจากสิ่งเนื่องด้วยอดีตา โสตะว่าง...เสียงว่าง...ฆานะว่าง...กลิ่นว่าง...ชีวหาว่าง...รสว่าง...กายว่าง...โผฏฐัพพะว่าง...ใจว่าง...ธรรมารมณ์ว่าง...มโนวิญญาณว่าง...มโนสัมผัสก็ว่าง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขเวทนา เป็นทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างจากอดีตา หรือจากสิ่งเนื่องด้วยอดีตา ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ‘โลกว่าง’ บุคคลพิจารณาเห็น โลกโดยความว่างเปล่า เป็นอย่างนี้บ้าง...

ภิกษุยอมไม่มีแก่บุคคลผู้พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมล้วน ๆ

และความสืบเนื่องแห่งสังขารล้วน ๆ ตามที่เป็นจริง

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็น โลกว่างเสมอด้วยหญ้าและท่อนไม้ ด้วยปัญญา

เมื่อนั้น เขาย่อมไม่ปรารถนาอะไรอื่น นอกจากความไม่ปฏิสนธิ

บุคคลพิจารณาเห็น โลกโดยความว่างเปล่า เป็นอย่างนี้บ้าง”^{๑๑๑}

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๑๓-๓๒๓.

พุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทมองสรรพสิ่งเป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดดับภายใต้กฎไตรลักษณ์ แท้จริงนั้น วัตถุ สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ล้วน เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งกันขึ้นท่ามกลางความว่างเปล่าหรือสุญญตาเท่านั้น มิใช่เนื้อแท้แห่งธรรมที่มีอัตตาที่แท้จริง

เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนจึงใคร่จะกล่าวไว้ในที่นี้ว่า สัจจะมีอยู่ ๒ อย่างคือ สมมุติสัจจะจริงโดยสมมุติ และปรมาตตสัจจะจริงโดยปรมาตต เมื่อเราใช้คำพูดในชีวิตประจำวัน เช่น “เรา” “ท่าน” “สัตว์” “บุคคล” เป็นต้น เราไม่ได้โกหกกัน เพราะไม่มีตัวตนหรือสัตว์เช่นนั้น แต่เราพูดความจริงตามสมมุติของชาวโลก แต่สำหรับปรมาตตสัจจะแล้ว ไม่มี “เรา” หรือ “สัตว์” ในความจริงแท้ เป็นแต่เพียงมีอยู่โดยการบัญญัติเท่านั้น^{๓๑}

เมื่อเรามีสดวงตามองเห็นตามความเป็นจริงว่าธรรมทั้งหลายไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะไม่มีอะไรยึดได้เลย ในปรมาตตธรรมนั้นมีแต่จิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่เป็นสภาวะแห่งความว่างเปล่าเกิดขึ้นตามเหตุและปัจจัยเท่านั้น หากเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งแล้วความทุกข์หรือเหตุแห่งความทุกข์ย่อมถูกสลัดออก ถูกตัดได้โดยเด็ดขาดด้วยปัญญาความรู้แจ้ง จนสามารถก้าวล่วงหรือหลุดพ้นจากสังสารวัฏอยู่เหนือความทุกข์ ความเปลี่ยนแปลงใด ๆ ด้วยใจที่สงบสุขอย่างแท้จริง เข้าถึงสุญญตวิโมกข์ ความหลุดพ้นโดยว่างจากราคะ โทสะ โมหะ เห็นนามรูปโดยความเป็นอนัตตาได้ในที่สุด

เรื่องว่าด้วยความว่าง ผู้ศึกษาพึงดูเพิ่มเติมในสุญญตภา^{๓๒} เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องความว่างให้ละเอียดต่อไป

สรุปได้ว่า ความทุกข์คือต้นตอที่เกิดจากเวทนา และความสุขที่แท้จริงของชีวิตคือการดับหรือการสลัดออกจากเวทนาและต้นตอ มองโลกด้วยดวงตาที่เห็นความว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งทีเนื่องด้วยอัตตา มีความเพียรมุ่งดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ ๘ สู่อุณหภูมิพ้นจากสังสารวัฏในที่สุด

๔.๓.๑.๓ ทางดับต้นตอด้วยสติปัญญา ๔

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุ ซึ่งกัมมาศัมมะ แคว้นกุรุ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสเรื่องการเจริญสติปัญญาว่า

^{๓๑}Venerable Dr. W. Rahula, **What the Buddha Taught**, 5th ed., (Bangkok : How Trai Foundation, 2004), p. 55.

^{๓๒}พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๖-๔๘/๕๒๔-๕๓๕.

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและ
ปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔
ประการ”^{๓๓}

สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกได้”

๑. กายานุปัสสนา^{๓๔}

การพิจารณากาย ได้แก่ หมวดลมหายใจเข้าออก หมวดอิริยาบถ หมวดสัมปชัญญะ
หมวดมนสิการสิ่งปฏิภูล หมวดมนสิการธาตุ หมวดป้าห้า ๕ หมวด

ในที่นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาหมวดที่จำเป็นสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานบางหมวดมา
แสดงเพื่อความเข้าใจถึงเส้นทางแห่งความสุขที่แท้จริง คือ หมวดลมหายใจเข้าออก หมวดอิริยาบถ
และหมวดสัมปชัญญะ

หมวดลมหายใจเข้าออก

“ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ว่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี
ไปสู่เรือนว่าง^{๓๕} ก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก

เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้ายาว’

เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกยาว’

^{๓๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔-๓๗๕/๓๐๒-๓๐๓.

^{๓๕}เรือนว่าง หมายถึง ที่สงัด ได้แก่ ๑. ภูเขา ๒. ซอกเขา ๓. ถ้ำ ๔. ป้าห้า ๕. ป้าฎ ๖. ที่แจ้ง ๗. ลอม
ฟาง ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๐/๒๔๘.

เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้าสั้น’
เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกสั้น’
สำเนียงว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจเข้า’
สำเนียงว่า ‘เรากำหนดรู้กองลมทั้งปวง หายใจออก’
สำเนียงว่า ‘เราระงับกายสังขาร หายใจเข้า’
สำเนียงว่า ‘เราระงับกายสังขาร หายใจออก’

หมวดอิริยาบถ

“ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง

ภิกษุเมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่า ‘เราเดิน’ เมื่อยืน ก็รู้ชัดว่า ‘เรายืน’ เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า ‘เรานั่ง’ หรือ
เมื่อนอน ก็รู้ชัดว่า ‘เรานอน’

ภิกษุนั้น เมื่อดำรงกายอยู่ในอาการใด ๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอาการนั้น ๆ”

หมวดสัมปชัญญะ

“ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง

ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ

ทำความรู้สึกตัวในการแลดู การเหลียวดู

ทำความรู้สึกตัวในการคู้เข้า การเหยียดออก

ทำความรู้สึกตัวในการครองสังฆาฏิ บาตร และจีวร

ทำความรู้สึกตัวในการจัน การตีม การเคี้ยว การดื่ม

ทำความรู้สึกตัวในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง

ด้วยวิธีนี้ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกอยู่
หรือพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในกายอยู่
พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในกายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับ
ในกายอยู่”

๒. เวทนานุปัสสนา^{๓๖}

“ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ คือการพิจารณาเวทนา โดยภิกษุในธรรมวินัยนี้

- เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนา’
- เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยทุกขเวทนา’
- เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา’
- เมื่อเสวยสุขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนาที่มีอามิส’
- เมื่อเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส’
- เมื่อเสวยทุกขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยทุกขเวทนาที่มีอามิส’
- เมื่อเสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส’
- เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่มีอามิส’
- เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า ‘เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาที่ไม่มีอามิส’

ด้วยวิธีนี้ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่...”

๓. จิตตานุปัสสนา^{๓๗}

“ภิกษุพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ คือการพิจารณาจิตโดยภิกษุในธรรมวินัยนี้

จิตมีราคะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตมีราคะ’
จิตปราศจากราคะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตปราศจากราคะ’
จิตมีโทสะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตมีโทสะ’
จิตปราศจากโทสะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตปราศจากโทสะ’
จิตมีโมหะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตมีโมหะ’
จิตปราศจากโมหะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตปราศจากโมหะ’
จิตหดหู่	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตหดหู่’
จิตฟุ้งซ่าน	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตฟุ้งซ่าน’
จิตเป็นมหัคคตะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตเป็นมหัคคตะ’

^{๓๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓-๓๑๔.

^{๓๗}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔-๓๑๕.

จิตไม่เป็นมหัคคะ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตไม่เป็นมหัคคะ’
จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า’
จิตเป็นสมาธิ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตเป็นสมาธิ’
จิตไม่เป็นสมาธิ	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตไม่เป็นสมาธิ’
จิตหลุดพ้นแล้ว	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตหลุดพ้นแล้ว’
จิตไม่หลุดพ้น	ก็รู้ชัดว่า	‘จิตไม่หลุดพ้น’

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นจิตภายในอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอก...”

๔. ชัมมานุปัสสนา^{๓๘}

การพิจารณาธรรม ได้แก่ หมวดนิรณัม หมวดขันธ หมวดอายตนะ หมวดโพชฌงค์ และ หมวดสังขะ ในที่นี้ผู้วิชัยขอศึกษาการพิจารณาธรรมหมวดสังขะ โดยสรุปดังนี้

“ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔ อยู่

ทุกข์อริยสัจ คือ ชาติ (ความเกิด) ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นทุกข์ การประสบกับ อารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์

ทุกข์สมุทฺทยอริยสัจ คือ ตัณหาเป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ สหระคตด้วยความกำหนดยินดี เป็นเหตุเพิลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

ก็ตัณหานี้แหละเมื่อเกิดขึ้น เกิดที่ไหน เมื่อตั้งอยู่ ตั้งอยู่ที่ไหน

คือ ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่ปิยรูปสาตรูปนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ปิยรูปสาตรูปนี้

อะไรเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก

คือจักขุเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่จักขุนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่จักขุนี้ โสตะ...ฆานะ...ชีวหา...กาย...มโนเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่มโนนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่มโนนี้

^{๓๘}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒-๔๐๓/๓๑๖-๓๓๘.

รูปเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่รูปนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปนี้ เสียง...กลิ่น...รส... โสภณวัตถุ...ธรรมารมณ์เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...จักขุวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...มโนวิญญาณเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...จักขุสัมผัสสชาเวทนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...มโนสัมผัสสชาเวทนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...รูปสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...สัมผัสสัญญาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...รูปสัญญาเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...สัมผัสสัญญาเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...รูปตัณหาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...สัมผัสตัณหาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...รูปวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...สัมผัสวิตกเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...รูปวิจารณ์เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก...สัมผัสวิจารณ์เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิด ก็เกิดที่สัมผัสวิจารณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่สัมผัสวิจารณ์นี้ นี้เรียกว่าทุกขสมุทัย^{๓๕}

ทุกขนิโรธอริยสัง คือความดับตัณหานั้นนั่นแล โดยไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

ก็ตัณหานี้ เมื่อละ ละที่ไหน เมื่อดับ ดับที่ไหน

คือ ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้เมื่อละ ก็ละที่ปิยรูปสาตรูปนี้ เมื่อดับ ก็ดับที่ปิยรูปสาตรูปนี้ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัง^{๓๖}

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. **สัมมาทิฐิ** คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)

๒. **สัมมาสังกัปปะ** คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาม ความดำริในการไม่เบียดเบียน

๓. **สัมมาวาจา** คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า

๔. **สัมมากัมมันตะ** คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม

^{๓๕}จ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๔/๕๓-๕๔.

^{๓๖}จ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๕/๕๔.

๕. **สัมมาอาชีวะ** คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

๖. **สัมมาวายามะ** คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ก. สร้างนันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

ข. สร้างนันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ค. สร้างนันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

ง. สร้างนันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๗. **สัมมาสติ** คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

ก. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ข. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่...

ค. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่...

ง. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๘. **สัมมาสมาธิ** คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ก. สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

ข. เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

ค. เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’

ง. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธ์เพราะอุเบกขาอยู่

ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ด้วยวิธีนี้ ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน^๑อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่^๒ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

หรือว่า ภิกษุนั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘ธรรมมีอยู่’ ก็เพียงพออาศัยเจริญญาณเจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก”^๓

๔.๓.๑.๔ อานิสงส์การเจริญสติปัฏฐาน ๔

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองผลของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สรุปได้ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเป็นอนาคามี

๗ ปีจนงไขว้^๔ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๖ ปี...ตลอด ๕ปี...ตลอด ๔ ปี...ตลอด ๓ ปี...ตลอด ๒ ปี...ตลอด ๑ปี...ตลอด ๗ เดือน...ตลอด ๖ เดือน...ตลอด ๕ เดือน...ตลอด ๔ เดือน...ตลอด ๓ เดือน...ตลอด ๒ เดือน...ตลอด ๑ เดือน...ตลอดครึ่งเดือน พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง ...

ภิกษุทั้งหลายครึ่งเดือนจนงไขว้ บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ วัน พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักได้เป็นอนาคามี^๕

สรุปได้ว่า ทางดำเนินสู่ความสงบสุขที่แท้จริง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งสอดคล้องกับปัจจัยการสายปฏิกูลม คือสายดับทุกข์ ได้แก่ การดับตัณหา โดยการสลัดออกหรือการตัดเวทนา ซึ่งเป็นตัวสมุทัย เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ให้ขาดลงโดยเด็ดขาด ขณะเดียวกันก็ทำลายอวิชชา คือโมหะ

^๑ธรรมทั้งหลายภายใน หมายถึงอริยสัจ ๔ ของตน (ที.ม.อ. (บาลี) ๔๐๓/๔๒๑).

^๒ธรรมทั้งหลายภายนอก หมายถึงอริยสัจ ๔ ของผู้อื่น (ที.ม.อ. (บาลี) ๔๐๓/๔๒๑).

^๓ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒-๔๐๓/๓๓๕-๓๓๘.

^๔๗ ปีจนงไขว้ หมายถึงว่าอย่างไรก็ตามจะเจริญสติปัฏฐาน ๗ ปีเลย แม้เพียง ๖ ปี...๕ ปี...๓ วัน ก็สามารถบรรลุอรหัตตผลหรืออนาคามีผลได้ ที.ม.อ. (บาลี) ๔๐๔/๔๒๒.

^๕ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔-๔๐๕/๓๓๘-๓๔๐.

ความหลง ความไม่รู้^{๔๖}ไปด้วย เพราะเมื่อวิชาเกิดขึ้น ก็หมายถึงแสงสว่างแห่งปัญญาได้สาดส่อง
ความมืดแห่งวิชาให้สิ้นไป ส่วนการดับทุกข์ในอริยสัจ ๔ ท่านให้ดับที่ปิยรูปสาตรูป

๔.๓.๒ ตัวอย่างการปฏิบัติระดับโลกุตระ

ประโยชน์ยอดเยี่ยม คือ ประโยชน์สูงสุดนั้น พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้แล้วในอนุรุท
มหาวิตักกสูตร^{๔๖} ว่าด้วยมหาปุริสวิตกของพระอนุรุทระ ผู้ได้อยู่จำพรรษาที่ป่าจันทน์วัน
เจติ แต่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจไม่แนบนักได้ทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม
คือบรรลอรุหัตถผล อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจ
ที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ โดยมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

ขณะที่ท่านพระอนุรุทระปลีกเร้นอยู่ในที่สงัด กำลังตรึกมหาปุริสวิตกอยู่ พระผู้มีพระภาค
ทรงทราบความคิดของท่านพระอนุรุทระด้วยพระทัยแล้ว ทรงหายจากเภสภามิคทายวัน เขตกรุง
สูงสูมารคิระ แคว้นภักคะ ไปปรากฏต่อหน้าท่านพระอนุรุทระตรัสชมการตรึกมหาปุริสวิตก ๘
ประการของท่านพระอนุรุทระ แล้วเพิ่มข้อที่ ๘ ให้ว่า ‘นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ยินดีในนิปปีญจ
ธรรม (นิพพาน) ผู้พอใจในนิปปีญจธรรม ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในปปีญจธรรม (ตัณหา
มานะ ทิฏฐิ) ผู้พอใจในปปีญจธรรม’

ทรงตรัสต่อไปว่า เมื่อใดเธอจักตรึกมหาปุริสวิตก ๘ ประการ เมื่อนั้นพึงหวังได้ว่า
‘จักสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย...บรรลุปฐมฌานสร้างสรรค์ทุกขนิมิต...ตติยฌาน...จตุตถ
ฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่’ ...เธอจักได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง ซึ่งเป็น
เครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก...จากนั้นทรงตรัส
แนะให้ท่านพระอนุรุทระอยู่จำพรรษาที่ป่าจันทน์วัน แคว้นเจติต่อไป แล้วทรงหายจากที่นั่น
ไปปรากฏที่เภสภามิคทายวัน ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ แล้วรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสแสดง
มหาปุริสวิตก ๘ ประการ คือ

๑. นี่เป็นธรรม^{๔๗}ของบุคคลผู้มักน้อย ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มักมาก
๒. นี่เป็นธรรมของบุคคลผู้สันโดษ ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ไม่สันโดษ
๓. นี่เป็นธรรมของบุคคลผู้สงัด ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในการคลุกคลี

^{๔๖}ดูรายละเอียดใน อัง.อรรถก.อ. (ไทย) ๒๓/๓๐/๒๓๘-๒๓๖.

^{๔๗}ธรรมในที่นี้หมายถึงโลกุตตรธรรม ๘ (อัง.อรรถก.อ. (บาลี)) ๓/๓๐/๒๕๐.

๔. นี่เป็นธรรมของบุคคลผู้ปรารถนาความเพียร ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้เกียจคร้าน
๕. นี่เป็นธรรมของบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้หลงลืมสติ
๖. นี่เป็นธรรมของบุคคลผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มีใจไม่ตั้งมั่น
๗. นี่เป็นธรรมของบุคคลผู้มีปัญญา ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มีปัญญาทราวม
๘. นี่เป็นธรรมของบุคคลผู้ยินดีในนิปปีญจธรรม ผู้พอใจในนิปปีญจธรรม ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในปัญจจธรรม ผู้พอใจในปัญจจธรรม

สรุปว่า ประโยชน์ยอดเยี่ยม ประโยชน์อย่างยิ่ง หรือประโยชน์สูงสุด คือการที่ตนเองสามารถสลัดทิ้ง หลุดพ้น เป็นอิสระจากสังสารวัฏ ตัดขาดจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความกำจัดอัสมิมานะได้เป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๔๘}

๔.๔ วาจาเพื่อการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

ในวิถีชีวิตของมนุษย์นั้น เราต่างก็ยอมรับกันแล้วว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม” (Social Animals) ฉะนั้นท่ามกลางโลกแห่งข้อมูลข่าวสาร และภาวะเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ตลอดจนการเจริญเติบโตขึ้นอย่างมากของสังคมเมือง จนเกิดความแออัดยัดเยียดในหลาย ๆ เมืองทั่วโลก ปัญหาสังคมที่สลับซับซ้อนจึงมีมากขึ้นเป็นลำดับ มีปัญหาใหม่ ๆ สารพัดอย่างเกิดขึ้นตลอดเวลา เช่น ภัยเกี่ยวกับชีวิตและทรัพย์สิน ภัยยาเสพติด โรคภัยไข้เจ็บชนิดใหม่ที่รักษายาก ภัยธรรมชาติ ภัยสงคราม ภัยก่อการร้าย การฉ้อฉล และที่สำคัญคือภัยที่เกิดจากความแตกแยกทางสังคม อันได้แก่ ความขัดแย้งทางความคิด ความขัดแย้งทางการเมือง การปกครอง เป็นต้น

ผู้วิจัยเห็นว่าปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมาโดยสังเขปนั้น เป็นทุกขอริยสัจที่เราจำเป็นต้องกำหนดรู้ หรือทำความเข้าใจ (ปริญญาธรรม) โดยเฉพาะความทุกข์ที่เกิดจากความขัดแย้งทางความคิดที่ไม่ได้รับการแก้ไขโดยสันติวิธี ก่อเกิดความแตกแยก อันนำไปสู่ความรุนแรงทางสังคม การเมือง การปกครอง เป็นต้น ซึ่งสมาชิกในสังคมต่างก็ต้องช่วยกันละเลิกหรือแก้ไข กำจัดให้หมดไป (ปหานัตถัพพธรรม) เพื่อเป้าหมายคือความสุขความเจริญของสังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติให้ถึง หรือทำให้แจ้ง (สังนิภาตถัพพธรรม) ทั้งนี้ก็ด้วยวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเพื่อก้าวให้ถึงเป้าหมาย คือธรรมที่ดำเนินไปเพื่อเพิ่มพูนความงอกงามแก่ความสุขความเจริญของสังคมนั่นเอง (ภาเวตถัพพธรรม)

^{๔๘}พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๕๐.

๔.๔.๑ ความหมายของความขัดแย้ง

คำว่า “ความขัดแย้ง” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “conflict” มาจากภาษาละตินว่า “confligere” แปลว่า การต่อสู้ (fight) การทำสงคราม (warfare) ความไม่ลงรอย ความเข้ากันไม่ได้ (incompatibility) การขัดกันซึ่งกันและกัน การเป็นปรปักษ์ (opposition) หมายความว่า การที่บุคคลสองคนหรือกลุ่มบุคคลมีความเห็น ความเชื่อ ความต้องการต่างกัน การโต้แย้ง การโต้เถียง การดิ้นรน การต่อสู้และการแข่งขันกัน^{๔๕}

ความหมายของความขัดแย้งดังกล่าว ในที่นี้ จึงหมายถึงการใช้วาจาที่มีการโต้แย้ง การโต้เถียงกันระหว่างบุคคลสองคนหรือกลุ่มบุคคลสองฝ่ายที่มีความเห็น ความเชื่อ ความต้องการทางผลประโยชน์ต่างกัน อันอาจนำมาซึ่งความไม่พอใจ ความเกลียดชัง การด่าทอ การใช้คำหยาบ คำเสียดสี จนกลายเป็นชนวนให้เกิดความรุนแรง เช่น การกระทบกระทั่ง การทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกัน กระทั่งการเกิดจลาจลนองเลือด ทั้งนี้ก็เนื่องจากการใช้วาจาที่ไม่สร้างสรรค์นั่นเอง

๔.๔.๒ การแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยหลักอริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ นอกจากจะเป็นธรรมแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลายแล้ว ยังสามารถนำหลักการแห่งอริยสัจ ๔ มาใช้แก้ปัญหาในวิถีชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี โดยการปฏิบัติตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. ทุกขอริยสัจ ควรกำหนดรู้ หมายถึง การศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสถานะที่เป็นทุกข์ ในทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา คือการทำความเข้าใจปัญหาและกำหนดขอบเขตของปัญหาให้ชัดเจน

๒. ทุกขสมุทัยอริยสัจ ควรละ หมายถึง การกำจัดเหตุแห่งทุกข์ ในทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา คือการแก้ไขจุดต้นเหตุของปัญหา

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ ควรทำให้แจ้ง หมายถึง การบรรลุภาวะดับทุกข์ คือภาวะหมดปัญหา ในทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา คือการแก้ปัญหาที่ได้ผลลุล่วงไปด้วยดี

^{๔๕}Reymond W. Mack and John Peace, **Sociology and Social Life**, (New York : D Van Nostrand Company, 1973), p. 68.

๔. ทุกชนิดโรคมินิปฏิบัติทอริยสัง ควรให้เจริญ หมายถึง การลงมือปฏิบัติตามมรรค ในทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา คือการกำหนดวิธีปฏิบัติการแก้ปัญหา แล้วลงมือกระทำตามวิธีการ เพื่อ การบรรลุผลที่ต้องการ

ทั้ง ๔ ขั้นตอนดังกล่าว ใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาโดยครอบคลุมได้ทุก ๆ ปัญหา แม้กระทั่งการทำวิจัยในสาขาวิชาต่าง ๆ ตลอดจนกระทั่งการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ทั่วไป ก็สามารถให้หลักอริยสัง ๔ เพื่อผลแห่งการบรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้ทุกกรณี

ยกตัวอย่างปัญหาความขัดแย้ง เรื่องการระงับความทะเลาะของหมู่พระญาติ ซึ่งวิวาทกัน เพราะปัญหาเรื่องน้ำที่ใช้อุปโภคบริโภค จนเกิดการแย่งน้ำกันขึ้นระหว่างพวกเจ้าศากยะและพวก เจ้าโกลิยะ (เนื้อเรื่องอยู่ในบทที่ ๓ หน้า ๖๕) กรณีดังกล่าวหากใช้หลักอริยสัง ๔ ในการแก้ปัญหา กระทำได้ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นแรก การกำหนดรู้ปัญหา คือเมื่อทำความเข้าใจปัญหาและขอบเขตของปัญหาแล้ว เห็นได้ว่า ปัญหาที่สำคัญเกิดขึ้น ๒ ประการ คือ ปัญหาทางกายภาพของภูมิประเทศระหว่างสอง นคร และปัญหาด้านจิตใจของผู้คนแต่ละฝ่าย

ปัญหาทางกายภาพ คือ การทำนาข้าว เมื่อถึงต้นเดือนมิถุนายน ต้นข้าวที่เพาะปลูกไว้เริ่ม เหี่ยวเพราะขาดน้ำ ถ้าหากได้น้ำไม่เพียงพอต้นข้าวก็จะแห้งตายทั้งหมด

ปัญหาด้านจิตใจ พวกทาสกรรมกรของทั้งสองนครต่างก็เกิดความทุกข์ใจ ต่างฝ่ายต่าง ต้องการน้ำให้เพียงพอต่อการเพาะปลูกในนาของฝ่ายตน กล่าวอีกฝ่ายจะผันน้ำเข้ามาของตน มากกว่า ทำให้ฝ่ายตนขาดแคลนน้ำ ความร้อนใจนี้ลุกลามไปในชนทุกระดับกระทั่งเจ้าผู้ครองนคร ทั้งสองฝ่าย

ขั้นที่สอง การละ คือการกำจัดต้นเหตุของปัญหา ซึ่งกรณีนี้จะเห็นได้ว่าต้นเหตุของความ ขัดแย้งก็เกิดจาก ๒ ปัจจัยดังกล่าว คือปัญหาทางกายภาพและปัญหาด้านจิตใจ

ปัญหาทางกายภาพ คือ แม่น้ำโรहिณีเป็นแม่น้ำเพียงสายเดียวที่ผ่านทั้งสองนคร โดยใช้ ทำนบอันเดียวกัน และปริมาณน้ำในต้นเดือนมิถุนายนมีน้ำน้อยไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูกหาก ต้องใช้พร้อม ๆ กันทั้งสองนคร

ปัญหาด้านจิตใจ จะเห็นว่าทั้งสองฝ่ายต่างก็เกิดทุกข์เวทนาทางใจขึ้นอย่างหลีกเลี่ยง ไม่ได้ และเพราะเวทนานี้เอง ตัณหาจึงมี เพราะอาศัยตัณหา ปริยเสนา (การแสวงหา) จึงมี...เพราะ อาศัยมัจริยะ อารักขา (ความหวงกั้นจึงมี) เพราะอารักขาเป็นเหตุ บำปอกุศลกรรมเป็นอเนก ย่อม

เกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า ‘มึง มึง’ ...

เมื่อวิเคราะห์จากขั้นที่หนึ่งและขั้นที่สอง คือ การกำหนดรู้ปัญหาและการละหรือกำจัด ต้นเหตุของปัญหาแล้ว จะเห็นได้ว่า การที่ทั้งสองนครตกลงกันไม่ได้ จนที่สุดก็ได้เถียงกัน ทะเลาะ กันใหญ่โต ถึงขั้นประหารซึ่งกันและกัน ลูกหลานกระทั้งฝ่ายเจ้าสากยะและเจ้าโกลิตะต่างเตรียมกำลัง ของแต่ละฝ่าย เพื่อทำสงครามฆ่าล้างผลาญกันนั้น ต้นเหตุที่แท้จริงไม่ใช่แม่น้ำ เพราะแม่น้ำมีน้ำมาก หรือน้อยไม่มีผู้ใดอาจกำหนดได้ มันเป็นไปตามฤดูกาลทางธรรมชาติ และไม่ใช่เพราะต้นข้าวกำลัง จะแห้งตาย สิ่งเหล่านั้นเป็นเพียงปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดเวทนาขึ้นในจิตใจของปุถุชนเท่านั้น ตัว ต้นเหตุแท้จริงที่จะต้องกำจัดนั้นคือคณหานั้นเอง คณหาที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของชาวนครทั้งสอง ฝ่ายไม่เลือกแม้เจ้าหรือทาสกรรมกร ต่างก็เกิดความเห็นแก่ตัว กล่าวคือต่างก็เกิดมานะมองเห็น ตัวตนของตนเองเป็นใหญ่ จึงต่างไม่ยอมลงรอยให้กัน นี่เป็นปัญหาที่จะต้องแก้คือการกำจัดคณหา ทิฎฐิ มานะให้สิ้นไป

ขั้นที่สาม การทำให้แจ้ง คือการแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งในที่นี้คือความมีสติรู้จัก ยับยั้งชั่งใจ คำนึงถึงผลได้ผลเสียที่จะเกิดขึ้นนั่นเอง

ขั้นที่สี่ การให้เจริญ คือการกระทำตามวิธีการที่กำหนดไว้ กรณีนี้พระผู้มีพระภาคใช้วิธี โกล่เกลี่ยโดยเดินทางไปโปรดพระประยูรญาติทั้งสองฝ่าย และอุบายที่พระองค์ทรงใช้ คือการ เตือนสติของผู้นำนครทั้งสองด้วยการใช้จุดอ่อนของทั้งคู่ คือมานะกษัตริย์ คล้ายกรณีการใช้วิธี “หนามยอก เอาหนามบ่ง” เพื่อกำจัดต้นเหตุที่ขัดแย้ง ดังนี้

พระศาสดาตรัสถามว่า “น้ำดีราคาเท่าไรมหาพิตร”

พวกพระญาติตอบว่า “มีราคาน้อย พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “กษัตริย์ทั้งหลาย ราคาเท่าไร”

พวกพระญาติ “ขึ้นชื่อว่า กษัตริย์ทั้งหลายหาค่ามิได้พระเจ้าข้า”

พระศาสดา “ก็การที่ท่านทั้งหลาย ยังพวกกษัตริย์ซึ่งหาค่ามิได้ให้ฉิบหาย เพราะอาศัยน้ำ ซึ่งมีปริมาณน้อย ควรแล้วหรือ” พระญาติทั้งสองฝ่ายต่างนิ่งอยู่ พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเตือนพระ ญาติเหล่านั้นว่า เหตุใดจึงได้กระทำความกรรมถึงปานนี้ ถ้าในวันนั้นพระองค์ไม่อยู่ คงเกิดแม่น้ำโลหิต ไหลนองไปทั่วแผ่นดินเพราะการทำสงครามของทั้งสองนคร

กล่าวโดยสรุป การนำพุทธพจน์มาใช้ในการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวันนั้นทำได้ ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียวิสัย และระดับโลกุตรวิสัย

ระดับโลกีย์วิสัย ได้แก่ การปฏิบัติตนเพื่อให้เกิดความสงบสุข ความสมานฉันท์ภายในระดับครอบครัวและระดับสังคม โดยอาศัยอรรถประโยชน์ สร้างความสุขให้แก่ตนเองและสังคมาโรปข้าง

ระดับโลกุตระวิสัย ได้แก่ การรู้จักแสวงหาความสงบสันติที่แท้จริง โดยศึกษาให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของชีวิตตามความเป็นจริงของธรรมดาในธรรมชาติ แล้วดำเนินตามหนทางที่มุ่งสู่ความหลุดพ้น ทั้งในด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในภพนี้และประโยชน์ในภพหน้าให้สมกับที่เกิดมาได้พบพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาหัวข้อเรื่อง “ศึกษาการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” นั้น ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาหลักการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน

วัตถุประสงค์ ๓ ประการดังกล่าว ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลภาคเอกสาร (Documentary Research) อันได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือ หนังสือพิมพ์ และอินเทอร์เน็ต โดยส่วนใหญ่ข้อมูลต่าง ๆ ได้จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย และอรรถกถาที่เกี่ยวข้อง

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

เมื่อได้ศึกษาวิจัยเรื่องการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาทในหลายมุมมอง ก็พบคำตอบที่น่าสนใจเกี่ยวกับความชาญฉลาดในการใช้วาจาให้เป็นประโยชน์ เพื่อการสร้างสรรค์คนเป็นอันดับแรก สร้างสรรค์พระพุทธศาสนาเป็นอันดับต่อมา ทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ดังต่อไปนี้

๑. หลักการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทยึดหลักนวัคตศาสตร์ในการใช้วาจาอย่างมีแบบแผนที่แน่นอน ใช้ภาษาที่ไพเราะ สละสลวย ลึกซึ้ง ก็นใจ นอกจากนี้มีเนื้อหาที่เป็นประโยชน์ในด้านการชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสแล้ว จากการศึกษายังพบว่ามีเรื่องที่น่าสนใจ ๕ ประการ คือ

๑.๑ **การเลือกใช้ภาษา** ประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่า การที่พระผู้มีพระภาคทรงเลือกภาษามาคธีหรือภาษาบาลีเพื่อใช้สื่อความหมายนั้น นับเป็นความสำเร็จก้าวแรกที่สำคัญยิ่งในการประกาศพระศาสนา เพราะภาษามาคธีของแคว้นมคธมีการใช้สื่อสารกันอย่างแพร่หลายในเวลานั้น จึงทำให้ง่ายและรวดเร็วต่อการทำความเข้าใจในหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงเทศนาโปรด

๑.๒ การเลือกคน คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการสร้างสรรค์ประโยชน์ การสร้างคนจึงถือเป็นการสร้างสรรค์อันดับแรกในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในการนี้พระผู้มีพระภาคทรงเลือกสอนคนที่เปรียบเสมือนบัวพันธ์น้ำก่อน เพราะคนเช่นนี้พร้อมที่จะเข้าถึงพุทธพจน์ทันทีที่ได้รับฟังพระธรรมเทศนาจบลง เหมือนดอกบัวบานรับแสงสว่างทันทีที่ตะวันขึ้นสู่ท้องฟ้านั่นเอง

๑.๓ การเลือกแคว้น กรณีนี้พระศาสดาทรงเลือกกรุงราชคฤห์ เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธ ซึ่งเป็นมหาอำนาจ มีความเจริญรุ่งเรือง พร้อมด้วยอิทธิพลเหนือแคว้นอื่น พระศาสดาได้ทรงจาริกไปแสดงพระธรรมเทศนาจนสามารถครองใจพระเจ้าพิมพิสารเจ้าผู้ครองนคร กระทั่งได้มีศรัทธาวายอุทยานเวฬุวันให้เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา นับเป็นผู้สนับสนุนที่สำคัญยิ่งในการประกาศพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

๑.๔ การใช้ภาษาพูด พระผู้มีพระภาคทรงถือว่าสัจวาจาเป็นวาจาสูงสุด พระองค์ทรงมีปกติ ตรัสอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น ทรงมีปกติทำอย่างไรก็ตรัสอย่างนั้น หมายความว่า การใช้วาจานั้นประกอบด้วยความจริง ๒ ประการ คือ เรื่องที่พูด และใจที่คิด เรื่องที่พูดนั้นเป็นเรื่องจริงซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ ส่วนใจที่คิดนั้นคิดให้ประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายด้วยความบริสุทธิ์ใจ จริงใจ คือคิดที่จะให้จากใจก่อน ดังนี้เป็นต้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือพุทธพจน์ทุกคำที่ทรงพระดำรัสแก่พุทธบริษัทนั้น พระศาสดาทรงรู้เห็นด้วยตนเองทั้งสิ้นแล้วจึงตรัส มิได้เกิดจากการฟังหรือรู้มาจากผู้อื่นเลย พุทธพจน์ทุกคำถือหลักเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์โดยแท้ มิได้ทรงหวังสิ่งใดเป็นการตอบแทนเลย ขอเพียงให้พุทธบริษัทได้ปฏิบัติตามเท่านั้น นี่คือความยิ่งใหญ่ของหลักการใช้วาจาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕ การใช้ภาษากาย พระผู้มีพระภาคทรงเน้นถึงความประพฤติทางกายหรือการแสดงออกทางกายให้มีความสำรวมในทุกอิริยาบถ มิได้ทรงสอนให้พูดดีเพียงประการเดียว เพราะถ้าเพียงแต่พูดดีแต่กิริยาท่าทางไม่ดี ไม่สุภาพสำรวม ไร้มารยาท อย่างนี้ก็ถือเป็นการสื่อสารที่ดีไม่ได้ ดังนั้นการใช้ภาษากายที่สุภาพอ่อนน้อม มีความสำรวม จึงสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าการใช้ภาษาพูดที่ไพเราะอ่อนหวาน

๒. การใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประเด็นนี้พบว่าวาจาหรือพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงพระดำรัสนั้นล้วนถือเป็นวาจาสุภาษิตได้ทั้งสิ้น จากการค้นคว้าพบว่าพุทธบริษัทก็ได้อาศัยวาจาสุภาษิตในการดำเนินชีวิตและสนทนาธรรมกันเป็นส่วนใหญ่ แม้แต่เด็กหญิงชาวสีหฬผู้เฝ้าขังวกล้ำในนา ยังสามารถขับเพลงอันประกอบด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณด้วยภาษาสีหฬ จนภิกษุนักวิปัสสนาประมาณ ๖๐ รูปที่กำลังเดินทาง ได้สดับแล้วบรรลุอรหัตผล

จากการศึกษาพบว่าการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ของพุทธบริษัทนั้น แบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายผู้ออกบวช และฝ่ายผู้ครองเรือน

๒.๑ ฝ่ายผู้ออกบวช

ผู้วิจัยพบว่าการใช้วาจาที่สร้างสรรค์ที่สุดในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น จะเป็นอื่นไปไม่ได้นอกเสียจากการใช้วาจาของพระผู้มีพระภาค ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรว่าด้วยเรื่องอริยสัจ ๔ ส่วนอีกเรื่องหนึ่งคือหลังจากที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ ทรงพิจารณาธรรมว่าด้วย ปฏิจสมุปบาท ทั้งสองเรื่องล้วนเป็น โลกุตระธรรมที่เอื้อกันและครอบคลุมธรรมทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นไว้ได้ทั้งหมด ส่วนภิกษุ ภิกษุณี ผู้ตัดขาดจากชีวิตการครองเรือน ออกแสวงหาวิโมกขธรรมนั้น ส่วนใหญ่เป็นการใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในชั้น โลกุตระธรรม ดังได้ยกตัวอย่างแสดงในบทที่ ๓ ดังกล่าวแล้ว

๒.๒ ฝ่ายผู้ครองเรือน

คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนคือ อุบาสก อุบาสิกา ต่างก็ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระผู้มีพระภาคและพระเถรานุเถระ จนได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วจึงกราบทูลขอบวชกับพระศาสดา เช่น พระองค์ลุลีमार ได้สดับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค พระสารีบุตร ได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ และอุบาสิกา กิสาโคตมิได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระศาสดา ดังนี้ เป็นต้น

ส่วนพวกคฤหัสถ์ที่ยังคงมุ่งอยู่ครองเรือนส่วนใหญ่ การใช้วาจาสร้างสรรค์นั้น อยู่ในชั้นโลกียธรรม มุ่งคิดดี พูดดี ทำดี เช่น เรื่องบุตรเศรษฐีขอเนื่อนายพราน อันเป็นเรื่องว่าด้วยวาจาที่กล่าวคำน่ารัก น่าพอใจ เป็นต้น

๓. การประยุกต์ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในวิถีชีวิตประจำวัน

ประเด็นนี้พบว่าความสามารถในการนำพุทธพจน์มาประยุกต์ในวิถีชีวิตนั้น ขึ้นอยู่กับหลัก ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของสัมมาทิฐิ คือ ความเข้าใจที่ถูกต้องว่าชีวิตเป็นเพียงนามรูปที่เกิดดับตามกฎสามัญลักษณ์ะ ซึ่งไม่มีสาระแก่นสารอะไร แต่ในขณะที่เดียวกัน เราก็ต้องปฏิบัติกับนามรูปหรือขันธ ๕ นี้อย่างรู้เท่าทันความเป็นจริงใน ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ และระดับโลกุตระ

ระดับโลกียะ พุทธพจน์ที่ควรน้อมนำมาปฏิบัติคือ หลักอรรถประโยชน์ การสร้างสรรค์ประโยชน์สุข ๓ ประการ ได้แก่ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์สังคม

ระดับโลกุตระ หลักที่ควรนำมาปฏิบัติคือ การเรียนรู้ค้นหา เหตุแห่งค้นหา ความดับ
ค้นหา และทางดำเนินสู่ความดับค้นหา

สรุปได้ว่า การวิจัยครั้งนี้ทำให้เข้าใจความสำเร็จของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกิดจากการ
ใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์โดยแท้จริง ทั้งยังได้พบว่า การศึกษาทำความเข้าใจหลักการและ
วิธีการใช้พุทธพจน์ให้ถูกต้อง และสามารถนำมาปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมกับวิถีชีวิตประจำวันแล้ว
ย่อมเข้าถึงหลัก ๓ ประการ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธได้โดยสมบูรณ์

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีค้นคว้าเชิงคุณภาพ ซึ่งทำให้ได้คำตอบตาม
วัตถุประสงค์ ๓ ประการดังกล่าว อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่าพุทธธรรมของพระผู้มีพระภาค ๘๔,๐๐๐
พระธรรมขันธ์นั้น บรรจุด้วยเนื้อหาที่ละเอียดลึกซึ้งและมีข้อธรรมให้ศึกษาขบคิดอีกมากมาย ฉะนั้น
งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นเพียงส่วนเล็กน้อยที่ได้ค้นคว้าศึกษามาเท่านั้น ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าศึกษา
เพิ่มเติม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติต่อไป ประเด็นดังกล่าวคือ

๑. ควรศึกษาวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาแนวพุทธว่าด้วยการใช้วาจา โดยศึกษาจิตและเจตสิก
ที่เกิดร่วมกันขณะที่แสดงเจตนาทางวาจา
๒. ควรศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดจากการพูดด้วยอกุศลมูล ๓ ว่ามีผลกระทบ
ต่อการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์อย่างไร
๓. ควรศึกษาวิเคราะห์ความหายนะทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม อันเกิดจากการ
ใช้วาจาที่ไม่สร้างสรรค์ ว่าเกิดความหายนะอย่างไรในแต่ละด้านดังกล่าว พร้อมเสนอแนวทาง
ป้องกันปัญหาเหล่านั้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาตปิฎก. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬา
ลกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎก พร้อมอรรถกถาแปล. ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ

โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความร้อยแก้ว. บันทึกสยาม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทไพลินบุ๊กเน็ต
จำกัด, ๒๕๔๔.

ฉลาด บุญลอย. ประวัติวรรณคดีบาลี ตอนที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕.

นัตรวรุณ ตันนะรัตน์. หลักวาทกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
๒๕๑๕.

ดำเนิน การเด่น. เสถียรพงษ์ วรรณปก. **พจนานุกรมไทยอังกฤษ ฉบับปรับปรุงใหม่ ๒๕๔๒.**

กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓.

ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์. **พูดได้ พูดเป็น. พิมพ์ครั้งที่ ๒.** กรุงเทพมหานคร : บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๕.

เทพ สุนทรสารทูล. **เพลงยาวนिरासสุนทรภู์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๗.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ประวัติพระพุทธศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา. กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๕.

ปรีชา ทิชนพงษ์. **บาลี-สันสกฤตที่เกี่ยวกับภาษาไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้า, ๒๕๓๔.

ปิ่น มุฑกันต์. พันเอก. **แนวสอนธรรมะตามหลักสูตรนักธรรมตรี.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

_____ . **มงคลชีวิต ภาค ๑. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.**

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังคม.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๖.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระชัยมปัทมฐานกถา แปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตณาโณ). พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : พรสิวารพิมพ์, ๒๕๔๒.

พระศาสนโสภณ. สวดมนต์แปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระสัทธรรมโชติกะ ธรรมาจริยะ. **ปรมัตตโชติกะ**. ปรินิพนธ์ที่ ๑-๒-๖. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

_____. **มหาปฎิฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย

มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์,

๒๕๔๒.

วิจิตร อาวะกุล. **เทคนิคมนุษยสัมพันธ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอเอส พรินต์ติ้ง

เฮ้า จำกัด, ๒๕๒๘.

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ). **สัมมาทิฐิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สวันิต ขมาภัย. **การสื่อสารของมนุษย์**. กรุงเทพมหานคร : ๖๘ การพิมพ์, ๒๕๒๖.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **วาทศาสตร์ ศิลปะเพื่อการพูด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

แสวง อุดมศรี. **พระวินัยปิฎก ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

อุดม บัวเพียร. **วาทวิทยา กลยุทธ์การพูดอย่างมีประสิทธิภาพ...ในทุกโอกาส**. กรุงเทพมหานคร :

ซูเปอร์เบรนน, ๒๕๓๓.

(๒) บทความ

“ระเบิด 9 จุดใน กทม.” หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ (๑ มกราคม ๒๕๕๐) : ๑.

“การปฏิรูปการปกครอง.” หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ (๒๑ กันยายน ๒๕๔๕) : ๑.

“เสนอใช้มาตรา ๗ ในการแก้ไขวิกฤตการณ์.” หนังสือพิมพ์มติชน (๒๖ เมษายน ๒๕๔๕) : ๑๕.

(๓) วิทยานิพนธ์

พระมหาไพรัช โชติรัตน (เชื้อแก้ว). “มโนทัศน์เรื่องวาทะในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเชิงวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

Mack, Reymond W., and Peace, John. **Sociology and Social Life**. New York : D Van Nostrand Company, 1973.

Rahula, Venerable W. **What the Buddha Taught. Fifth Published**. Bangkok : How Trai Foundation, 2004.

ภาคผนวก

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การใช้วาจาเพื่อการสร้างสรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ชาวพุทธทั้งหลายสามารถน้อมนำหลักการใช้นวจาดังกล่าวมาใช้กับวิถีชีวิตประจำวัน เพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่การดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี เพราะเหตุว่าวาจาเป็นเครื่องมือสื่อความหมาย หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นเครื่องมือสื่อภาษาของมนุษย์ที่สำคัญที่สุด สามารถส่งผ่านบุคคลต่อบุคคลได้โดยง่าย เพื่อแสดงความเอื้ออาทรและความรู้สึกที่ดีต่อกัน นอกจากนี้ววายังเป็นเครื่องมือที่ใช้ประโยชน์อื่น ๆ อีกนานัปการ หมายความว่าในบริบทแห่งการสื่อสารนั้น วาจาเป็นตัวแปรสำคัญสุดท้ายในการสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ไม่ว่าจะเทคโนโลยีปัจจุบันจะเจริญรุดหน้าไปเพียงใด ผลสุดท้ายก็ต้องแสดงออกมาด้วยวาจา เพราะการสื่อความหมายปฐมภูมิของสัตว์โลกนั้นคือเสียงซึ่งพัฒนามาเป็นวจานั่นเอง

การสื่อความหมายอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับสัตว์โลกนั้น คือการใช้ร่างกายของสัตว์นั่นเอง เช่นการแผ่แม่เบี้ยของงูเห่าเพื่อเตือนศัตรูให้ถอยออกไป หรือการพองตัวของปลาปักเป้าเป็นตัวอย่าง การสื่อความหมายทางกายที่เห็นได้ชัดเจนอย่างนี้ย่อมมีในสัตว์ทั้งหลายบนโลกนี้

มนุษย์มีการสื่อความหมายทางร่างกายที่ใช้แทนคำพูดอยู่เสมอ ๆ เช่นกัน ดังกรณีการพยักหน้ารับ การส่ายหน้าปฏิเสธ และกรณีอื่น ๆ อีกมากมาย ที่ทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายหรือรู้สึกถึงการกระทำนั้น ๆ ซึ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกว่า กายวิญญูติ หรืออาจนุลอมเรียกว่าอวัจนภาษานั้นเอง ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อวัจนภาษาที่มีได้ประกอบเจตนา และอวัจนภาษาที่ประกอบเจตนา

๑. อวัจนภาษาในลักษณะที่มีได้ประกอบเจตนา

อวัจนภาษาส่วนใหญ่มีลักษณะการแสดงออกทางกาย คือการแสดงออกด้วยลักษณะทางกายภาพอย่างหนึ่ง และการแสดงออกด้วยลักษณะกิริยาท่าทาง การเคลื่อนไหวอริยาบถต่าง ๆ โดยมีได้ใช้อวัจนภาษาแต่ประการใดอย่างหนึ่ง ทั้งสองอย่างดังกล่าวเป็นแต่เพียงการแสดงออกตามลักษณะทางธรรมชาติ มิได้มีการประกอบเจตนาลงไปในลักษณะนั้น ๆ เป็นเรื่องของการแสดงออกทางกายภาพและการเคลื่อนไหวร่างกายตามธรรมชาติล้วน ๆ ดังนี้

๑.๑ ภาษาทางกายภาพ

ภาษาทางกายภาพ คือการสื่อภาษาด้วยสรีระร่างกายของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องใช้คำพูดใด ๆ มาอธิบายทั้งสิ้น ทั้งไม่มีผู้แสดงเจตนาประกอบเพียงแต่ใช้รูปที่ปรากฏเห็นเฉพาะหน้านั้นเป็นตัวอธิบายสภาวะความเป็นไปของพระสังขาร เช่นกรณีเจริญอุสุภกัมมัฏฐาน ๑๐^๑ คือ

^๑ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๕/๓๐๘-๓๑๓.

๑. อุทฺธมาตกอสฺสุกะ	ศพขี้เนื้อ
๒. วินีลกอสฺสุกะ	ศพเขียวคล้ำ
๓. วิปฺพกอสฺสุกะ	ศพมีน้ำเหลืองเยิ้ม
๔. วิจฺฉิททกอสฺสุกะ	ศพถูกตัดเป็นท่อน ๆ
๕. วิกขยิตกอสฺสุกะ	ศพถูกสัตว์แทะกิน เหวอะหะ
๖. วิกขิตตกอสฺสุกะ	ศพมือ เท้า ศีรษะอยู่คนละทาง
๗. หตวิกขิตตกอสฺสุกะ	ศพถูกสับฟันยับเยิน
๘. โลหิตกอสฺสุกะ	ศพมีโลหิตไหลอาบ
๙. ปุพฺพกอสฺสุกะ	ศพมีหนองไหลทั่วร่างกาย
๑๐. อัญฺญิกกอสฺสุกะ	ศพเหลือแต่กระดูกกระจัดกระจาย ^๒

อสฺสุกะของไม่งามเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนสมณกัมมัฏฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย ให้เพ่งดูอาการต่าง ๆ ของร่างกายที่ไร้สาระแก่นสารนี้ เพื่อให้คลายความยึดติดในรูปทั้งหลายว่าสวยงาม นับเป็นอวัจนภาษาที่ปรากฏชัดเจนยิ่งกว่าแสดงด้วยวาจาใด ๆ

อีกกรณีหนึ่ง ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มโดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ โดยอาการ ๗๒ คือ

“ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ดับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร และมันสมอง”^๓

๑.๒ ภาษากริยาท่าทาง

ภาษากริยาท่าทาง คือการแสดงออกทางกายตามธรรมดา ไม่ประสงค์แสดงความหมายใด เป็นแต่เพียงการแสดงออกตามธรรมชาติด้วยกริยาท่าทางให้เห็นว่ากำลังทำอะไรอยู่ เช่น กรณีการเคลื่อนไหวอิริยาบถใหญ่น้อยของภิกษุสงฆ์ซึ่งสมควรประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิบาตรและจีวร การนั่ง การค้ม

^๒ขุนสรรพกิจโกศล, (โกวิท ปัทมสุนทร), กัมมัฏฐานสังคหวิภาค, ปริจเฉทที่ ๕, หน้า ๘.

^๓ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๔.

การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ทำความรู้สึกตัวในการเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง”^๔

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่น้ำก็ดี ไปสู่เรือ่นว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้ เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก^๕

ภิกษุทั้งหลายอีกประการหนึ่ง ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ชัดว่าเราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่าเรายืน เมื่อนั่งก็รู้ชัดว่าเรานั่ง หรือเมื่อนอนก็รู้ชัดว่าเรานอน ภิกษุนั้นเมื่อดำรงกายอยู่โดยอาการใด ๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอาการนั้น ๆ^๖

๒. อวัจนภาษาในลักษณะที่ประกอบด้วยเจตนา

อวัจนภาษาบางอย่างมีลักษณะการแสดงออกทางกาย คือ การแสดงออกด้วยลักษณะทางกายภาพอย่างหนึ่ง และการแสดงออกด้วยลักษณะกิริยาท่าทาง การเคลื่อนไหวอริยาบถต่าง ๆ โดยมีได้ใช้อวัจนภาษาอย่างหนึ่ง แต่เป็นการแสดงออกที่ประกอบด้วยเจตนา กล่าวคือ เป็นการแสดงออกที่มีจุดประสงค์ให้ผู้อื่นรู้เจตนาของตน เป็นเรื่องของการสร้างความเข้าใจด้วยการแสดงออกทางกายภาพและการเคลื่อนไหวร่างกายที่ประกอบด้วยเจตนาเพื่อการสื่อความหมาย ดังนี้

๒.๑ ภาษาทางกายภาพ

บางครั้งพระผู้มีพระภาคได้ใช้พระวรกายของพระองค์ในการสื่อความหมาย กรณีที่ไม่สะดวกที่จะใช้พระคำรัส ดังเช่นในพรหมายสูตร^๗ พรหมณซึ่งพรหมายอาศัยในกรุงมิถิลา มีความสงสัยในมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธเจ้า กรณีอวัยะที่อยู่ในที่ลับไม่อาจเห็นได้ตามปกติ คือ ๑. พระคชฐานอันเร้นอยู่ในฝัก ๒. พระชีวหาใหญ่ จึงยังมีความเคลือบแคลง ไม่น้อมใจเชื่อ และไม่เลื่อมใส ได้ส่งอุตรมาณพไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเพื่อพิสูจน์ พระผู้มีพระภาคทรงทราบความประสงค์ เพื่อจะแสดงลักษณะมหาบุรุษให้ปรากฏแก่อุตรมาณพ พระองค์จึงทรงบันดาลอิทธิทธิสังขาร (แสดงฤทธิ์) ให้อุตรมาณพได้เห็นพระคชฐานอันเร้นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้าไปในช่องพระกรรณทั้ง ๒ ข้างกลับไปกลับมา ทรงสอดเข้าไปในพระนาสิกทั้ง ๒ ข้างกลับไปกลับมา ทรงแผ่พระชีวหาปิดท้วมณฑลพระนลาฏ

^๔ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

^๕ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

^๖ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔.

^๗ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๓-๓๘๖/๔๗๑-๔๗๘.

๒.๒ ภาษากริยาทำทาง

การแสดงออกทางกายที่ประกอบด้วยเจตนา คือการกระทำทางกายที่มีความประสงค์ เป็นนัยให้ผู้อื่นทราบความหมายในใจขณะนั้น ๆ ด้วยอิริยาบถ เดิน ยืน นั่ง นอน

อิริยาบถเดิน ในรตนจังกมนกัณฑ์ พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “มนุษย์พร้อมทั้งเทวดา เหล่านี้ไม่รู้ว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นผู้สูงสุดแห่งนรชนนี้เป็นเช่นไร พระพุทธเจ้าผู้ทรงประ โยชน์เกื้อกูล แก่สัตว์โลก ทรงมีกำลังฤทธิ์ และกำลังปัญญาเช่นไร มีพุทธพลังเช่นไร...เอาละ เราจักแสดงพุทธ พลังอันยอดเยี่ยม จักเนรมิตที่จงกรมซึ่งประกอบด้วยรัตนะในนภากาศ”^๕

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอิทธิฤทธิ์เนรมิตที่จงกรมกลางอากาศ ทรงพระดำเนินจงกรม ด้วย แสดงธรรมด้วย เพื่อโปรดพระประยูรญาติผู้มีทิฏฐิมานะมาก จนทุกพระองค์ยอมรับ จากนั้นจึง ทรงแสดงพระประวัติของพระพุทธองค์ตั้งแต่เป็นพระ โภทิสัตว์ชื่อสุเมธคาบส

อิริยาบถยืน ในเรื่องมัญญุกุณฑลิมานพกำลังป่วยหนักใกล้ตาย พราหมณ์ผู้บิदानำออกจากเรือนแล้ว ให้อนอนอยู่ที่ระเบียงข้างนอก เพราะกลัวผู้มาเยี่ยมจะเห็นทรัพย์สมบัติในเรือนของตน ทรงดำริว่า “จะมีประโยชน์บ้างหรือไม่หนอ ด้วยปัจจัยที่เราไปในที่นั้น” กำลังทรงรำพึงอยู่ ได้ทรงเห็นว่า “มานพนี้ จักทำจิตใจให้เลื่อมใสในเรา ทำกาลแล้ว จักเกิดในวิมานทองสูง ๓๐ โยชน์ในดาวดึงส์สเท วโลก มีนางอัปสรเป็นบริวารพันหนึ่ง...” ดังนี้แล้วจึงได้เสด็จเข้าไปสู่กรุงสาวัตถีเพื่อบิณฑบาต เสด็จถึงประตูเรือนของพราหมณ์โดยลำดับ

ในขณะนั้น มัญญุกุณฑลิมานพกำลังนอนผินหน้าไปข้างในเรือน พระศาสดาทรงทราบ ว่าไม่เห็นพระองค์ จึงได้เปล่งรัศมีไปวาทหนึ่ง มานพคิดว่า “นี่แสงอะไร?” จึงนอนพลิกกลับมา เห็น พระศาสดาแล้วคิดว่า “เราอาศัยบิदानเป็นคนพาล จึงไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เห็นปานนี้แล้ว ทำ ความชวนชวยด้วยกาย หรือถวายทาน หรือฟังธรรม เดียวนี้แม้แต่มือทั้งสองข้างของเราก็อยกไม่ไหว กิจที่ควรทำอย่างอื่น ไม่มี” ดังนี้แล้ว ได้ทำใจเท่านั้นให้เลื่อมใส

พระศาสดาทรงพระดำริว่า “พอละ ด้วยการที่มานพนี้ทำใจให้เลื่อมใส ประมาณเท่านั้น” ก็เสด็จหลีกไป เมื่อพระศาสดากำลังเสด็จลับตาไป มานพนั้นมีใจเลื่อมใส ทำกาลแล้ว เป็นประจักษ์ ดังว่า หลับแล้วกลับตื่นขึ้น ไปเกิดในวิมานทองสูงประมาณ ๓๐ โยชน์ในเทวโลก^๕

^๕ พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓, ๕/๕๕๖.

^๕ คุรยละเอียดใน พระธัมมปัทฏฐานกถา แปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕-๕๒.

อิริยาบถหนึ่ง พระอิริยาบถประทับนั่งบนพุทธอาสน์ของพระผู้มีพระภาคนั้น เป็นการแสดงออกให้ภิกษุทั้งหลายได้รู้ว่าพระพุทธรองค์ทรงเปิดโอกาสให้เข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลถามปัญหา ความสงสัยในข้อธรรมต่าง ๆ ได้ตามอัชฌาศัย หรือให้รู้ว่าพระองค์จะแสดงธรรมโปรด

การประทับนั่งในท่ามกลางพุทธบริษัททั้งหลายของพระผู้มีพระภาค ยังแสดงถึงสถานภาพความเป็นพระศาสดาของพระองค์ ในมหาปรินิพพานสูตร เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังเรือนพักแรม ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จ ประทับนั่งพิงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ฝ่ายภิกษุสงฆ์นั่งพิงฝาด้านทิศตะวันตก ผินหน้าไปทางทิศตะวันออกอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาค ส่วนอุบาสกอุบาสิกา นั่งพิงฝาด้านทิศตะวันออก ผินหน้าไปทางทิศตะวันตกอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า^๑

นอกจากนั้นการยืน การนั่ง ณ ที่สมควร ยังเป็นกิริยาที่แสดงความเคารพตามสมควรแก่ฐานะ “คนที่เป็นบัณฑิตเข้าไปหาบุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นครูแล้ว ย่อมนั่งลง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เนื่องจากเป็นผู้ฉลาดในที่นั้น^๒ ท่านอธิบายเหตุผลการนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่งดังกล่าวว่า เพื่อเว้นโทษอันเกิดจากการนั่งไม่เหมาะสม ๖ ประการ คือ

- ๑. อติทุรี นั่งไกลเกินไป (ท่านต้องใช้เสียงดัง)
- ๒. อจุจาสุนัน นั่งใกล้เกินไป (เบียดเสียดท่าน)
- ๓. อุปริवाद นั่งในที่เหนือลม (กลืนตัวรบกวนท่าน)
- ๔. อุนฺนตปฺปเทส นั่งในที่สูง (ไม่เคารพท่าน)
- ๕. อติสมมุขิ นั่งตรงหน้าเกินไป (นั่งจ้องตาท่าน)
- ๖. อติปจฺฉา นั่งล้ำไปข้างหลังมากไป (ท่านต้องเหลียวดูมากไป)

ในอัมพภูตสูตร ได้กล่าวถึงการแสดงกิริยาที่ไร้มารยาทโดยมีเจตนาหลบหลู่ เมื่ออัมพภูตมาณพเดินทางพร้อมด้วยเหล่ามาณพทั้งหลาย ถึงที่ประทับของพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้สนทนากับพระผู้มีพระภาคพอคุ้นเคยกันแล้ว ต่างนั่ง ณ ที่สมควร ฝ่ายอัมพภูตมาณพถือทิฐิมานะว่าเป็นพราหมณ์ สำคัญตนว่ามีการศึกษาสูงกว่าพระผู้มีพระภาค จึงได้เดินบ้าง ยืนบ้าง สนทนากับพระพุทธรองค์ผู้ประทับนั่งอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามอัมพภูตมาณพว่า “อัมพภูต เธอเคยสนทนากับพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้เป็นอาจารย์และปาจารย์ เหมือนดังที่เธอเดินบ้าง ยืนบ้าง สนทนากับเราผู้ นั่งอยู่เช่นนี้หรือ”

^๑ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘/๕๓.
^๒มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่ม ๑๗, หน้า ๒๗๗.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อัมพัญญุมาณพกราบทูลว่า

ท่านพระโคตม แท้จริงพราหมณ์ผู้เดินก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้เดิน พราหมณ์ผู้ยืนก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้ยืน พราหมณ์ผู้นั่งก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้นั่ง พราหมณ์ผู้นอนก็ควรสนทนากับพราหมณ์ผู้นอน แต่ข้าพเจ้ากำลังสนทนากับสมณะศิรชะโล้น ผู้เป็นคนรับใช้เป็นคนวรรณะต่ำ เกิดจากพระบาทของท้าวมหาพรหมเหมือนท่านพระโคตมต่างหาก^{๑๒}

อิริยาบถนอน ในมหาปรินิพพานสูตร ความว่า “พระผู้มีพระภาคทรงสำเร็จสืหไสยาโดยพระปรศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น”^{๑๓} การนอนในลักษณะสืหไสยานั้นพระผู้มีพระภาคต้องการแสดงให้ภิกษุทั้งหลายตระหนักถึงความมีสติสัมปชัญญะในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ เป็นการพูดให้รู้ ทำให้ดูอยู่ให้เห็น แม้วาระสุดท้ายคราถึงกาลปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคก็ยัง “ทรงมีสติสัมปชัญญะ”^{๑๔} พร้อมขณะดับขันธ

อิริยาบถนั่ง ในกรณีมีผู้นิมนต์พระผู้มีพระภาคไปเสวยภัตตาหารหรือเรื่องอื่น ๆ พระพุทธองค์จะทรงรับกิจนิมนต์ด้วยคุณิ โดยไม่ตรัสรับด้วยวาจา กรณีการนั่งนี้ยังใช้กับการลงมติดังกรณีสืบเนื่องมาซึ่งการนั่งที่ประชุมสงฆ์ คือ หากไม่มีภิกษุรูปใดพูดคัดค้านขึ้นก็ให้ถือว่ามตินั้นเป็นที่ยอมรับ อย่างไรก็ตาม หากพระผู้มีพระภาคไม่พร้อมที่จะรับกิจนิมนต์ พระองค์ก็จะทรงปฏิเสธไป ดังกรณีปฏิเสธพวกเจ้าลิจฉวี เพราะได้ทรงรับนิมนต์จากนางอัมพาลีลลิตกามาแล้ว จึงตรัสว่า “เรารับนิมนต์เพื่อฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้ของนางอัมพาลีไว้แล้ว”^{๑๕}

ในมหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสปัจฉิมวาจาแก่พระอานนท์ว่า “...อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไป สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันนะ”

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า “พรหมทัณฑ์เป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ ภิกษุฉันนะพึงพูดได้ตามต้องการ แต่ภิกษุไม่พึงว่ากล่าวตักเตือนพร้าสอนเธอ”^{๑๖}

^{๑๒}ที.สี. (ไทย) ๕/๒๖๑-๒๖๓/๕๐-๕๑.

^{๑๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๖/๑๔๕.

^{๑๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๘/๑๔๘.

^{๑๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๐๗.

^{๑๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

การที่พระพุทธเจ้าสั่งให้สังฆลังพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ เพราะเหตุว่า พระฉันทะ มีปฏิญญาฐานะสูง ถือตนว่าเป็นสหชาติกับพระพุทธเจ้า และได้ติดตามใกล้ชิดพระพุทธรองค์มาก่อนใคร ๆ ดังนั้นใครจะสั่งสอนตักเตือนอะไรก็ไม่ยอมรับฟัง จนเป็นที่เอือมระอา หลังพุทธปรินิพพานแล้ว

ภิกษุทั้งหลายจึงได้ทำตามรับสั่งของพระผู้มีพระภาค คืองดการเสวนาด้วย แสดงออกทางกายวาจาโดยการวางเฉยเหมือนหนึ่งไม่มีพระฉันทะอยู่ด้วย เมื่อถูกกลโทษเช่นนี้ ทำให้พระฉันทะเกิดความโศกเศร้าเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ที่สุดก็ได้คิด บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุอรหัตผลในที่สุด จึงเห็นได้ว่า บางครั้งการวางเฉยต่อผู้ที่มีความเกียจคร้าน หรือคือสิ่งที่ไม่ดีทำให้เกิดพลังการเปลี่ยนแปลงสำหรับผู้นั้นได้ดียิ่งกว่าใช้คำพูดเป็นพันคำทีเดียว นี่ก็เรียกได้ว่าเป็นอวัจนภาษาอย่างหนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้นำมาใช้ ก่อนจะให้ปัจฉิมโอวาท แล้วจึงได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน

อีกกรณีหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้หลักการแสดงออกทางกายหรือกายวิญญูติอย่างมีจุดประสงค์ที่แน่ชัดคือ “การคว่ำบาตร” แก่วัชฌะลิจนวิผู้เป็นพรรคพวกของพระเมตติยะและกุมมชกะ ซึ่งไม่ชอบพระทัฬหฬลบุตรผู้เป็นพระอรหันต์ จึงวางอุบายกำจัดท่าน โดยไปกราบทูลฟ้องพระผู้มีพระภาคว่า พระทัฬหฬลบุตรเป็นชู้กับภรรยาคน พระผู้มีพระภาคทรงประชุมสงฆ์ ได้สวนจนได้ความจริงว่าเป็นการกล่าวร้ายป้ายสีกัน จึงทรงแนะนำสงฆ์ให้ลงโทษแก่วัชฌะลิจนวิด้วยการคว่ำบาตร คือไม่ให้เกี่ยวข้องกับประการทั้งปวง โดยวิธีสวดประกาศคว่ำบาตร

ในการนี้พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดการคว่ำบาตรอุบาสก ผู้มีความประพฤติไม่เหมาะสมไว้ ๘ ประการ คือ

๑. ขวนขวายเพื่อเสื่อมลาภแก่ภิกษุ
๒. ขวนขวายเพื่อความเสียหายแก่ภิกษุ
๓. ขวนขวายเพื่ออยู่ไม่ได้แก่ภิกษุ
๔. ดำหรือบริภาษภิกษุ
๕. ทำภิกษุให้แตกแยกกัน
๖. ตีเตียนพระพุทธ
๗. ตีเตียนพระธรรม
๘. ตีเตียนพระสงฆ์

เมื่อวัชระลิขิตวิทรานว่าตนเองถูกคว่ำบาตรก็เสียใจจนสลบ ในที่สุดได้ไปกราบทูลขอขมาพระผู้มีพระภาค เมื่อเห็นว่าวัชระลิขิตวิฐุ์สำนึกตน จึงตรัสให้เข้าไปกราบสงฆ์ ขอให้หงายบาตร แล้วทรงให้สงฆ์สวดประกาศหงายบาตร^{๑๑}

กรณีอิริยาบถหนึ่งที่มีประโยชน์สูงสุดนั้น ปราภฏใน โภณฑชานเถรวัตถุ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแนะนำพระ โภณฑชานเถระว่า “ถ้าเธอทำตนให้นิ่งเงียบได้ เหมือนกึ่งสตาล ที่ตัดขอบปากออกแล้ว เธอก็จะบรรลุนิพพานได้ การ ได้เถียงกันก็จะไม่มีแก่เธอ”^{๑๒}

เรื่องอิริยาบถต่าง ๆ ตลอดจนกิริยาจรยามารยาทในการครองสมณเพศนั้น พระผู้มีพระภาคทรงให้ความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าพระวินัยข้ออื่น ๆ ทั้งนี้เพราะเป็นกิริยาอาการที่แสดงออกทางกาย จำเป็นต้องปฏิบัติให้เรียบร้อย คุณสมบัติที่แท้จริงของพระสงฆ์เป็นเพศบรรพชิต ทั้งนี้ เพื่อความเลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส และเพื่อให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นของผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้ว ดังนั้น ภาษากายที่งดงามจึงมีความสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะบุคคลมีวาจาดีแล้วแต่พฤติกรรมทางกายไม่ดี ก็ถือไม่ได้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบที่แท้จริง พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงบัญญัติเสขยิกัณฑ์^{๑๓} เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติโดยพร้อมเพรียงกัน

สรุปได้ว่า การแสดงออกทางกายวิญญูติหรือวัจนภาษานั้นมี ๒ อย่าง คือ การเคลื่อนไหวร่างกายตามธรรมดาทั่ว ๆ ไป ไม่มีความประสงค์ในการสื่อความหมายใด ๆ และการใช้กิริยาท่าทางเพื่อแสดงออกถึงเจตนารมณ์ที่จะสื่อความหมายตามความประสงค์ เช่น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสด็จประทับนั่งบนพระพุทธรอาสน์ ก็หมายความว่าพระองค์ทรงเปิด โอกาสให้พุทธบริษัทตลอดจนเทวดา อินทร์ พรหม เข้าเฝ้าเพื่อถามปัญหา หรือมีเจตนา นั้น ก็เป็นการบอกให้สัตว์ทั้งหลายได้รู้ว่า พระองค์กำลังจะแสดงพระธรรมเทศนา รวมถึงหลักเสขยวัตรที่ทรงให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามของสงฆ์

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๕-๒๖๖/๔๔-๔๕.

^{๑๒}จ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๓๔/๓๓.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๖-๖๕๔/๖๔๕-๗๓๕.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายธนัชกร กิริติเสถียร
- วัน เดือน ปีเกิด : ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๐
- สถานที่เกิด : กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา : จบชั้นประถมศึกษา โรงเรียนปทุมวันศึกษา
: จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนกรุงเทพวิทยา
: จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔, ๕ โดยการสมัครสอบกระทรวงศึกษาธิการ
: ธรรมศึกษาเอก สำนักเรียนวัดมหาธาตุ
: พุทธศาสตรบัณฑิต (สาขาอภิธรรม)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๘
- : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๑
- สถานที่อยู่ปัจจุบัน : เลขที่ ๕๔/๖๕ หมู่ที่ ๒ ถนนพระรามที่ ๒ แขวงบางมด เขตจอมทอง
กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐